

Лизбет Любенова • Веселина Ваткова • Пламен Митев • Пламен Павлов



ФОНДАЦИЯ  
БЪЛГАРСКА  
ПАМЕТ



ПРОСВЕТА  
ОСНОВАНО 1945



# МОЯТА БЪЛГАРИЯ

КРАТКА ИСТОРИЯ ЗА МЛАДИ ЧИТАТЕЛИ

*Лизбет Любенова • Веселина Вазкова • Пламен Митев • Пламен Павлов*

# МОЯТА БЪЛГАРИЯ

## КРАТКА ИСТОРИЯ ЗА МЛАДИ ЧИТАТЕЛИ

В изданието са използвани снимки от: колекциите на *Shutterstock*, *Getty Images*, сайта „Изгубената България“, от фотоархива на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и БТА.

© Лизбет Върбанова Любенова, Веселина Кирилова Вачкова,  
Пламен Димитров Митев, Пламен Христов Павлов, 2018 г.  
© Анна Огнянова Георгиева – художник на графичния дизайн, 2018 г.  
© Лало Николаев Николов – художник на корицата, 2018 г.  
© „Просвета – София“ АД, всички права запазени.

ISBN 978-954-01-3767-4

*Лизбет Любенова • Веселина Вазкова • Пламен Митев • Пламен Павлов*

# МОЯТА БЪЛГАРИЯ

КРАТКА ИСТОРИЯ ЗА МЛАДИ ЧИТАТЕЛИ

Фондация „Българска памет“

ПРОСВЕТА  
София

# СЪДЪРЖАНИЕ

## ПРАИСТОРИЯ

- |  |   |
|--|---|
| 1. От дълбините на историята           | 6 |
| 2. Древните култури в българските земи | 8 |

## АНТИЧНОСТ И РАННО ХРИСТИЯНСТВО

- |   |    |
|---|----|
| 3. Загадъчните траки                                      | 10 |
| 4. Античната цивилизация на Балканите                     | 12 |
| 5. Могъществото на одрисите и звездният миг на македоните | 14 |
| 6. Траките – съюзници, роби, граждани и владетели на Рим  | 16 |

## СРЕДНОВЕКОВИЕ

- |  |    |
|--|----|
| 7. Древните българи  | 18 |
| 8. Пътищата на българите   | 20 |
| 9. България – една от трите велики сили в Европа                                 | 22 |
| 10. България в семейството на християнските държави                              | 24 |
| 11. Златният век на българската култура  | 26 |
| 12. Цар Самуил и „Българската епопея“  | 28 |
| 13. Възстановяване на българската държава – въстанието на Петър и Асен           | 30 |
| 14. Цар Калоян (1197 – 1217) – воинът и дипломатът                               | 32 |
| 15. България „от море до море...“ – цар Иван Асен II (1218 – 1241)               | 34 |
| 16. Цар Иван Александър (1331 – 1371). Втори „Златен век“ на българската култура | 36 |
| 17. Цар Иван Шишман (1371 – 1395) и съдбата на България                          | 38 |
| 18. Българските царици и принцеси  | 40 |
| 19. Българите в средновековния свят  | 42 |
| 20. Волжка България – другата голяма българска държава                           | 44 |

## БЪЛГАРИТЕ ПОД ОСМАНСКА ВЛАСТ (XV – XVII в.)

- |  |    |
|--|----|
| 21. „Народ непокорен...“                                     | 46 |
| 22. Българската култура през „тъмните“ векове (XV – XVII в.) | 48 |
| 23. Българите и ислямската религия                           | 50 |

## БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

24. На прага на Новото време	52
25. Отец Паисий – будителят	54
26. Софроний Врачански – книжовна и политическа дейност	56
27. Стопански подем на българите	58
28. Възрожденското училище	60
29. Църковните борби. Българската Екзархия	62
30. Непокорните българи	64
31. Българските чети и легии	66
32. Апостола на свободата	68
33. Априлското въстание	70
34. Освобождението	72

## СВОБОДНА БЪЛГАРИЯ

35. Строителите на модерна България	74
36. Съединението на България (1885 – 1886)	76
37. Модернизация на Княжество България	78
38. Денят на Независимостта – 22 септември 1908 г.	80
39. Балканските войни (1912 – 1913) – войни за национално обединение	82
40. Участие на България в Първата световна война	84
41. Политически страсти през първата половина на ХХ в.	86
42. Българите в неосвободените земи	88
43. България по време на Втората световна война (1939 – 1944)	90
44. Големите имена на Третото българско царство	92

## КОМУНИСТИЧЕСКИЯТ РЕЖИМ (1944 – 1989)

45. Следвоенна България (1944 – 1948)	94
46. Към „изграждането на социализъм“ в България	96
47. Тодор Живков и „Априлската линия“ на БКП	98
48. „Развито социалистическо общество“ (1971 – 1989)	100

## БЪЛГАРИЯ СЛЕД 1989 Г.

49. Преходът към демокрация	102
50. България и българите през ХХI век	104
51. Български приноси за съвременната цивилизация	106

## ОТ ДЪЛБИНИТЕ НА ИСТОРИЯТА

**Историята и историците.** Историята – науката за човешкото минало – в много отношения прилича на реставраторското изкуство. Историците събират материални и писмени свидетелства (исторически извори), като се опитват чрез тях да възстановят съдбите на народите, държавите и на отделните хора. Древногръцкият автор Херодот през V в. пр. Хр. за пръв път въвел термина „история“. Той озаглавил съчинението си за миналото на своя и другите народи „Истории“. Причината Херодот да говори за историята в множествено число, се корени в самата природа на разказите за миналото. Те са много, разнообразни, често звучат невероятно и дори взаимно се изключват. Още по-противоречиви и неясни могат да бъдат материалните извори. Всяко ново откритие на писмен или материален извор е в състояние сериозно да промени досегашните ни исторически познания.

**Исторически епохи.** За да могат по-добре да изучават миналото, учените са го разделили на периоди или епохи. Най-древното минало на човечеството е прието да се нарича Праистория. С развитието на културата и обществото – т. е. с появата на **цивилизацията** – идва епохата на Старата история. На свой ред като Античност, което буквално означава *древност*, се определя старата гръцка и римска история. Праисторията и Старата история са общи етапи в човешкото развитие. Античността е елемент от миналото на нашите Балкански предци, на Елада и Рим.

**Човекът и природата.** Археолозите разделят живота на древните хора на периоди според основния материал, от който те изработвали предметите – камък, мед, бронз, желязо.

Отначало каменните предмети били съвсем неугледни. Още в зората на историята обаче въображението на човека и неговият стремеж да разбере и покори природата се проявили в изкуството. Скалните рисунки, украсените съдове и скулптурните фигурки са свидетелства, че хората нямамо завинаги да обитават пещерите, да се обличат в кожи и да използват в борбата си за оцеляване само клони, рога и камъни.

Към края на каменната епоха се появили първите жилища. След като дълго са ловували и събирали диворастящи растения, за да се прехранват, хората започнали да обработват земята и трайно се заселили в избрания от тях район. С времето открили как да използват огъня, за да извлекат метали от рудите. Медта, а по-късно и бронзът, от които хората започнали да правят своите инструменти, съдове и оръжия, коренно променили хода на човешкото развитие. В българските земи следи на човешката културна дейност има от 1 200 000 – 1 400 000 години (в пещерата Козарника). Тук човешката култура се е развивала без прекъсване от най-дълбока древност до наши дни.

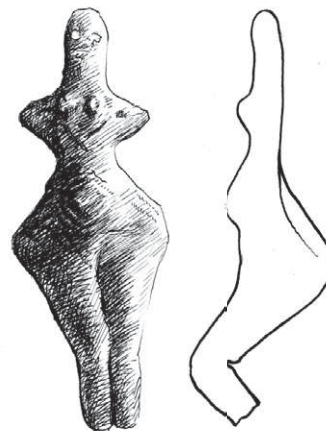
### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:



*Кост от пещерата Козарника на около 1 400 000 години*

Документите за най-древната история често едва могат да бъдат различени от обикновен къс кремък или кост. Но тук виждаме определени знаци.

■ Предположете какво може да е записвал нашият предшественик върху тази кост.

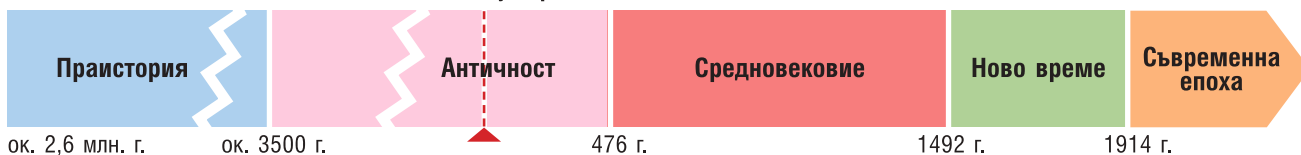


*Великата Богиня Майка, характерен тракийски тип изображение от Пловдивско, ср. на X – нач. на IV пр. Хр., графична реконструкция на проф. Й. Детев*

### РЕЧНИК

**цивилизация** – за определението на термина сред учените не съществува единодушие. Най-често, като изхождат от буквалния превод на латинската дума „цивес“ – гражданин, гражданска общност, за „цивилизация“ говорят във връзка с появата на градския живот и свързаната с него по-висока степен на организация на обществото.

## Раждање на Исус Христос



### КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО: Праисторическите строители

Най-древните градежи са причудливи съоръжения от гигантски камъни (мегалити). Нашите далечни предци понякога издигали един камък (менхир, какъвто носи за „баланс“ популярният комиксов герой Астерикс). Друг път големите камъни били нареждани в кръг (кромлех) или били сглобявани в по-сложна структура – два камъка за стени и един за таван (долмен). Задача пред учените е да разгадаят кога тези мегалитни строежи са създавани с религиозна цел (като храмове), кога за наблюденията на звездобройците (като обсерватории), кога за ритуални нужди (за посветителски и погребални обреди). Неясно остава как първите строители са премествали и монтирали толкова прецизно колосалните канари. Неслучайно хората, които живеели в близост до такива строежи, ги наричали с имена като „змейова къща“ или „лунгурски градеж“ (т.е. дело на великани). Подобни „змейови къщи“ стоят недокоснати от времето в редица райони на България. Най-често, за да види човек мегалитни строежи, трябва да е готов на сериозни туристически подвизи, но долменът на снимката е в двора на Бургаския археологически музей.



И в изграждането на кромлехите траките по нашите земи са имали уникален подход. Този кромлех е единственият, който е бил закопан под могила. Учените все още нямат обяснение на този факт. Предполага се, че е бил поне на пет века, когато неизвестно защо, много грижливо е закопан под една от типичните тракийски могили.



- Потърсете допълнителна информация и си представете за какво биха служили тези паметници. Аргументирайте предложенията си.
- Проучете какви праисторически паметници има в близост до вашето селище.

**Кромлех до с. Старо Железаре (Община Хисаря), сега унищожено**

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Кое е особеното в работата на историците?
2. Проучете праисторически скални рисунки и коментирайте какво е възбудило нашите предци.
3. Проведете дискусия какво име е най-подходящо за нашата епоха.

### ПОРТРЕТИ:



**Двулик образ на първите историци Херодот и Тукидид**

**Херодот** – първият древногръцки историк, живял през V в. пр. Хр. Той много пътешествал из целия познат по онова време свят. В своите книги описал местата, които посетил, хората с техните политически, обществени и културни особености, историите и легендите, които му разказвали. „Мое задължение е да повтора това, което е казано, но не и безрезервно да му вярвам“, казвал той. Признанието „баща на историята“ получил от римляните 400 години след смъртта си.

**Тукидид** – атински политически деец и един от най-големите елински историци. Живее и твори през V в. пр. Хр. Автор е на „История на Пелопонеската война“, където главни съперници са Атина и Спарта. Той представял разказа от първо лице като единствен достоен за доверие очевидец и премахнал всички легендарни и митологични моменти.

- Предположете защо първите историци са представени по този начин, при положение че се различават в подхода си към историческия разказ.



## ДРЕВНИТЕ КУЛТУРИ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

**Първата земеделска цивилизация и първият град.** Археологическите разкопки доказват, че в Северозападна и Южна България през Каменната ера имало много обитавани пещери и дори селища, които толкова упорито се развивали и надстроявали през вековете, че от тях са останали цели селищни могили. През втората половина на VI хил. пр. Хр бил издигнат и първият известен на науката каменен град – в езерото при Дуранкулак.

**Първите бижутери, първото обработено злато и начало на държавността.** Хората в днешните български земи много рано започнали да извайват от полускъпоценни камъни статуетки и украшения. Те са толкова много и така изящни, че учените с право говорят за местна „нефритена“ култура. През каменно-медната и бронзовата епоха на територията на България действали над 60 медни рудника. Във Варненския некропол е открито и най-старото обработено злато, връстник на което са само находките от Провадия.

Сведенията от Варненския и други некрополи доказват, че към VI – V хил. пр. Хр. общественото развитие вече значително напреднало. Предметите, които са символи на власт, говорят за начало на държавност и на своеобразно върховно „царско“ управление. Затова с право се говори не за Варненска праисторическа култура, а за Варненска цивилизация, която предхожда значително появата на други древни цивилизации в Азия и Африка.

**Солта – „бялото злато“ на Древността.** Добивът на сол в Провадия започнал още към 5400 г. пр. Хр. През V хил. пр. Хр. добивът вече бил толкова интензивен, че може да бъде наречен „индустриален“, а местните хора придобили един вид „монопол“ над търговията с „бялото злато“.

**Първите писмени системи.** През V хил. пр. Хр. по днешните български земи се появили и първите писмени системи. Стремещът на човека да запазва и предава знания посредством символи, е засвидетелстван в плочката от Градешница, печата от Караново и др.

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:



Върху плочката от Градешница е запазена една от най-древните писмености в света, използвана от предците ни през V хил. пр. Хр. (РИМ, Враца)

- Дайте воля на въображението си. Предпожете какво може да е записано на плочката. Обосновете предположението си.

*Плочката от Градешница*



*Изображения от стените на пещерата Магура*

- С помощта на допълнителна информация обсъдете изкуство или писменост са изображенията.



*Находки от Варненския некропол (V хил. пр. Хр.).*

- Кои според вас са предметите, които свидетелстват за особения статут на погребания?

### РЕЧНИК

**археология** – наука, която изучава развитието на човешката култура чрез издирване, анализ и документиране на материални останки

**некропол** (от старогръцки, букв. „град на мъртвите“) – сравнително отдалечено от селището място, предназначено за погребения

**гети** – тракийски народ, който е населявал днешните североизточни български земи

**алианство** – мистично разклонение на Исляма; Ислямът възниква въз основа на юдаизма и християнството през VII век

**теке** – символична гробница на ислямски светец

**слънцеостое** – двата момента в годината, свързани с положението на Слънцето, когато денят е най-дълъг и най-къс; при нас, в северното полукуълбо, денят е най-дълъг през лятото (юни), и най-къс – през зимата (декември), а в южното полукуълбо е обратното

## КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО: Богатствата и загадките на „Сборяново“

Археологическият резерват „Сборяново“ се намира в непосредствена близост до Свещарската тракийска гробница. В него любознателният посетител може да види развитието на човешката цивилизация буквално „на длан“: пред него се издига праисторическа селищна могила от V хил. пр. Хр., разстила се некропол от края на IV хил. пр. Хр., разкрива се духовната и политическа столица на **гетите** от I хил. пр. Хр., от римската епоха е запазено светилище на Тракийския конник, от Ранното средновековие – български могили, именния и ранен християнски параклис, а от Късното средновековие датира може би най-забележителното **теке** – това на **алианския** светец – българина Демир баба.

Повечето археологически обекти са добре проучени, а текето на Демир баба до днес привлича множество поклонници от всич-



Изглед към Демир баба теке, гравюра на Феликс Каниц, XIX век

ки вери. Някои от най-добрите познавачи на паметника твърдят, че за изключителната популярност на текето има и друга причина, освен вярата, че там стават чудеса. През IV в. пр. Хр. тук е бил погребан великият тракийски цар Котела. Има доста основания да се мисли, че на същото място през IX в. сл. Хр. е бил погребан българският кан Омуртаг. Камъните за гробницата му са били специално пренесени от Плиска.

Някои астрономи и археолози са убедени, че „Сборяново“, чието име означава „събиране“ (на култури, епохи, вери, традиции), все още крие най-голямата си тайна. Според тях множеството могили в комплекса не само очертават точно определена звездна карта, а и големината на могилите отговаря на яркостта на съответните звезди. Освен това те отразяват точно положението на зимното **слънцестоене**.

## ОЩЕ ЗА: Балканската нефритена цивилизация

Археологическите паметници могат да говорят не по-малко красноречиво от писмените. Техните сведения само са по-трудни за разчитане. В България находките на изделия от нефрит, не само че са сред най-изобилните, а и предхождат с поне хилядолетие и половина разцвета на обработката на нефрит в Китай през V – II хил. пр. Хр. Доскоро учените предполагаха, че камъкът е бил доставян в нашите земи чрез търговия с източните страни. Не е изключено нефритът да е внасян, но от земите на Европа – значителни залежи на камъка има на територията на днешна Франция, Германия, Швейцария, Полша и др. Интензивното използване на балканските залежи може да е довело до тяхното изчерпване. Някои геолози обаче доказват съществуването на сериозни нефритени находища в България и до днес. Вероятна причина старите мини да бъдат изоставени и с времето забравени е фактът, че от началото на бронзовата епоха вкусът на балканското население към изделия от нефрит изчезва – ето още една загадка на Древността, която очаква своето обяснение.

Учените предполагат, че забележителното богатство на хората в селището от новокаменната епоха (VII – VI хил. пр. Хр.) край Гълъбник, Пернишко, се дължи на завоюваното право да разпределят резервите от нефрит след изчерпването му в съседните територии.



Нефритен амулет от Музея в Кърджали

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Потърсете повече информация за града при Дуранкулак.
2. Подгответе презентация за Варненския некропол с най-сензационните хипотези, свързани с него.
3. Обсъдете условията (природни и обществени), които са в основата на развитието на древните култури по днешните български земи.

**Следите на тракийската цивилизация.** Траките са най-древните известни наши предци. Дълго време се е твърдяло, че както някои народи през Древността, траките не познавали писмеността. Това обаче се опровергава както от многото запазени тракийски надписи, така и от сведенията на гръцките автори. Те разказват например, че легендарният певец Орфей имал „купища книги“. Все пак най-богат материал за тракийската култура предоставят поемите на Омир и археологическите паметници, свързани с религията и обичаите при погребения.

**„Най-многобройният народ заедно с индийците“.** До към V в. пр. Хр. траките живеели на отделни племена. Те населявали обширни територии между Карпатите и Мала Азия. Понякога за територията, заемана от дадено племе, свидетелства запазилото се име на местността или на възникналия по-късно град. Например народът беси нарекъл своята столица Бесапара (близо до Пазарджик). За размера на тракийското разселване говорят както забележката на Херодот, че заедно с индийците траките са най-многобройният народ, така и фактът, че в древността северната част на Бяло море се е наричала „Тракийско море“.

**Вярата в безсмъртието и царя първожрец.** Траките подготвяли за покойниците си красиво и сигурно вечно жилище. Като изграждали солидни подземни гробници храмове, те следвали мита за Орфей, който слизал в подземното царство. Тракийските гробници и митове доказват вярата на предците ни в безсмъртието.

Омир разказва, че траките били предвождани от цар, който разполагал с огромни богатства. Царят бил приеман за син и съпруг на Великата богиня майка и върховен жрец. Той е представен върху многобройните изображения на Тракийския конник.



*Свещарската гробница, намираща се близо до Разград, е част от световното културно наследство на ЮНЕСКО.*



*Изображение на Тракийския конник (царят жрец, наричан херос) върху златна пластина от Летнишкото съкровище (IV в. пр. Хр.).*

■ Потърсете допълнителна информация какво символизира изображението на Тракийския конник.

## КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Макар археолозите да са убедени, че свещената гробница принадлежи на царя на гетите Дромихед (III в. пр. Хр.), множество страни от изследването на паметника остават загадка. Такъв е красноречиво наричаният „загадъчен камък“ от преддверието на гробницата, украсен причудливо с досега неразгадано послание от предците ни. Такъв е също изящният стенопис на снимката, който вероятно изобразява обожествяването на владетеля и е останал незнано защото недовършен. Незавършени изглеждат и прекрасните статуи, украсяващи гробницата.

■ Обсъдете каква ли драма в царския дом е станала причина за тази прибръзаност на майсторите?



**Вълчитрънското съкровище, изработено XIII – XII в. пр. Хр., т.е. около предполагаемото време на легендарната Троянска война. То е доказателство за огромните богатства на тракийските царе, за които говори Омир.**

■ Намерете и обсъдете описанието, което Омир дава на тракийския цар Рез в поемата „Илиада“.

## ПОРТРЕТ: Орфей

Според мита тракиецът Орфей не само дръзнал да слезе в подземното царство, за да спаси любимата си, но и успял благополучно да се върне в света на живите.

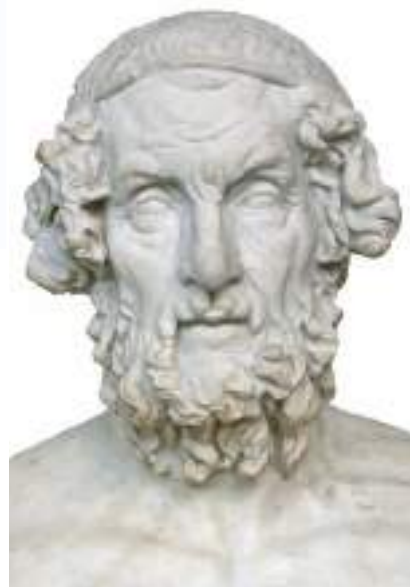
■ Проучете още с какво е бил прочут Орфей.



**Героят Орфей очарова с музиката си зверове и хора, релеф, Солун (Гърция)**

**Съд от могилата Орсоя (Ломско), XIV – XI в. пр. Хр.**

Според някои учени, част от украсата на т.нар. инкрустирана керамика по Долен Дунав са символи и/или писмени знаци. Много от тези орнаменти по-късно се появяват върху традиционните български шевици.



**Бюст на Омир в Британския музей**

## ОЩЕ ЗА: **Древногръцкият поет Омир**

Омир е древногръцки поет, живял най-вероятно през IX или VIII в. пр. Хр. Преди да изнамерят буквите, древните гърци запазвали и предавали историята си чрез песните на странстващи поети. Омир бил най-прочут сред тях. Смята се, че е автор на големите поеми „Илиада“ и „Одисея“.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Проучете и представете елементи от културното наследство на траките, просъществували до днес.
2. Какви са основните вярвания на траките?

**Траките и елините.** През II хил. пр. Хр. на териториите на Югоизточна Европа се заселили първите гръцки племена. Започнал дълъг и сложен процес на взаимно опознаване между местните траки и новите европейци. Когато два народа населяват съседни територии, отношенията между тях винаги са противоречиви. От една страна, се появили конфликти поради различните традиции, икономическите и политическите им интереси.

От друга страна, протичал постоянен културен обмен. От траките **елините** възприели **култа** към Орфей, Арес, Дионис и Великата богиня майка. На свой ред сред тракийската **аристокрация** се разпространила почитта към бог Хермес. Както елините траките започнали да сечат монети.

**Съюзници и съперници.** Все пак културите на двата съседни народа останали твърде различни. Елините до края на Античността съхранили обичая си да живеят в отделни малки градове държави (полиси). Траките развили традицията на централизираното държавно управление. Тя достигнала върховна изява през V в. пр. Хр., когато създали Одриското царство.

Многобройни и с добра военна организация, траките често били желан съюзник за гърците. Те участвали в Троянската война, а по-късно се включили в някои битки на гърците срещу Персия. Както свидетелства Тукидид, по време на Пелопонеската война тракийските царе били изключително ценени като съюзници от Атина и Спарта.

Разбира се, между двата народа е имало и конфликти. Доказва го изразът „мизийска плячка“, който древногръцките автори употребявали за описание на опустошена от война земя. Елините обаче никога не са имали нито необходимата сила, нито намерение да покоряват траките. По различен начин се развили отношенията с другите две европейски суперсили през Античността – Македонското царство и Рим.

**За имената на народите.** Ако човек направи справка, ще види, че днес съществуват далеч по-малко народи, отколкото е имало дори само допреди един век. Ако погледне някоя антична или средновековна карта, ще остане слисан пред въпроса: къде са изчезнали десетките и дори стотици народи, отбелязани на тях. Проблемът не е в „изчезването“ на народите, а в начините, по които те се самоназовават или са наричани от другите народи. Така например името „траки“, изглежда, не е съществувало като общо за множеството народи, населявали в древността Балканите и Мала Азия. За елинския историк „траки“ е удобно общо название.

## КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Тракийската гробница край Казанлък е част от световното културно наследство на ЮНЕСКО.



Фрагмент от художествената украса на тракийския храм-гробница край Казанлък.

## РЕЧНИК

**аристокрация** – (от старогръцки – букв. власт на благородния произход) – означава управление, при което на власт са благородниците

**култ** – религиозна почит, сбор от религиозни вярвания и действия. От същата латинска дума – „коло“ – обработвам земята, почитам, произлиза и много широкото понятие *култура*, което може да се приложи към всички дейности, резултат от човешкото мислене

**елини** – название на южните съседи на траките, които през Средновековието българите започват да наричат „гърци“

**Библия** – свещената книга на християните



Карта на тракийските народи към IV – III в. пр. Хр.

Някои антични автори свързват името траки с особености на бита и религията на нашите предци. Той извежда името им от това на нимфата (самодивата) Траке. Траке била изкусна чародейка и най-умелата познавачка на билките. Тя можела с билки и заклинания както да лекува и дори да съживява, така и да разболява, даже да убива. Някои автори настояват, че траките носят името на първия си цар Трак, като не уточняват дали той е син на Траке, или е герой на отделен мит.

На свой ред съвременните учени се стремят да докажат, че траките са народ, споменат в **Библията**. Те обясняват името с произхода на народа от Тир(ас), син на Яфет и внук на Ной. Според свещената книга на християните (Библията), на евреите (Тората) и на мюсюлманите (Корана), Бог наказал света с унищожение – световно наводнение (потоп). От него оцелели само по една двойка от всички животни, приютени от Ной и семейството му в един огромен кораб (Ноев ковчег). Следователно, ако траките произлизат от Ной, те са сред най-древните народи в света.

#### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Какви били отношенията между траките и елините?
2. Прочетете как Омир описва участието на траките в Троянската война.
3. Какви са различните мнения за произхода на името „траки“?
4. Потърсете предания и легенди за растения, свързани с траките.

#### ПОРТРЕТ: Дионис

Тракийският бог Дионис дълбоко вълнува творците не само далеч извън пределите на Тракия и Елада, а и дълго след началото на Християнската ера.



Бронзова статуя на Дионис от II век, Национален исторически музей, Рим, Италия.

#### ОЩЕ ЗА:

#### Тракийски божества, заимствани от елините

**Арес** – тракийско божество, влязло в елинската религия като бог на войната

**Дионис** – бог на лозарството, винарството и естествено, на необузданите гуляи

**Бендида / Кибела** – Великата богиня майка на траките



Златен тракийски венец от Могиланската могила, IV в. пр. Хр. (РИМ, Враца)

## МОГЪЩЕСТВОТО НА ОДРИСИТЕ И ЗВЕЗДНИЯТ МИГ НА МАКЕДОНИТЕ

**Одриското царство (V – IV в. пр. Хр.).** Одриското царство изразява най-големия разцвет на тракийската държавност. При царете си Терес I, Ситалк I, Севт I и Котис I Одриското царство на практика владеело целия Балкански полуостров. Популярността на Котис била толкова голяма, че при възцаряването му бил обявен за почетен атински гражданин, а в Атина бил въведен тракийският култ към Бендида (едно от имената прозвища на Великата богиня майка на траките).

**Траките и македоните.** Културните традиции на македоните били много близки до тракийските. Македоните обаче били силно повлияни както от съседните траки, така и от гръцката цивилизация. Показателно е, че македонският цар Филип II следвал политиката на тракийския владетел Котис I, преименувал съпругата си Поликсена на Олимпиада в чест на любимите на гръците игри и поверил възпитанието на сина си Александър на философа Аристотел.

По примера на цар Котис I голямата мечта на Филип II била да обедини под скиптъра си целия цивилизован свят. След убийството на цар Котис от гръците към средата на IV в. пр. Хр. голяма част от тракийските земи попаднали под македонска власт. Скоро те станали част от огромната държава на Александър Велики.

Империята на Александър, който подчинил елините, финикийците, персите и други народи, се простирала до Индия. Александър, за разлика от баща си, не обичал особено гръцките си поданици. Той демонстративно предпочел да направи жертвоприношение в тракийското светилище на Дионис, а не в прочутия елински храм на Аполон в Делфи. Според Херодот в това Дионисиево светилище се изричали пророчества, знаменити колкото делфийските.

През III и II век пр. Хр. македоните на свой ред били принудени да се отбраняват. След няколко продължителни войни те били покорени от Рим. В новозавладените земи Рим създал една от първите си **провинции** – Македония.

### ПОРТРЕТ: Филип II от Пловдив

Според някои изследователи Филип II създава град Филипополис. До XIX в. пътешествениците дори посещавали една от могилите като гроб на Александър Македонски.



*Фиала, с надпис с името на одриския цар Котис I. Аспарухово, Плевен, първата половина на IV в. пр. Хр.*

### ОЩЕ ЗА: Аристотел

Аристотел е известен елински философ и учен от IV в. пр. Хр. Той е сред тези личности в историята, които са изследвали почти всяка тема, достъпна за епохата, в която са живели. Съчиненията му са истинска енциклопедия на античното познание.



*Златна маска на тракийски цар от средата на V в. пр. Хр.*

Според учените тя е от погребението на цар Терес, бащата на царете Спарадок и Ситалк.

■ Проучете хипотезите защо тракийските царе са погребвани с подобни маски.

### РЕЧНИК

**провинция** (от лат.) – завладяна територия, обложена с данък, в която са разположени римски войски



Мозайка, изобразяваща битка между Александър Велики и персийския цар Дарий III

### ПОРТРЕТ: Одриският цар Севт III

След смъртта на Александър одрисите отхвърлят македонската власт. Най-известният им владетел от този период (кр. на IV в. пр. Хр.) е Севт III, управлявал от 330 до 300 г. пр. Хр. Откриването на гробницата на Севт III хвърля нова светлина върху културата на нашите предци.

*Цар Севт III, бронзова глава от статуя, открита през 2004 г. в могилата Голямата Косматка (до гр. Шипка, Казанлъшко)*



### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Представете в хронологическа последователност основните етапи от историята на Одриското царство.
2. В какво се проявяват тракийското и гръцкото влияние върху древните македонци?

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

#### Тракийското светилище на Дионис

„Сатрите [тракийско племе], доколкото знам, не са били подчинени никога на никого и единствени от траките продължават да са и досега свободни; живеят високо в планините, които са покрити с всякакви гори и сняг, и са отлични воители. Те притежават прорицащието на Дионис, то се намира на висок връх в планината. Измежду сатрите с прорицащата в светилището се занимават бесите; жрица дава предсказания точно както в Делфи; няма нищо различно.“

*Херодот, V в. пр. Хр.*

■ Кое е особеното за светилището на Дионис според описанието?



## ТРАКИТЕ – СЪЮЗНИЦИ, РОБИ, ГРАЖДАНИ И ВЛАДЕТЕЛИ НА РИМ

**Въстанието на Спартак и новото Одриско царство.** Към средата на II в. пр. Хр. голяма част от тракийските народи била включена в провинциите Македония и Елада. През 74 г. пр. Хр. начело на най-голямото робско въстание в Рим застанали Спартак – тракийски принц от народа меди – и келтският вожд Крикс.

Верни на максимата си „разделяй и владей“, римляните се опитвали да поддържат и добри отношения с траките. През I в. пр. Хр. с римска подкрепа било възстановено Одриското царство, което бързо достигнало могъществото си от времето на цар Ситалк и цар Котис I. Към началото на II в. обаче по-голямата част от траките била включена в новосъздадените провинции Мизия, Тракия и Дакия.

**Тракийските римски императори.** Положението на цялото провинциално население се променило в началото на III век. Тогава император Каракала издал **едикт**, с който всички жители на Римската империя станали римски граждани. Само двадесетина години по-късно императорският трон бил зает от бившия тракийски воин Максимин Тракиецца. От края на III век до втората половина на VI в. почти всички римски императори били с тракийски произход. Такива били роденият в Сердика (дн. София) император Галерий, който през 311 г. издал в родния си град Едикта на веротърпимостта, и св. Константин Велики, който наричал Сердика „моят Рим“.

**Християнизация на Римската империя.** Точно при тракийските императори и наследниците им християнството в Рим се превърнало от преследвана религия в масово изповядвана вяра. В този факт няма нищо учудващо. В българските земи, откъдето произлизат първите императори християни, християнството било разпространено още от **апостолите**. Апостолски – т.е. създадени от учениците на Христос – били църквите в Сердика – София (основана от св. апостол Климент), във Филипопол – Пловдив (създадена от апостол Ерм), в Одесос – Варна (от апостол Андрей) и т.н.



**Бой между гладиатори, мозайка, о. Кипър**

■ Потърсете информация за български и чужди клубове и движения, кръстени на легендарния тракийски герой Спартак.



**Статуя на Спартак в Лувъра, Париж**

### ПОРТРЕТ: Спартак

„Спартак, произлизащ от племето на медите – човек, който се отличавал не само с изключителна смелост и физическа сила, но по своя ум и мекота (възпитание) на характера стоял много по-високо от своето положение...“

*Из „Успоредни животописци“, Плутарх (I – II в. сл. Хр.). Плутарх е един от най-големите историци на Античността*

■ Кое в описанието подкрепя твърдението за царския произход на Спартак?

### РЕЧНИК

**келти** – древен европейски народ, доста близък в културните си традиции до траките

**едикт** – официален императорски закон в Рим

**апостоли** (от старогр. букв – пратеници) – учениците на Исус Христос и първи разпространители на Неговото учение



**3D реконструкция на антична Сердика – Константинов Рим (Ат. Димитров)**



**Паметният знак на Едикта на веротърпимостта от 311 г. пред софийската базилика „Света София“**

### **ОЩЕ ЗА: Въстанието на Спартак – робско или царско?**

Обикновено въстанието на Спартак се определя като най-голямото надигане на робите в Рим. Това е съвсем вярно, но дали самият Спартак е бил роб? Всъщност няма данни как Спартак е попаднал в гладиаторската школа и дали е бил наистина роб. Роден бил към края на II в. пр. Хр., вероятно в района на тракийския град Медиос (днешния гр. Сандански). По-скоро той е бил наследник на царя на траките меди, с когото Рим дълго е бил в добри отношения. Това обяснява изключителните военни и стратегически умения на Спартак, както и огромния му авторитет сред робите, особено тези от тракийски произход. Предположението за царския произход на Спартак се подкрепя и от особеното му име. През V век пр. Хр. Спараток се казва синът на великия тракийски цар Терес. През същия период Боспорското тракийско царство (в Приазовието, където по-късно се появява Велика Стара България), е управлявано от петима царе на име Спараток. Царският произход на тракийския гладиатор се свързва и с виждането му за целта на въстанието – той не иска да превземе Рим, а да върне траките и келтите съответно в Тракия и Галия. Макар романите и киното да превръщат живота на Спартак в героичен трагичен мит, няма данни той да не е изпълнил намеренията си. Никой древен автор не споменава къде, как и изобщо дали Спартак е загинал. Това е най-малкото озадачаващо, предвид че те подробно описват гибелта не само на другия водач на бунта – келта Крикс, а и на римските пълководци, които го потушават – Марк Крас и Гней Помпей – и двамата застигнати от жестока съдба.



**Сънят на св. Елена в представите на Паоло Веронезе, 1570 г., Италия**

### **ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:**

1. Потърсете художествени творби, посветени на легендарния Спартак.
2. Какви са мястото и ролята на траките в Римската империя?
3. Потърсете информация защо едиктът на Галерий е наречен „Едикт на веротърпимостта“?
4. Какво е характерно за разпространението на християнството по българските земи?

Според легендите св. Константин победил съперника си Максенций, след като видял в небето Христовия знак. Подобно видение имала и майка му – св. Елена, след което заминала към Йерусалим и открила при Голгота Христовия кръст.

## ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ

**Първи европейски писмени свидетелства за древните българи.** Българите били познати на арменските, византийските и западните летописци още от III – IV в. Древните българи, наричани често от учените „прабългари“, принадлежали към голямото семейство на **индоевропейските народи**. Най-ранното българско минало е забулено в легенди. Някои сочат като прародина земите от Памир и Хиндукуш до Кавказ, а други – Балканите. Разселването на древните българи в широки географски пространства оставило върху тяхната култура следите на редица стари цивилизации и народи: **сармати, скити, перси**. В своите придвижвания предците ни влизали в контакти с **хуни, авари** и други. Особено много общи черти българите имали с траките.

**„Народът, който имаше всичко, което е пожелавал.“** Оцелелите от древното минало археологически паметници показват, че българите развивали земеделие и скотовъдство, както и разнообразни занаятчийски производства. Стари автори споменават за български градове още преди идването на кан Аспарух на Балканите. Българите имали и дървен календар, който е отразен в най-старите наши паметници – например в „Именника на българските князе“, както и в някои надписи на владетелите. Притежавали воински умения, които ги правели желани съюзници и крайно опасни врагове. Първият известен военен договор между българите и Византия е от 482 г. и е насочен срещу **готите**.

### РЕЧНИК

**индоевропейски народи** – голяма общност от древни и съвременни народи, чиито езици имат общ произход. Простира се от Европа до Иран, Индия и Средна Азия, а след Великите географски открития и до Америка и Австралия

**сармати** – общо име на група ираноезични уседнали народи, обитавали в периода от III в. пр. Хр. до IV в. черноморските степи до река Дунав

**скити** – индоевропейски племена, населявали земите източно от Сарматите и имали предимно номадски начин на живот и се занимавали със скотовъдство

**перси** – основната етническа група в Иран. Населявали са и някои съседни държави като Афганистан, Таджикистан, Узбекистан и имали високо развита уседнала цивилизация

**готи** – древен индоевропейски народ

**хуни** – общност от древни народи, които създали силна държава през V в. под водачеството на знаменития Атила. Българите за известно време попаднали под върховната власт на хуните и участвали в техните военни походи

**авари** – древен народ, който през втората половина на VI в. нахлул в Източна Европа от Средна Азия. Аварите създали силна държава с ядро в земите на днешна Унгария, а много от славянските племена на север от Дунав попаднали под тяхна власт



Съд с изображение на български воин от съкровището от Над Сент Миклош (открито в Банат, дн. Румъния)

■ Като използвате изображението и текста опишете въоръжението и начина на воюване на древните българи.



Български ритуален хляб

■ Обсъдете различни предположения как и защо е запазена традицията за изобразяване на символи от най-далечното минало на нашите предци.



Разселвания на древните българи

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

#### Древните българи

„Това е народът, който преди теб [готския крал Теодорик] имаше всичко, което е пожелавал; народ, у който този е придобивал титли, който е купувал благородството си с кръвта на неприятеля, у който бойното поле прославя рода, понеже у тях се смята без колебание за по-благороден оня, чието оръжие е било повече окървавено в сражение; те са народ, комуто преди битката с тебе не се е случвало да срещне противник, който да му устои, и народ, който дълго време е извършвал войните си само с набези. Тях не са поставяли в затруднение нито планински масиви, нито изпречилите се реки, нито липсата на храна. Кой би устоял срещу противник, който се носи и храни от своето бързо животно? А какво ще кажете за това, че те са приучили грижливо към издръжливост на глад и тези животни, благодарение на които умеят да избягват глада?“

*Из „Похвално слово за крал Теодорик“  
от епископ св. Енодий, началото на VI в.*

### ОЩЕ ЗА:

#### Розетата от Плиска

Розетата представлява бронзов медальон с диаметър 38 мм. Има формата на седемлъчева звезда, с изсечени върху тях символи. На обратната ѝ страна е изсечен древният български знак IYI, който отразява идеята за Бога.



Бронзова розета от Плиска, VII – IX в.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Проследете върху картата разселванията на древните българи.
2. Кое е характерно за древната българска култура?

## ПЪТИЦАТА НА БЪЛГАРИТЕ

**Старата Велика България.** През 632 г. българският владетел Кубрат и византийският император Ираклий сключили договор, който ознаменува създаването на Старата Велика България в земите на Северното Черноморие и Азовско море. Като юноша Кубрат бил изпратен в Константинопол и станал личен приятел с император Ираклий. Там Кубрат бил кръстен, но за своя народ си оставал според традицията на предците кан и главен жрец. Същевременно, както по-късно подчертава Паисий Хилендарски, станал първият български християнски владетел.

**Към нови земи и различни съдби.** След смъртта на Кубрат, към средата на VII в., наследниците му тръгнали по свои пътища. Най-големият му син кан Бат-Баян останал в старата родина и се подчинил на **хазарите**. Вторият син, Котраг, повел част от народа на север, където през IX в. създали друга голяма средновековна държава – Волжка България. През 922 г. тя приела исляма и се превърнала в една от най-значимите в политическо, военно и културно отношение държави в района. Трета група българи, начело с Алцек, достигнала чак до Италия, а четвърта, предвождана от кан Кубер, се заселила в днешна Македония. Най-значима както за българската, така и за европейската история била ролята на третия Кубратов син – кан Аспарух.

**България на Балканите.** През 680 – 681 г. след успешна война срещу Византия кан Аспарух успял да пренесе ядрото на българската държава на юг от Дунав. Тук била основана и Аспаруховата столица Плиска. На Балканите българите управлявали готи, келти, елини, римляни, траки и други народи. Това съжителство понякога водело до конфликти, но постоянно обогатявало българските културни традиции. Изключителната роля на България като нов страж на европейската цивилизация станала очевидна още при Аспаруховия син кан Тервел.



*Голямото съкровище от с. Мала Перешчепина, близо до гр. Полтава (Украйна) свидетелства за богатствата и изискания вкус на кан Кубрат, който получил през 632 г. високата византийска титла патриций, и за могъществото на неговия народ. Рисушка на цялото съкровище.*



*Пръстен с монограм на кан Кубрат от съкровището от Мала Перешчепина*

Върху него е отразена високата византийска титла „патриций“, а самият монограм е във формата на кръст.



*Орел от българското съкровище от Вознесенка (при дн. град Запорожие, Украйна)*

Според някои учени той е принадлежал на кан Аспарух. Върху гърдите на птицата има кръстовиден монограм, който се разчита като „Еспор“.

### РЕЧНИК

**хазари** – древен народ, който завладял голяма част от земите на Старата Велика България. Хазарите създали силна държава в земите на север от Каспийско море и покорили земите до Северен Кавказ.

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„**Авитохол** живя 300 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] змията, [месец] девети.

**Ирник** живя 150 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] змията, [месец] девети.

**Гостун** – този бе наместник 2 години. Родът му Ерми. А властта му е дадена [в годината на] глигана, [месец] девети.

**Курт** управлява 60 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] бика, [месец] трети.

**Безмер** [управлява] 3 години. Родът на този – Дуло. А властта му е дадена [в годината на] бика, [месец] трети.

Тези 5 князе управляваха княжеството на отвъдната страна на Дунава 515 години с остригани глави. А след това дойде отсам Дунава Исперих княз. Същото е и досега.

**Аспарух** княз 61 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] тигъра, [месец] първи.

**Тервел** [управлява] 21 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] овена, [месец] девети.

**[Името липсва, вероятно Кормесий/Крумесис]** 28 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] заека [месец] шести.

**Севар** 15 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] кокошката, [месец] шести.

**Кормисош** 17 години. Родът му Вокил. А властта му е дадена [в годината на] бика, [месец] девети. Този княз промени рода Дуло, което ще рече Вихтун – Вихрогон.

**Винех** 7 години. А родът му Укил. А властта му е дадена [в годината на] бика, [месец] първи.

**Телец** 3 години Родът му Угаин. А властта му е дадена [в годината на] мишката, [месец] шести. И този бе вместо друг [наместник].

**Умор** 40 дни. Родът му Укил. А властта му е дадена [в годината на] змията, [месец] четвърти.“

### **Именник на българските князе**

*Именникът е кратък летопис, съдържащ имената и родовете на няколко ранни български владетели. Оригиналът не е запазен, познат е от по-късни преписи.*

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Опишете Старата Велика България?
2. С помощта на допълнителна информация проследете по картата на с. 19 съдбата на наследниците на кан Кубрат.
3. Потърсете легенди и предания от фолклора, свързани с древните българи.
4. Потърсете информация за календара и вярванията на древните българи.



**Паметник на кан Кубрат върху могилата, където вероятно е бил погребан – при с. Мала Перешчепина в днешна Украйна.**

Поставен е от бесарабските българи през 2001 г. Като основен символ е изобразен древният български знак.

## БЪЛГАРИЯ – ЕДНА ОТ ТРИТЕ ВЕЛИКИ СИЛИ В ЕВРОПА

**Тервел – Спасителят на християнска Европа.** През 705 г. кан Тервел помогнал на сваления византийски император Юстиниан II да си върне престола. За благодарност той му дал богати дарове, областта Загоре на юг от Стара планина и титлата „кесар“ – втората по ранг в Империята. Тервел, подобно на дядо си Кубрат, също бил християнин. Няколко години по-късно между двете държави бил подписан и първият търговски договор. През 717 – 718 година, верен на сключените договори, кан-кесар Тервел помогнал на Византия да отблъсне арабската обсада на Константинопол. В битките българите ликвидирали близо 30 хиляди войници от армията на огромния Арабски халифат. Византия и цяла християнска Европа били спасени от гибелната заплаха. Затова заслужено църквата славела Тервел като светец. Пред една от църквите на Константинопол е имало статуя на кан-кесар Тервел, а на Запад дълго е споменаван като Спасителя на Европа.

**Крум Законодателя и Омуртаг Миротвореца.** През първата половина на IX в. България разширила своите територии и укрепнала вътрешно. При кан Крум към държавата били присъединени обширни земи в Трансилвания (особено ценени в онази епоха били намиращите се там залежи от каменна сол), областта на Сердика (Средец, дн. София) и част от Македония, населена с Куберовите българи. В отговор византийският император Никифор I предприел голям поход срещу България през 811 г. Той отхвърлил предложенията на Крум за мир, като превзел и опожарил столицата Плиска. Българският владетел мобилизирал всички сили и победил нашественика във Върбишкия проход в Стара планина. Гибелта на самия император била истински шок за тогавашна Византия – от векове нямало случай неин владетел да загине по време на война. Крум издал и първите писани закони, които се отличавали с голяма строгост и справедливост.

През 815 г. кан Омуртаг, наследникът на Крум, сключил с Византия договор за 30-годишен мир. Граничните въпроси се уреждали в духа на съвременните ни схващания за държавна граница, договорена била размяна на военнопленниците, осигурявали се права да се покровителстват малцинствата в чуждата държава и т.н. Няколко години по-късно кан Омуртаг, както някога Тервел, помогнал на византийския император да запази трона си срещу един негов въстанал пълководец.



*Предполагам вид на статуята на кесаря Тервел в Константинопол, Александър Чавдаров (по В. Вачкова)*



*Стенопис на св. кан-кесар Тервел в църквата „Св. Николай Мирликийски“, с. Чуковец, Радомирско, 1840 г.*

Кан-кесар Тервел е носел и монашеското име Теоктист.



*Кан Омуртаг държи на коленете си бъдещия византийски император Василий I, който бил дете на византийски пленници в България, миниатюра от Манасиевата летопис, XIV в.*

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

### Законите на кан Крум

„А той [Крум], свикал всички български и им заповядал, като издал следните закони: „Ако някой обвини другия, да не бъде слушан, преди да бъде вързан и разпитан. И ако се окаже, че той клевети и лъже, да бъде убит. Не се позволява да се дава храна на онзи, който краде. Или ако някой би се осмелил да направи това, имотите да му бъдат отнети.“ Заповядал също да се строчават краката на крадците и всички лозя да се изкоренят. На всеки, който проси, да не се дава малко, но да бъде достатъчно задоволен, за да не изпадне пак в нужда; или пък, който не постъпи така, ще му бъдат отнети имотите.“

*Из византийска енциклопедия, X в.*

- Кои престъпления са преследвани и какви наказания се налагат?
- Обсъдете какво според вас предвижда последната разпоредба на владетеля.



*Оловен печат на кан Тервел, VIII в. с надпис „Богородице, закрилия кесаря Тервел“*

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Кой е най-големият успех на кан Тервел в международен план?
2. Кои са доказателствата за укрепването на България през първата половина на IX в.?

## КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО: Мадарският конник

Според някои историци е изображение на кан Тервел. Изказвано е и мнението, че това е изображението на т.нар. Тракийски конник. Това обаче се опровергава от редица белези, вкл. от наличието на стреме, непознато за древните траки и римляни. Мадарският конник е барелеф, на който е представен т.нар. царски лов – владетелят убива лъв, а след конника тича вярното му ловно куче. Редом с този уникален портрет са разположени няколко надписа на български владетели, най-ранният от които е на кан Тервел.





## БЪЛГАРИЯ В СЕМЕЙСТВОТО НА ХРИСТИЯНСКИТЕ ДЪРЖАВИ

**Княз Борис и създаването на Българската църква.** Християнството навлязло в Мизия, Тракия и Македония преди близо две хиляди години – още през I в. По нашите земи идвали апостолите Павел, Андрей, Филип, Андроник, Юния, Климент. В българската държава доминирали езическите култове, но владетелите ѝ били добронамерени към християните. Кубрат и Тервел дори приели христовата вяра, но по-голямата част от народа почитал старите богове. През 864 г. княз Борис направил християнството държавна религия, която сплотила неговите поданици в единен български народ.

Като владетел на могъща държава Борис се стремил към създаването на своя българска църква. Отначало преговарял с Византия, после с папския Рим. С ловки дипломатически действия Борис успял да извоюва самостоятелна Църква – архиепископия (870 г.). Това станало на църковен събор, в който участвали представители и на Римската църква. След идването на учениците на Кирил и Методий България се сдобила и със свой богослужебен език и писменост. През следващите векове милиони хора на Балканите и в Източна Европа четели и пишели на старобългарски – третия език на християнството в Европа заедно с латинския и гръцкия.

**Цар Симеон Велики и борбата за короната на Империята.** През 889 г. княз Борис приел монашеството. Неговият най-голям син Владимир Расате обаче повел политика, която застрашавала християнския път на България. Борис го свалил от престола и поставил за владетел своя трети син Симеон. Младият княз получил блестящо образование в прочутата Магнаурска школа в Константинопол. Византия се опасявала от една силна България, а византийската войска била разбита в прочутата битка при Ахелой през 917 г. С успешните си войни и дипломация Симеон принудил Византия да го признае за владетел, равностоен на нейния император. Нещо повече, българският цар отстоявал гледната точка, че има права върху византийската корона.

През 927 г. при Симеоновия син цар Петър, Византия официално признала титлата василевс (цар) (равнозначна на „император“) и се съгласила на династичен брак между българският цар и византийската принцеса Мария-Ирина. Но Симеон Велики останал в историята на първо място заради разцвета на културата и изкуството – явление, което наричаме „Златен век“. Творбите на Климент Охридски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър и други книжовници векове наред били преписвани и изучавани не само в православния славянски свят, а и в Западна Европа.



*Княз Борис, стенопис от Зографския манастир в Атон, нач. на XIX в.*

### ОЩЕ ЗА:

#### *Смъртта на цар Симеон*

Във византийската столица е имало статуя не само на кан-кесар Тервел, а и на цар Симеон. Според византийското предание смъртта на българския владетел на 27 май 927 г. е постигната чрез „бяла магия“. По съвета на един астролог император Роман Лакапин заповядал да отрежат главата на Симеоновия паметник – в същия миг царят паднал тежко болен и скоро починал.



*Хипотетичен изглед на статуята на цар Симеон в Константинопол, Александър Чавдаров (по В. Вачкова)*



**Покръстване на българите, миниатюра от български препис на Манасиевата хроника, XIV в.**

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„За него (Симеон) гърците казват, че той бил полугрък, понеже още като малък бил изучил във Византия ораторското изкуство на Демостен и философията на Аристотел. А след това, като изоставил научните си занимания, той се отдал (както казват) на свято подвижничество. Но не след дълго, подлъган от силно желание да стане цар, той преминал от тихия манастирски покой в бурния светски живот.“

*Из описание на цар Симеон от Лиудпранд, западен дипломат в Константинопол, X в.*

- Как е описан българският цар?
- Точно ли е обяснен отказът на Симеон от манастирския покой?

### КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО: Голямата базилика в Плиска

Църквата е построена от княз Борис–Михаил по време на папската мисия в България (886 – 870 г.), като следва модела на някои от най-известните храмове в Рим от онази епоха. Храмът е бил включен в комплекс от сгради, в които е пребивавал архиепископът на България. Със своите размери (99 м дължина и 29 м ширина) Голямата базилика е била една от най-забележителните църкви в тогавашна Европа. При археологическите разкопки са открити и няколко каменни саркофага, в които са били погребани някои от най-видните личности на българската държава и църква. Според някои учени един от тях е самият княз Борис–Михаил. Голямата базилика се намира в т.нар. външен град на Плиска и е един от най-посещаваните туристически обекти в първата ни столица.



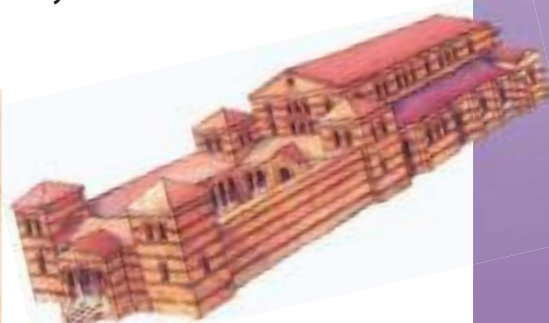
**Руините на Голямата базилика**



**Битката при Ахелой, миниатюра от Мадридския препис на Хрониката на Йоан Скилица, XII в.**

Тази битка, състояла се на 20 август 917, е най-грандиозното поражение на византийската армия в историята ѝ.

- С помощта на допълнителна информация посочете кой момент от битката е изобразен.



**Макет – възстановка на църквата**

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Обсъдете последиците от покръстването за вътрешното и международното положение на България.
2. Кога и при какви условия е призната царската титла на българския владетел?

## ЗЛАТНИЯТ ВЕК НА БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА

**Богатствата на България.** От средата на IX до средата на X век България била не само сред най-големите и могъщи страни. Тя била и една от най-богатите държави. Това се дължало на трудолюбието на българския народ, данъците, плащани от Византия, и успешните войни на цар Симеон. По-голямата част от богатствата българските владетели влагали в развитие на културата.

**Книжнина.** Делото на св. св. Кирил и Методий намерило в България прекрасни условия за развитие. На техните ученици българските царе не само дали пълна свобода да работят, а заплащали труда им щедро с пари и имоти. Това довело до бързо развитие на българската книжнина и до широко ограмотяване на населението. Само учениците на св. Климент Охридски са били 3500. Появили се и първите литературни шедеври на български език. Такъв шедьовър, ненадминат през цялото Средновековие, бил „Шестодневът“ на св. Йоан Екзарх. Оригинален български принос в световната култура от това време била и богомилската книжнина. Богомилството било движение, което се застъпвало за чистота на нравите, равенство между хората и свобода на всеки да изповядва вярата си.

**Изкуства и архитектура.** Бурно било развитието на всички изкуства. Основни в тях, както и в литературата, били темите от Библията. Симеоновата столица Велики Преслав била замислена като копие на най-блестящия средновековен град – Константинопол. Тя била изградена така, че да буди гордост у българите и почуда у чужденците. Частично запазената Златна църква и до днес предизвиква възхищението на многобройните посетители.

**Българските светци.** Още през VIII в. България имала владетел, който бил обявен от Църквата за светец – св. Тривелий Теоктист (кан Тервел). През IX в. синът на кан Омуртаг – св. Боян Енравота – станал първият български християнски мъченик. Последвало ярко съзвездие от образи на светци и светици, включително от българския царски род (св. княз Борис Михаил и св. цар Петър), както и дълбоко почитаният св. Йоан Рилски. В руския пантеон влезли и редица български светци, като св. Олга, св. княз Владимир и неговите синове св. Борис и св. Глеб, чиято майка била българка.

Св. Тривелий Теоктист, св. Михаил Борис и св. Петър били обявени за светци със собствен празник и църковна служба: те изоставили светската власт и завършили живота си като монаси. Заради монашеските му дела бил канонизиран и св. Йоан Рилски, когото българите още през X век започнали да почитат като свой небесен покровител.



„Цар Симеон Велики“, худ. Димитър Гюдженов, XX в.

### ПОРТРЕТ: Цар Симеон

Един от видните дейци на Златния век, Йоан Екзарх, описва така българския царски двор: „князът, седнал, в мантия, обшита с бисер, с огърлица от монети на шията и с пръстени на ръцете, препасан с пурпурен пояс, и с висящ на бедрото му златен меч, и от двете му страни седнали болярите със златни огърлици, с пояси и пръстени“.

■ Обсъдете достоверно ли е представен образът на цар Симеон от художника.



Велики Преслав

### РЕЧНИК

„Шестоднев“ – енциклопедия, в която се представят знания за строежа на света, Космоса, животните, растенията, човека и т.н.



**Срещата между цар Петър и св. Йоан Рилски, когато двамата си поделят грижата за народа – царят да го брани с войска, а светецът – със слова, стенопис от метоха „Орлица“ към Рилския манастир.**

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Когато някой неблагороден и беден, и чужденец, дошъл отдалече при портите на княжеския дворец и видял ги, изумява се. И стигнал до (вътрешните) врати, като пита, чуди се. И влязъл вътре, вижда от двете страни да се издигат къщи, украсени с камък, и дърво, и изписани, и прочее. Като влезе в двореца и види високите палати, и църквите, украсени невероятно с камък, и дърво, и боя, а отвътре – с мрамор и мед, сребро и злато, понеже не знае с какво да ги сравни, тъй като в своята земя не е виждал друго, освен сламени колиби, бедният, изгубвайки си ума, им се чуди.“

*Из „Шестоднев“, Йоан Екзарх, IX – X в.*

■ На основата на откъса опишете града Велики Преслав.

### КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО: Рилският манастир

Основан от св. Йоан през X век и носещ неговото име, той е един от символите на България. Част от световното културното наследство на ЮНЕСКО. С уникалната си архитектура и стенописи манастирът е любимо място за поклонение и отдиш на стотици хиляди българи и чужденци.



### ОЩЕ ЗА: Св. Елена Олга

Св. Елена била дъщеря на княгиня Анна Българска (дъщеря на княз Борис I) и висшия Борисов сановник Сондоке. Според руските летописи тя е изпратена от Плиска в Киев, за да стане съпруга на Игор, местния княз. В Киевска Рус Елена била наричана по езически Олга. Твърде рано останала вдовица и управлявала с желязна ръка от името на малолетния си син Светослав. Св. Елена не успяла да склони съпруга и сина си към своята християнска вяра, но проповядвала над 20 години в земите около Киев. Възпитала в християнски дух и внука си Владимир. По-късно Владимир въвел официално християнството в Киевска Рус и на свой ред, като праядо си Борис I навремето, бил канонизиран като Кръстител. Църквата се съобразила с тази традиция и я канонизирала като „равноапостолна“ – като дядо ѝ Борис и внука ѝ Владимир.



### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Защо наричаме времето на владетелите Борис, Симеон и Петър „Златен век на българската култура“?
2. Кои са светите Седмочисленици и кое е особеното в почитта на българите към тях?
3. Прочетете и представете други книжовници от Златния век и техните творби.

## ЦАР САМУИЛ И „БЪЛГАРСКАТА ЕПОПЕЯ“

След смъртта на Симеон Велики през 927 г. български цар станал неговият син Петър, който сключил траен мир с Византия. В народната памет цар Петър останал като добър и справедлив владетел. След години отношенията с Византия се влошили, а империята с щедри дарове насочила срещу българите войнствения киевски княз Светослав. В отблъскването на нашествието ромеите се включили уж като съюзници на България, но след прогонването на Светослав през 971 г. окупирали източните български земи.

Византия не успяла да завладее западните български земи. В тях властта била поета от четирима братя, синове на Никола, управител на Средец (дн. София). Повече от четири десетилетия българите воювали за запазването на държавата. Като техен безспорен водач се утвърдил Самуил. Затова той бил избран за български цар. През 986 г. император Василий II обсадил без успех Средец, а при изтеглянето си бил победен от Самуил в прохода Траянови врата. Били освободени всички български земи на север до Дунав. Столица на царството станал красивият Охрид.

Цар Самуил поставил под своя власт днешните Сърбия, Албания и Северозападна Гърция. И все пак Византия имала по-голяма територия, население и военни сили. Тя нанесла удар в битката при крепостта Ключ през 1014 г., но дни по-късно край Струмица българската войска отблъснала нашественика. Вбесен от загубата, жестокият византийски император Василий заповядал да бъдат ослепени пленените няколко хиляди войници. Василий останал в историята с прозвището „Българоубиец“. Сърцето на Самуил не издържало и той починал на 6 октомври 1014 г. в крепостта Преспа, на остров в Малкото Преспанско езеро.

Наследниците на Самуил продължили съпротивата, но силите били неравни. През 1018 г. цар Иван Владислав загинал и българското царство било напълно завладяно от Византия. Нашите прадеди обаче пазели жив спомена за своята държава. В летописи и предания продължавали да блестят имената на създателя Аспарух и други велики владетели, сред които и онова на „оня прочут Самуил...“.

### **ПОРТРЕТ:** Кракра Пернишки

Кракра Пернишки е един от най-верните боляри на цар Самуил и на неговите наследници. Името му показва, че е от древен български род. Кракра управлява обширна област, а най-укрепената му крепост бил Перник. На два пъти храбрият българин е обсаден от самия Василий II. Кракра отхвърлил всичките му предложения за високи титли и богатства.



*Паметник на цар Самуил в София, открит през 2015 г.*



*Византийският император Йоан Цимисхи пред стените на българската крепост Дръстър (дн. Силистра), миниатюра от Манасиевата хроника, XIV в.*



## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„А пък българският цар... му изпрати много учени духовници и книги. И изпрати Владимир пратеничество в Цариград при императора и патриарха, молейки за митрополит. Те много се зарадваха и му изпратиха за митрополит Михаил, много учен и богобоязлив мъж, който беше българин, а с него четирима епископи и много свещеници, дякони и псалтове. Те, като ходеха по тези земи, поучаваха велможите и воините на Владимир, просвещаваха народа и кръщаваха навсякъде със стотици и хиляди.“

*Из руския „Йоакимов летопис“, съдържащ сведения за покръстването на Киевска Русия през 988 – 989 г.*

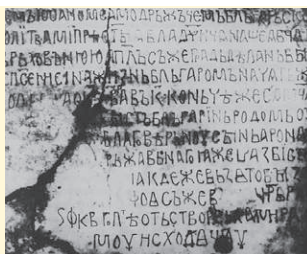
- С каква молба се обръща княз Владимир към Византия?
- Предположете от какво е обоснован изборът на императора.
- Каква е ролята на България и българското духовенство за приобщаването на русите към християнството?



*Цар Самуил разбива византийците при Солун през 996 г., миниатюра от Мадридския препис на хрониката на Йоан Скилица, XII в.*

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„През годината 1015 обнови се тази крепост, зидана и правена от Йоан, самодържец български, с помощта и с молитвите на пресветата владичица наша Богородица и чрез застъпничеството на дванадесетте и на върховните апостоли... Този самодържец беше българин по род, внук на Никола и на Рипсимия благоверните, син на Арон, който е брат на Самуил, царя самодържавен, и които двамата разбиха в Щипон [Ихтиман] гръцката войска на цар Василий, където бе взето злато [...] а този цар [...] разбит биде от цар Василий в годината 1014 в Ключ и почина в края на лятото.“



*Из Битолски надпис на цар Иван Владислав (1015 – 1018)*

- За кои събития съобщава надписът?
- Кои са доказателствата за българската принадлежност на цар Иван Владислав?
- Нарисувайте родословно дърво на споменатите в документа личности.

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Прочете и с помощта на карта опишете битката при Траянови врата.
2. Разтълкувайте израза „българска епопея“.
3. Подгответе дипляна за туристически маршрут, като включите историческите места, за които се говори в темата.

## ОЩЕ ЗА:

### Гробът на цар Самуил

Цар Самуил най-често е пребивавал в любимата си резиденция на остров в Малкото Преспанско езеро, днес на територията на Гърция. При разкопки на средновековната църква „Св. Ахил“ през 1969 г. е открит гробът на владетеля. Гробът на великия цар е свято място за нас, българите.



## КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО



### Самуиловата крепост в старата българска столица Охрид

Охрид е един от най-старинните български градове, днес на територията на бивша югославска република Македония. Градът е бил столица на България при цар Самуил и неговите наследници. В Охрид са запазени Самуиловата крепост и десетки старинни църкви, сред които е и „Св. София“. Тя е построена по времето на княз Борис-Михаил и в продължение на векове е главният храм на Охридската българска архиепископия. Градът е част от световното културно наследство на ЮНЕСКО.



*Църквата „Света София“ в Охрид*

## ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА – ВЪСТАНИЕТО НА ПЕТЪР И АСЕН

Византийското владичество в България (1018 – 1185) довело до промени в управлението, стопанството и културата. Нищо обаче не можело да пречупи стремежа на прадедите ни към свобода и възобновяване на своята победена държава. Въстанията на Петър Делян и Георги Войтех през XI в., други бунтове и прояви на съпротива показвали волята на българите за независим живот.

През 1185 г. на историческата сцена се появили болярите братята Петър и Асен. Недоволството от византийската власт довело до поредното голямо въстание, оглавено от двамата търновски боляри. При освещаването на църквата „Св. Димитър“ Петър бил провъзгласен за цар на България. Той дал царска титла и на Асен, в борбата се включил и най-малкият брат Калоян, тогава още момче. Била възобновена и българската църква, която била опора на владетелите и на своя народ.

Петър и Асен ясно показали, че не правят нова държава, а възобновяват завладяното от Василий II българско царство. Те заявили, че ще обединят Мизия, Тракия и Македония, както е било при техните предшественици. Войските били предвождани най-често от смелия и енергичен Асен.

През 1188 г. император Исак II Ангел със силна армия нахлул на север от Стара планина, но бил спрял пред стените на Ловеч. Бил сключен мир, но през 1190 г. императорът отново навлязъл в България и обсадил столицата Търново. Укрепеният град устоял, а при оттеглянето си ромеите претърпели разгром в Тревненския проход. През следващите години Асен освободил Средец и проникнал до Бяло море. Сред болярите зреело недоволство от твърдата ръка на царя, подклаждано от византийски интриги. Асен бил убит от своя братовчед Иванко. Цар Петър прогонил изменника, но сам станал жертва на заговор през 1197 г. Тези неблагоприятни обаче не можели да обърнат хода на събитията – само за едно десетилетие България се върнала на картата на Европа.

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Малко време след това, когато благоволи Бог да възобнови българската държава, която беше рухнала под византийското насилие, възстанови българското царство при благочестивия цар Асен... Като развя българското знаме, той укрепил добре всички разсипани български градове, а рухналите обнови, и като препаса оръжие против гръцкото царство, покоряваше околните страни, градове и села.“

Из „Житие на св. Йоан Рилски“ от патриарх Евтимий Търновски

- С чия помощ според житието е възстановена българската държава?
- Кои действия на цар Асен свидетелстват за качествата му на държавник?



**Паметникът на Асеневици във Велико Търново, издигнат по повод 800-годишнината на възобновяването на българската държава (скулптор Крум Дамянов)**



**Крепостта Царевец**



„Петър и Асен обявяват въстанието в Търново“, худ. Димитър Гюдженев

■ Кой момент от действията на двамата братя е представен на картината?

## ОЩЕ ЗА:

### Военната сила на Асеневици

При преминаването на Третия кръстоносен поход през българските земи през 1189 – 1190 г. царете Петър и Асен влезли в преговори с германския император Фридрих Барбароса. Те му предлагали общи действия срещу Византия, като му обещали въоръжена помощ от 40 хиляди бойци – една огромна армия за онази епоха.



Царевец

## ПОРТРЕТ:

Една от най-интересните фигури от времето на Петър и Асен е боляринът Добромир Хриз. Той бил изпратен от тях, за да привлече българите от Македония към възобновеното царство. Хриз изпълнил тази мисия, но политическата ситуация го превърнала в независим местен владетел. Негова столица била силната крепост Просек (при дн. град Демир капия в Република Македония) на р. Вардар. Опитите на Византия да привлече българския болярин на своя страна или пък да превземе земите му нямали успех.

## КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Царевец и Трапезица, двете вътрешни крепости на средновековния Търновград, са най-силното свидетелство за мощта на българската държава. Тяхната непристъпност, мощни крепостни стени и кули ги правели непревземаеми с бойни действия, освен чрез дълга обсада. И на двата укрепени хълма били изградени царски дворци, жилища на боляри и обикновени граждани, работилници, магазини, десетки църкви. Между двете крепости бил разположен друг голям квартал (т.нар. Асенева махала) по двата бряга на река Янтра.



■ Опишете предимствата на града.

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Потърсете в интернет как братята въодушевили множеството при обявяване на въстанието.
2. С помощта на картата на с. 33 опишете границите на България към 1197 г.



## ЦАР КАЛОЯН (1197 – 1207) – ВОИНЪТ И ДИПЛОМАТЪТ

Цар Калоян, най-малкият от първите трима Асеневци, поел властта през 1197 г. От младини бил храбър воин и бързо израснал като решителен държавник. Калоян продължил войната за освобождението на оставащите под византийска власт български земи. Почти цяла Тракия и Македония влезли в пределите на държавата. Българският цар прогонил унгарците от земите около Белград, които в онази епоха били населени с българи.

Цар Калоян се проявил и като талантлив дипломат. Успехите му привлекли вниманието на авторитетния римски папа Инокентий III. След преговори през 1204 г. между България и Римската църква бил сключен църковен съюз, наречен уния. Българската държава получила авторитетно международно признание и защитила своите права върху обширни земи.

По същото време Византия била нападната от западните рицари, потеглили на кръстоносен поход към Палестина. Вместо да освободят Божи гроб, те предпочели да завладеят богатия Константинопол, като хвърляли хищни погледи и към българските земи. Управниците на новосъздадената Латинска империя отхвърлили Калояновите предложения за добросъседство. На 14 април 1205 г. край Адрианопол (дн. Одрин) българите нанесли страшно поражение на смятаните за непобедими рицари. Плененият император Балдуин бил отведен в Търново, където завършил живота си в затвора.

Българските походи срещу латинците продължили с нови победи. В български ръце падали крепост след крепост. Енергичната политика на Калоян застрашавала плановите на латинците, но засягала интересите и на някои боляри. Подобно на своите братя, царят станал жертва на заговор – при обсадата на Солун (1207 г.) Калоян бил убит. Войниците пренесли тялото му в Търново, а гробът му при църквата „Св. Четиридесет мъченици“ е почитан от нас като светиня.

Цар Калоян утвърдил постигнатото от своите братя Петър и Асен и разширил българските предели. Въпреки тежките войни и сътресения България се превърнала в значителна военна и политическа сила, с която всички трябвало да се съобразяват.



Паметникът на цар Калоян във Варна

### ПОРТРЕТ:

#### Духовният глава Василий

Монахът Василий бил съмишленик на братята Петър, Асен и Калоян и техен духовен наставник. Освободителното въстание започнало с възобновяването на самостоятелната българска църква. За неин архиепископ бил избран именно Василий, който коронясал Петър и следващите български царе. Най-вероятно по негова идея били установени връзки с Рим в търсене на признание на българската държава и църква. Папата Инокентий III го удостоил с титлата „примас“, от римска гледна точка равна на патриарх. Василий е и най-дълго управляващият български духовен глава – от 1185 до 1232 г. Цар Калоян го нарича „велик човек на моето царство“.



Калоянов пръстен, открит в неговия гроб при църквата „Св. Четиридесет мъченици“ в старата столица Велико Търново.

Цар Калоян водел непримирима борба с Византия за освобождението на всички български земи. Поради своята ненавист към него ромеите го наричали не Калоян („добрият Йоан“), а „Скилойоан“ („кучето Йоан“). Българският цар заявявал, че отмъщава за злодеянията на Василий II Българоубиец. Калоян познавал българската история и казвал, че е наследник на своите „прародители“ царете на Първото българско царство.



България при цар Калоян през 1207 г.



Битката при Адрианопол, худ. Цветко Димчевски, ХХ в.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. С помощта на картата проследете териториалните придобивки при цар Калоян.
2. Разгледайте картината и опишете битката при Адрианопол.
3. Какви са резултатите от управлението на цар Калоян?



Една от запазените кули на крепостта в Търново, т.нар. Балдуинова кула, съвременен изглед

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

#### Кореспонденцията на цар Калоян с папа Инокентий III

„На първо място ние като любим син искаме от нашата майка, Римската църква, царска корона и достойнство според както са ги имали нашите стари императори. Както намираме записано в нашите книги, един е бил Петър, втори Самуил и други, които са ги предхождали по царуване...“

*Из писмо на цар Калоян от 1202 г.*

„... издирих в писанията и книгите на нашите предци и законите на блаженопочившите царе, наши предшественици отгде те са получили българско царство и царско утвърждение, корона за главите си и патриаршеско благословение.“

*Из писмо на цар Калоян след 1204 г.*

- С какви искания се обръща Калоян към папата?
- Как се аргументира българският владетел?

## БЪЛГАРИЯ „ОТ МОРЕ ДО МОРЕ...“ – ЦАР ИВАН АСЕН II (1218 – 1241)

След гибелта на цар Калоян Иван Асен, синът на цар Асен, трябвало да търси спасение извън България. На престола застанал Борил, чието управление било белязано от неуспехи и териториални загуби. И когато през 1218 г. Иван Асен се завърнал с наемна дружина, българите преминали на негова страна, а Борил бил свален.

Иван Асен II повел България към възход не само с военна сила, но и с ловка дипломация. Без война Унгария върнала земите около Белград. Деспот Слав, владетел на Родопите и част от Македония, признал властта му. Латинците търсели защита от българския цар. Това дало повод на солунския император Теодор Комнин да нападне България. Иван Асен II набучил на копието си вероломно погазения мирен договор, а през 1230 г. в битката при Клокотница ромеите били разбити. Границите на България отново достигнали до трите морета – Черно, Бяло и Адриатическо. Затова, подобно на Симеон Велики, Иван Асен II се подписвал като „цар и самодържец на българи и ромеи“. Не само българите, но и останалите народи в обширното царство го славели като добър и справедлив владетел.

Могъществото на България накарало латинците да се откажат от планирания съюз. Това ускорило края на унията с Рим, като през 1235 г. била възобновена Българската патриаршия. Царят създал благоприятни условия за международната търговия, подкрепял културата и така България се изправила като велика сила в тогавашна Европа. Българското влияние отново се разпростряло над сръбските и руските земи.

В края на царуването на Иван Асен II над цяла Европа надвиснала сянката на татарските нашествия. Западните християни се надявали именно царят на българите да спре озверелите нашественици. За нещастие, в разгара на тези събития Иван Асен II починал. Той оставил след себе си силна държава, на която предстояло да устои на много изпитания.



**Златна монета на цар Иван Асен II. Владетелят е изобразен заедно със св. Димитър, покровителя на династията Асеневци**

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Моето царство дава тази повеля на дубровнишката страна, на обичните ми гости да ходят по цялата страна на царството ми: до Бдин или Браничево и Белград, или да ходят до Търново и цялото Загоре, или да достигнат до Преслав и Одрин или в Скопската област, или да отиват в Солун – навсякъде да си купуват и продават свободно, без всякаква щета, да нямат запрещение по всички области на царството ми. Който ли пък им напакости, голям гняв ще изтърпи.

Асен, цар на българите и гърците“

*По Дубровнишка грамота на цар Иван Асен II*

■ Какви привилегии получават дубровнишките търговци?



### КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Църквата „Св. Четиридесет мъченици“ е един от знаковите паметници в българската история. При нейния строеж са донесени колони от старите столици Плиска и Велики Преслав, за да бъде подчертана приемствеността в развитието на българската държавност. Запазени са надписи на кан Крум, кан Омуртаг и цар Иван Асен II. До нея е гробът на цар Калоян, а в самия храм са били погребани Иван Асен II и други видни Асеневци. В този храм на 22 септември 1908 г. е обявена Независимостта на България от Османската империя.



#### България:

- при Петър и Асен;
- при цар Калоян;
- при цар Иван Асен II

#### Латинска империя:

- към 1212 г.;
- към 1241 г.
- Трети кръстоносен поход

**Българското царство при Асеневци (1185 – 1241)**

#### ПОРТРЕТ: Цар Борил

Цар Борил (1207 – 1218) е оценяван най-често като слаб владетел. Племенникът на Петър, Асен и Калоян всъщност се стремил да продължи тяхната политика. През 1208 г. той нанесъл тежко поражение на латинския император Хенрих при Боруи (дн. Стара Загора). Загубата на територии е била по вина не само на царя Борил, но и на амбициите на неговите вътрешни противници. Борил остава в историята и с т.нар. Борилев Синодик – един от най-ценните паметници на българската църква.



**Златен печат на цар Иван Асен II**

#### ОЩЕ ЗА:

##### Сватбите на царя

Цар Иван Асен II бил известен с много династични бракове. Самият той имал два брака, трима сина, от които един рано починал, и седем дъщери. Български принцеси станали съпруги на владетелите на Епирското деспотство, Сърбия и Никейската империя, други били омъжени за най-видните български боляри. Синовете на царя Калиман I Асен и Михаил II Асен, наследили престола като непълнолетни, а от тяхно име управлявали регенти.

#### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. С помощта на картата опишете териториите на България по време на управлението на цар Иван Асен II.
2. Кои според вас са най-успешните дипломатически ходове на българския владетел?

#### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„В лето 1230 ... Аз, Йоан Асен, в Христа Бога верен цар и самодържец на българите, син на стария цар Асен, създадох из основа и с живопис украсих докрай тази пречестна църква в името на светите 40 мъченици, с чиято помощ в дванадесетата година от моето царуване, в която година се изписваше този храм, излязох на бран в Романия [Тракия] и разбих гръцката войска, и плених самия цар кир Теодор Комнин с всичките негови боляри, а цялата земя от Одрин до Драч завладях – гръцка, още и арбанаска [албанска] и сръбска. Франките владееха само градовете около Цариград и самия този град, но и те се подчиняваха под десницата на моето царство, понеже нямаха друг цар освен мене, и благодарение на мене прекарваха своите дни, защото така повели Бог...“

*Надписът на цар Иван Асен II върху мраморна колона в църквата „Св. Четиридесет мъченици“ в Търново*

- Открийте на картата териториите, описани в документа.
- Как е предадено самочувствието на владетеля?
- Коя традиция на първите български владетели е продължена от царя?

„Иван Асен се отнесъл към плененото множество човеколюбиво, освободил повечето от войниците, а най-вече по-простите и сбирщината, и ги отпратил по селата и градовете им. С това той проявявал може би човеколюбие, а може би търсел да извлече и полза. Защото искал да бъде техен господар, като премахне ромейската власт... Оставил някои от крепостите под властта на ромеите, но повечето подчинил и поставил в тях войници, стратежи и събирачи на държавните данъци. Всички му се възхищавали и го облажавали, защото не употребявал оръжие срещу своите и не се опетнявал с убийства на ромеи, както българите преди него. Затова той бил обичан не само от българите, но и от ромеите и от другите народи.“

*Из История на Георги Акрополит, XIII в.*

- По какъв начин царят налагал властта си?
- Какви са били целите на тази политика?

## ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР (1331 – 1371). ВТОРИ „ЗЛАТЕН ВЕК“ НА БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА

През втората половина на XIII в. България изживяла тежки изпитания – войни, татарски нашествия, въстанието на Ивайло – смелия българин, който разбил татарите. При цар Теодор Светослав страната възстановила силите си. За нещастие, през 1330 г. българската войска, потеглила да изгони сърбите от Македония, претърпяла поражение. Опитите за сръбска намеса в България били решително пресечени от Иван Александър, племенник на загиналия цар Михаил Шишман.

Новият владетел повел решителна политика. Той освободил завзетото от византийците Южно Черноморие, върнал си Пловдив и други крепости. В онези години на Балканите се появила нова агресивна сила – османските турци. В битки с нашествениците загинали двама от царските синове, както и храбрият войвода Момчил. Опитите за съюз с Византия били осуетени от старите вражди. Савойският граф Амедей, който бил потеглил със своите кораби срещу османските турци, нападнал България. Независимо от проблемите, в България започнал подем на стопанството и търговията.

Иван Александър бил първият европейски владетел, който се оженил за жена от неаристократичен произход, еврейка. Царят предпочел за престолонаследник нейния син Иван Шишман пред по-големия Иван Срацимир, син от първата му съпруга, който бил изпратен да владее във Видин.

Иван Александър бил покровител на културата, която преживяла своя втори „Златен век“. Писателите от Търновската книжовна школа сътворили безценни книги, царят подкрепял видни духовници, като св. Григорий Синаит и св. Теодосий Търновски. Портрети на Иван Александър са запазени в Бачковския манастир, скалната църква при Иваново, Русенско, в т.нар. Лондонско евангелие, Манасиевата летопис и други паметници на средновековната ни култура и изкуство.



Цар Иван Александър със семейството си, Лондонско Четвероевангелие, XIV в.



Сребърна монета на цар Иван Александър



### КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО: Калиакра

В средата на XIV в. земите на североизток били под властта на деспот Добротица – могъщ местен владетел, който признавал върховенството на царете в Търново. По-късно по неговото име областта била наречена Добруджа. Калиакра била една от най-здравите крепости на добруджанските българи, а за известно време и тяхна столица. Днес средновековната твърдина на нос Калиакра е едно от най-привлекателните места за любителите на историята и на красивата ни природа.



Скална църква при с. Иваново, Русенско. Ивановските скални църкви са част от световното културно наследство на ЮНЕСКО

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Клетва и договор на господин императора на Загора [България] Александър.

Моето царство дава препоръчително писмо на моите приятели и братя франките венецианци. И се заклева моето царство в Бога Отец и Дева Мария, и в светия животворен кръст и в света Параскева Търновска, и в моята душа, че всички венециански търговци могат да идват и да се връщат със своите кораби през цялото мое царство здрави и сигурни...“

*Из Договор на цар Иван Александър с Венеция от 1347 г.*

- Какви права дава царят на венецианските търговци?
- Какви изводи за стопанството на България могат да се направят?

1. „...пратеници и довереници на великолепия дож на генуезците, от една страна, а от друга, видните и мъдри мъже, изпратени от великолепия и мощен господин Иванко, син на приснопамятния велелепен господин Добротица.

2. Казаните страни си обещаваат да не си навреждат, но да поддържат и спазват вечно мира с долуспоменатите съглашения, предписания, положения и условия.

6. В същите пък земи да приемат генуезки консул, който да отдава и оказва право и справедливост между самите генуезци или между казаните генуезци и поданиците на речения господин Иванко.

7. Да предоставят на казания консул удобно подходящо землище, гдето казаните генуезци ще могат да обитават, пребивават и живеят.“

*Из Договор на добруджанския деспот Иванко с Генуа, 1387 г.*

- Какви привилегии дава Иванко на генуезците?
- Как се е променил статутът на деспотството след смъртта на Добротица?
- Проучете отношенията между Венеция и Генуа по това време и направете изводи за последиците от тях за българската държава.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Опишете трудностите, с които се е сблъскал цар Иван Александър по време на своето управление.
2. Проучете къде другаде извън България се съхраняват български средновековни паметници и кои са те.

### ПОРТРЕТ: Момчил юнак

Момчил, една от най-интересните личности на българското Средновековие, бил роден в Западните Родопи. Този смел човек с огромен ръст е бил на военна служба във Византия и Сърбия, но през 40-те години на XIV в. станал независим владетел на една „малка“ България в Родопите и Беломорска Тракия. Момчил бил съюзник на цар Иван Александър в борбата с турските нашественици, нахлуващи от Мала Азия. Загинал с меч в ръка и останал в народната памет като „Момчил юнак“.



Паметник на знаменития юнак в Момчилград, който носи неговото име

### ОЩЕ ЗА:

#### „Черната смърт“

По времето на цар Иван Александър България заедно с други страни била сполетяна от страшната епидемия от чума, която покосила една трета от населението на тогавашна Европа. „Черната смърт“, както я наричали нашите предци, отслабила балканските държави и впоследствие улеснила османското завоевание. Въпреки това, започнало оживление на стопанството. България сключила търговски договори с италианските републики и изнасяла големи количества жито, мед, восък, кожи и други стоки.

## ЦАР ИВАН ШИШМАН (1371 – 1395) И СЪДБАТА НА БЪЛГАРИЯ

Иван Шишман поел царската корона в тежки времена. Неговият брат Иван Срацимир във Видин не признавал властта му, независими станали и владетелите на Добруджа. Един немски рицар пише, че имало три Българиин. Сред българските владетели в Македония най-известен бил крал Марко, обезсмъртен в народните песни като Крали Марко.

Османският султан Мурад I се превърнал в най-силния господар на Балканите и в Мала Азия. Иван Шишман строил крепости и събирал войски, но силите били неравни. Царят трябвало да признае върховенството на султана и да му даде сестра си Кера-Тамара за жена. Търновският цар продължил съпротивата – тя е отразена както от летописците, така и в песни и предания. Най-тежкият удар било завладяването на Търново през 1393 г. Иван Шишман се укрепил в Никопол, но бил заловен с измама от султан Баязид и убит през 1395 г.

През 1396 г. при Никопол османците разбили кръстоносците на унгарския крал Сигизмунд, който опитал да пресече настъплението им на Балканите. Иван Срацимир бил хвърлен в затвора. Византия търсела помощ от Запада, но оцеляла заради победата на татарския вожд Тамерлан над султан Баязид през 1402 г. Константин, синът на Иван Срацимир, заедно с братовчед си, Иван-Шишмановия син Фружин, продължил борбата. Въпреки смелостта на двамата водачи България била завладяна напълно. Чаканата от балканските християни помощ не идвала. Единствено полско-унгарският крал Владислав Варненчик и воеводата Янош Хуняди потеглили против османците, но били разбити при Варна 1444 г. Скоро след това Константинопол бил превзет от султан Мехмед II, под османска власт паднали Западните Балкани.

Дори и в епохата на османските завоевания, българската държава полагала грижи за културата. Търновската книжовна школа претърпяла своя разцвет. Патриарх на българите бил Евтимий, който вдъхновявал прадедите ни със своите творби, вдъхвал им вяра в спасението на българския народ. Векове наред съчиненията му били преписвани от книжовниците в целия православен славянски свят.

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Аз бях в три области, които и трите се казват България. Първата България се простира там, където се преминава от Унгария през Железните врата и столицата ѝ се казва Видин. Другата България лежи срещу Влахия, а столицата ѝ се казва Търново. Третата България се намира там, където Дунав се влива в морето и столицата ѝ се нарича Калиакра.“

*Из Пътепис на Ханс Шилтбергер (участник в кръстоносния поход и свидетел на превземането на Видин през 1396 г.)*



Цар Иван Шишман



Гербът на България според един арабски пътешественик от времето на цар Иван Шишман

■ Кой елемент от герба показва приемствеността на съвременната българска държава със средновековна България?



Карта на България в края на XIV в.

## ПОРТРЕТ: Патриарх Евтимий



Патриарх Евтимий,  
худ. Борис Денев

Св. патриарх Евтимий бил от знатен род, но отрано приел монашеството и станал ученик на знаменития св. Теодосий Търновски. Получил отлично образование и пребивавал години в манастирите на Света гора. През 1375 г. бил избран за български патриарх.

През 1393 г. Евтимий бил духовната опора на защитниците на Търново, а скоро след падането на столицата завоевателите го изпратили на заточение. Евтимий бил талантлив писател и реформатор на книжовния език, а славата му се носела далече извън пределите на България: „...чак до Северния океан...“. Или, както пише един съвременник „по-добре беше слънцето да угасне, отколкото да замлъкне Евтимиевият език...“.

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Варварският цар [султан Баязид], възгордян от победите си и от завладяването на много народи, понеже беше слушал за Търново, за голямото му величие, за твърдостта на стените му, за красотата му и за самото му [красиво] местоположение, [град] извънредно труден за превземане, защото освен здрави стени притежаваше достатъчно и естествени крепости, а освен това – големи богатства и многобройно население с велика слава както в църковните, така и в царските дела, пожела доброненавистният да го разори...“

Из Похвално слово за светия наш отец Евтимий,  
патриарх Търновски от Григорий Цамблак

## ОЩЕ ЗА: *Съпротивата срещу османците*

Съпротивата срещу османските завоеватели е отразена в стотици песни и предания в цялото българско етническо пространство – Мизия, Тракия и Македония. Техни герои са цар Иван Шишман, Крали Марко и други. В Бориливия синодик се отдава вечна памет на десетки български военачалници, паднали в кървави битки за защита на своя народ. Отчаяната борба за запазване на държавата се преплита с верността към християнската вяра. Този мотив, залегнал в народния епос, звучи силно и в един надпис от крепостта Боженишки Урвич при Ботевград: „Аз, севаст Огнян, бях при цар Шишман кефалия [управител на област] и много зло патих. В това време турците воюваха. Аз държах на вратата на цар Шишман“.

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Проследете върху картата териториите на описаните от Шилтбергер три Българии. Кои са имената им?
2. Кои са основните причини за завладяването на Балканите от османците?



През Средновековието водеща роля имали мъжете. Мъже управлявали държавата, били книжовници, земеделци, занаятчии, войници. Всеки обаче имал майка, жена, сестри, дъщери. В онези времена едва на 13 – 14-годишна възраст момичетата поемали грижата за дом и семейство. Раждали и отглеждали много деца, изпращали мъжете на война, често оставали вдовици. Българките били пазителките на езика, богатството на народните приказки, песни, гатанки. Днес нас ни има на този свят заради техните грижи, сила и майчина любов.

Българските царици и принцеси живеели в разкош, носели скъпи одежди и украшения, имали многобройна свита. Не винаги обаче се радвали на щастлив живот и трябвало да се справят с тежки изпитания. Нерядко жените в двореца играели важна роля в политиката. Според легендата княз Борис-Михаил бил убеден да приеме християнството от своята сестра. От цариците във Велики Преслав и Охрид знаем повече за Мария-Ирина, първата византийска принцеса, дадена на чужд владетел – българския цар Петър. Силна жена била и царица Мария, която родила на Иван Владислав дванадесет деца – шест момчета и шест момичета.

Историята пази имената на ред търновски царици. Сред тях е Елена, съпруга на цар Асен I и майка на Иван Асен II. Известна в цяла Европа била куманската принцеса Анна, съпругата на Калоян. Запомнени били съпругите на цар Иван Асен II – унгарката Анна-Мария и красивата епирка Ирина Комнина. Най-властна от всички обаче била Мария, съпруга на цар Константин Тих, а после на бунтовника Ивайло. Размирното болярство треперело пред нея. Тя пазела своя син „както лъвица малкото си лъвче“. Интерес будела еврейката Сара-Теодора, втора жена на Иван Александър. Тя били обаятелна, с остър ум и силен характер.

Български принцеси ставали владетелки на Византия, Сърбия и други страни. Такава била Елена, сестра на цар Иван Александър, съпруга на сръбския цар Стефан Душан. За чуждите автори имало и още една важна тема – красотата на българката. Един персийски поет възкликнал: „красива като българка!“. А българската принцеса Мария, внучка на Иван Владислав, във Византия била смятана за най-красивата и най-умната от всички жени, жена, която съчетавала външната хубост с вътрешната красота.



*Царските дъщери Кера-Тамара, Кераца и Десислава заедно с деспот Константин, зет на цар Иван Александър, миниатюра от Лондонското евангелие, XIV в.*

■ Проучете съдбата на Кера-Тамара. Дискутирайте върху решението на брат ѝ Иван Шишман и нейното поведение.

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Тогава цар Борил нареди да пригответ дъщеря му като много богато и много знатно момиче, а също и голяма свита с нея. Така я изпрати при императора [Хенрих] с шестдесет коня, на товарени с богатство, злато и сребро, с копринени платове и разкошни накити... Когато императорът узна, че принцесата пристига, отиде да я посрещне заедно със своите барони, устрои голямо тържество за нея и хората ѝ, а след това се венча с нея.“

*Френският рицар Робер дьо Клари за брака между латинския император Хенрих и Мария, дете на цар Калоян, доведена дъщеря на цар Борил*

## ПОРТРЕТ: Десислава



*Десислава и съпругът ѝ севастократор Калоян, стенопис в Боянската църква, част от световното културно наследство на ЮНЕСКО*

Десислава е най-популярното лице на българка от Средновековието. Тя е била съпруга на севастократор Калоян, управителя на Софийската област в средата на XIII в. Образът на знатната болярка е достигнал до нас благодарение на даровития „Боянски майстор“ – художникът Василий, който украсил със стенописи прочутата Боянска църква през 1259 г. Красотата и благородното излъчване на Десислава я правят любима героиня в литературни творби на историческа тема.



*Царица Ирина, внучка на Иван Асен II и първа съпруга на Константин Тих, стенопис в Боянската църква, 1259 г. Църквата е част от световното културно наследство на ЮНЕСКО*



## ОЩЕ ЗА:

Българката Елена, сестра на цар Иван Александър, е една от най-известните владетелки на средновековна Сърбия. През 1331 г. била дадена за съпруга на крал, по-късно цар Стефан Душан. Елена участвала активно в политиката, а нейните качества били високо ценени от сръбската аристокрация. След смъртта на Душан, макар да приела монашеството, Елена станала самостоятелна владетелка на Сяр (дн. Серес, Гърция) и околните български земи. Почитана е като светица и покровителка на църквата и културата.

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. *Обобщете ролята на българските царици и принцеси в средновековната ни история.*
2. *Разгледайте облеклата на жените от изображенията. Кои елементи бихте предложили да се използват в съвременно облекло?*

Средновековна България имала политически, търговски и културни връзки с близки и далечни страни. Най-тесни били контактите с Византия, която векове наред била водеща сила в Европа. Въпреки многото войни между двете страни имало продължителни периоди на мир и сътрудничество. При кан Тервел българите спасили империята от гибел, като разгромили арабските нашественици. От Византия българите възприели християнството и достиженията на древните елини и римляни. Но и във Византия имало видни личности, принадлежащи и на двете култури – Светите братя Кирил и Методий, прочутият композитор Йоан Кукузел и други видни българи.

България оказвала силно влияние върху балканските народи. Предците на днешните румънци столетия наред били поданици на българските царе. Те създали своите княжества Влашко и Молдова, използвайки българския държавен опит, техен официален език бил българският. Албанците също били свързани с българското царство, което за големи периоди от време граничело с Адриатическо море. Сърбите признавали върховенството на Симеон, Петър, Самуил, Иван Асен II. Още по-значимо било културното влияние – в Сърбия работили Григорий Цамблак, Константин Костенечки и други български книжовници, които обогатили нейната литература и изкуство. Много български духовници станали глави на църквите на съседни държави (Сърбия, Влашко, Молдова). Продължителят на делото на патриарх Евтимий – Киприан, става митрополит Киевски, Литовски, Московски и на цяла Русия.

Поради своето географско положение и политическа роля България имала връзки със Западна Европа – с Франкската империя, по-късно с Германия, Унгария, републиките Венеция и Генуа и др. Най-далече проникнало учението на богомилите, чиито френски събрата с гордост се наричали бугри т.е. българи.

Едно от най-важните явления в християнския свят било българското влияние в руските земи. Дълги векове след покръстването на русите българските ръкописи били грижливо преписвани от книжовниците в Киев и Москва и Вилнюс и поставили основите на руския език. След падането под османска власт традициите на Търновската книжовна школа били продължени от Киприян и други последователи на патриарх Евтимий.

Средновековните българи оставили трайни следи в тогавашния свят. Военните победи и дипломатията на владетелите, творчеството на книжовниците, трудолюбието на селяни и граждани разнасяли българското име далеч извън пределите на България.



*Българинът св. Киприан, митрополит на Москва и цяла Русия от 1376 до 1406 г., един от най-значимите дейци на руската църква и култура през Средновековието. Ученик на св. Теодосий Търновски и събрат на св. патриарх Евтимий.*

## КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО:



*Реймското Евангелие, върху което са се заклевали френските крале. Съдържа част от български кирилски ръкопис, отнесен от киевската княгиня Ана, кралица на Франция през XI в.*

## ОЩЕ ЗА:

### Българската азбука

От векове нашата българска азбука е наричана „кирилица“ по името на св. Константин-Кирил Философ, макар че той, с брат си Методий, е създател на по-ранната азбука „глаголица“. Днешните букви били създадени от учениците на Светите братя в Плиска и Велики Преслав, водени от св. Климент Охридски. Основа станали гръцките букви, но били следвани принципите на първоучителите Кирил и Методий, на създадения от тях книжовен старобългарски език. Българските книжовници имали пълна подкрепа на княз Борис и неговия син цар Симеон, продължили преводите от гръцки, започнали да създават оригинални творби.

Днес на кирилица се пише както в България и еднородната ѝ Македония, така и в Сърбия, Черна гора, Босна, Русия, Украйна, Беларус. Надписи на кирилица са поставени на първите космически апарати, чрез които човечеството след 4 октомври 1957 г. прави скок в бъдещето. Българската кирилица, плод на наследството на Светите братя, е една от европейските азбуки и притежава безспорно световноисторическо значение.

а б в г д е  
ж з з н і к  
л м н о п р  
с п оу ф х ѿ  
ц ч ч ш љ љ  
ы ѣ ю я к а  
ж іа s ѿ ѿ іа

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„В годината 1028, се възцари Роман и постави Христофор Българина в Ригио [гр. Реджо ди Калабрия]...“

*Известие за назначаването на българина Христофор за византийски управител на Южна Италия в тогавашна сицилийска хроника*

■ Предположете по какви причини българин е назначен за византийски управител.

„С волята и милостта на Създателя, благия Бог, аз, магистър Арон, въздигнат от преславните царства, в разцветата на красотата и в годините на своята младост, дойдох на Изток в тази прекрасна крепост Ани, издигнах всичките ѝ стени, укрепих нейните кули от множество камъни върху здрава и дълбоко положена основа. И с голямо количество свои средства и труд докарах изобилна вода вътре в тази крепост за радост и освежаване на жадните.“

*Надпис на Арон, син на цар Иван Владислав, поставен в Ани, средновековната столица на Армения. Знатният българин е управител на тази византийска провинция в средата на XI в.*

■ Може ли да се твърди, че Арон е бил добър управител на провинцията? Аргументирайте се.

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Върху контурната карта на съвременна Европа нанесете имената на държавите, с които средновековна България е поддържала отношения.
2. Разделете се на групи, като си изберете един от споменатите приноси на средновековна България. Изгответе презентация в 5 – 6 слайда. Представете ги пред по-широка публика.

## ПОРТРЕТ: Йоан Кукузел



Св. Йоан Кукузел е едно от най-големите имена в православната музика. Роден бил в Драч (днес Дуръс) в Албания, където през Средновековието е имало значително българско население. Получил образование във византийската столица, той живял и работил на Света гора Атонска през XIV в. Бил прочут певец и композитор, който въвел в църковната музика елементи от българския фолклор. Наричали го Ангелогласния. Най-известната му творба е „Полиелей на българката“, посветена на неговата майка.

## ОЩЕ ЗА:

### Григорий Цамблак

Талантливият български писател Григорий Цамблак имал труден и изпълнен с обрати живот. Той бил ученик на патриарх Евтимий, но след османското завоевание трябвало да напусне Търново и родината. След странстване в различни държави през 1413 г. бил избран за митрополит на Киев и княжеството Литва, което владеело земи и в днешните Украйна и Беларус. С богатото си творчество Григорий Цамблак принадлежи на литературите на няколко страни и народи – България, Византия, Молдова, Русия, Украйна, Беларус, Литва.

## ВОЛЖКА БЪЛГАРИЯ – ДРУГАТА ГОЛЯМА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

Когато петимата синове на Кубрат поели по различни пътища, главната им цел била да спасят българското име и държавност. Затова можем да говорим и за други Българии, които имат свои потомци и днес. Ние отдавна знаем за кан Аспарух и създаването на нашата България на Балканския полуостров. Заедно с нея, голяма и силна била и Волжка България, създадена от кан Котраг. За разлика от нашите прадеди, голяма част от волжките българи през 922 г. начело със своя владетел Алмуш приели исляма. Някои от тях обаче запазили езическите си вярвания, а други станали християни.

Волжките българи били отлични земеделци – тяхното жито неведнъж е спасявало съседните руски княжества от глад. Те били добри строители както на джамии, така и на християнски църкви в съседните руски земи. Имали развито корабоплаване по Волга и водели оживена търговия с руските земи и страните от Средна Азия. Волжките българи първи разбили през 1223 г. татарите на Чингиз-хан, но по-късно попаднали под тяхна власт.

Продължение на Волжка България било Казанското ханство, завладяно от руския цар Иван Грозни през 1552 г. Мнозина български първенци приели християнството и се втели в състава на руската аристокрация. Фамилии, като Годунови, Кутузови, Дондукови, Суворови, Булгакови, Ахматови, Юсупови, Рахманинови, Чайковски, Римски-Корсакови и много други, дали на Русия прочути военачалници, писатели и други видни личности, всъщност са основани от волжки българи.

Волжка България, страната на „сребърните българи“, била много известна в мюсюлманския свят. Столицата ѝ Велики Болгар била наричана северната Мека на тази световна религия. Ислямът, изповядван от волжките българи и днешните им потомци, бил образец за подражание за други народи. Сред българите царяло равенство между мъжа и жената, немало фанатизъм, а уважение към другите религии. Потомците на волжките българи живеят днес в републиките Татарстан и Чувашия, в Москва, Санкт Петербург и други големи градове на Русия и съседните държави.

### ОЩЕ ЗА:

Един арабски пътешественик, който посетил Волжка България в средата на XII в., разказва за добрите училища на тамошните българи мюсюлмани и тяхната висока култура. Според него името „българин“ означавало „умен, знаещ човек“. В мюсюлманския свят били известни имената на видни български учени и духовници.



Традиционна носии на волжките българи



Руският цар Борис Годунов (1552 – 1605), волжки българин по произход



Кула от двореца край село Болгари, Чувашка ССР

### ПОРТРЕТ: Алмуш – господарят на Волжка България

Алмуш, управлявал от 895 до 925 г., е най-известният владетел на Волжка България. За него разказва арабският дипломат Ибн Фадлан, който посетил Волжка България като пратеник на арабския халиф във връзка с приемането на исляма като официална религия на страната.

Ислямът вече бил проникнал при волжките българи от Средна Азия. Освен това българският владетел търсел съюзник срещу Хазарския каганат, на който бил принуден да плаща данъци. Алмуш е описан като властен и решителен държавник, който пазел старите български традиции.

### КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

#### Велики Болгар – столицата на Волжка България



Болгар Велики е средновековен град до едноименното градче в Република Татарстан, която е в състава на Руската федерация. Столица на Волжка България през IX – XIII в., днес Болгар е археологически резерват, част от световното културно наследство на ЮНЕСКО. В него са запазени руините на джамии, бани и обществени сгради. Болгар Велики е обект на туризъм и поклонничество.

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„През тази есен [1236 г.] нахлуха от източните страни в Болгарската земя безбожните татари и превзеха славния и велик град Болгар, и избиха с оръжие от старци и юноши до истинските младенци, и заграбиха много стоки, а техния град изгориха с огън и цялата им земя оплячкосаха...“

*Сведение за завладяването на Волжка България от татарите на хан Бату в руския Воскресенски летопис*

■ По какво се разбира, че превземането на град Болгар е голям удар за волжките българи?

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Опишете съдбата на Волжка България.
2. В какво откриваме днес наследството на волжките българи?

## „НАРОД НЕПОКОРЕН..“

След завладяването на Балканите османските султани превърнали покорените народи в безправна рая (поданици, които плащали данъци и издържали войската, чиновниците и султанския двор). Основната форма за съпротива срещу чуждото потисничество било хайдушкото движение. Най-често повод за излизане в планините било лично отмъщение за насилията на омразната държава, местни бейове, но и на българските чорбаджии. Хайдутите били подкрепяни от българите, понякога и от обикновените мюсюлмани. Били организирани в малки чети или дружини начело с войвода, подпомаган от знаменосец (байрактар). Воювали от Гергьовден до Димитровден, а зиме се укривали или отивали в чужбина.

Главни огнища на хайдушкото движение били Стара планина, Родопите, Средна гора, Странджа, планините в Македония. Десетки войводи се превърнали в герои на песни и предания. Сред тях е Чавдар, обезсмъртен в прочутите стихове на Христо Ботев: „Кой не знай Чавдар войвода, кой не е слушал за него“.

Известни са и българки, които са се сражавали с поробителя. Прочута била девойката Сирма, водила своя чета. Знае се за Румяна войвода и други смели жени. Български доброволци влизали и в армиите на християнските държави. Водач на такива войници бил Новак, когото народът сравнявал с Крали Марко. Чужди пътешественици отбелязват, че въпреки силата на Османската империя българите си оставали „народ непокорен“.

От средата на XVI в. нататък империята започнала да губи битките с европейските армии. Старата столица Търново станала център на голямо въстание в края на XVI в. Поредица от нови въстания избухнали в края на XVII в. След тежкото поражение на османските орди през 1683 г. пред стените на Виена започнало Второто Търновско въстание, последвано от Чипровското – организирано от българите католици, и въстанието на войводата Карпош в Македония. Българите не получили помощ, а въстанията били удавени в кръв. След въстанията хиляди българи напуснали родните си огнища и потърсили спасение в съседните земи – Влашко, Банат, Трансилвания. Там създали български общности, чиито наследници и днес пазят българското си съзнание и език.

Въпреки неправдите българите пазели своето достойнство, вяра, език, историческа памет. Опора били семейството, селската община, християнската църква.



Български хайдуте, рисунка, Феликс Каниц, XIX в.

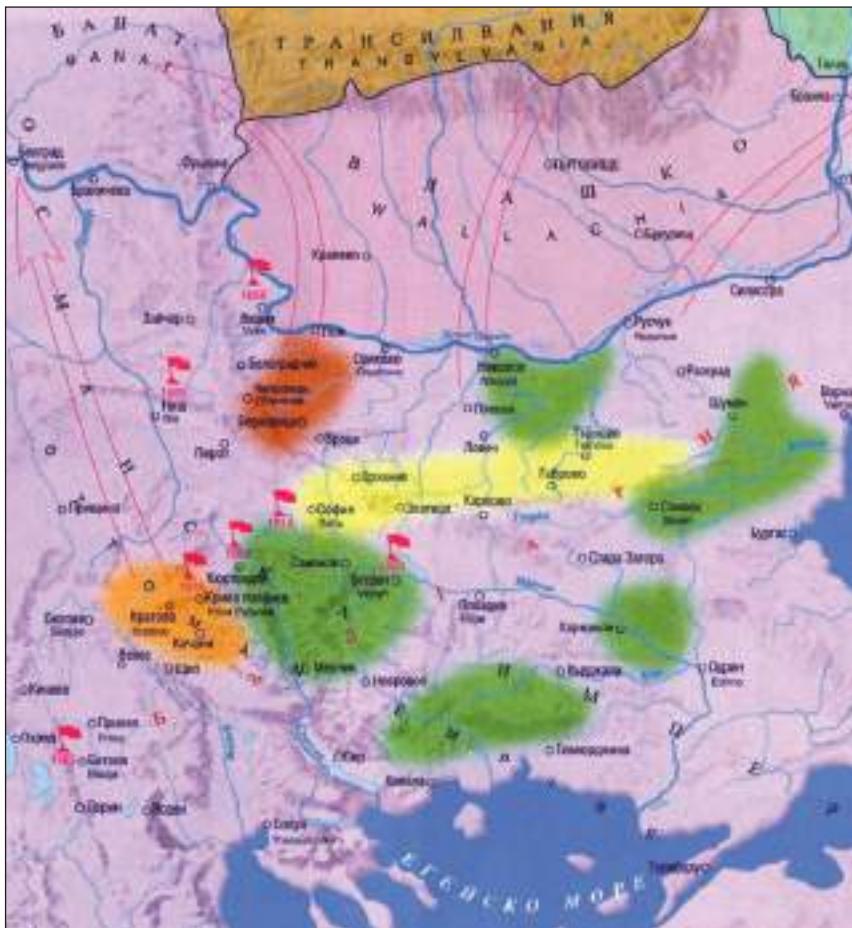
### ОЩЕ ЗА: **Мащабите на хайдушкото движение**

Прочутият войвода Панайот Хитов разказва: „До 1800 г. у нашите места по Стара планина, Средна гора, Доспатската планина (Родопите) и другаде непрекъснато са ходели през лятно време не по-малко от 100 хайдушки чети... Имало най-малко от хиляда до две хиляди въоръжени българи, които накъсани на чети са ходели по турската държава да мъстят“.



Герб на рода Пеячевичи, потомци на водача на Чипровското въстание Георги Пеячевич

Wappen der Grafen Pejacevich,



Огнища на хайдушкото движение и български въстания през XVII в.

## ПОРТРЕТ:

### Войводата Карпош



Паметна плоча на войводата Карпош на лобното му място в Скопие.

Карпош бил роден в Доспат, Западните Родопи. Отличил се като един от най-смелите предводители на български хайдути, като обикалял и земите в Кюстендилско и Северна Македония. Османската власт се опитвала без успех да го привлече на своя страна. През 1689 г. по време на войната между османците и Австрийската империя Карпош оглавил голямо въстание, чийто център бил гр. Куманово (в бивша Югославия, днешна Македония). За съжаление, въстаниците не получили обещаната австрийска помощ и били разбити. Храбрият българин бил пленен и екзекутиран в Скопие.



Паметник на войводата Карпош в Скопие.

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Защо хайдутите са били толкова прочути и възпявани от народа?
2. С помощта на картата опишете въстанията от края на XVII в.

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„И тъй българският народ, като се надигна от четирите споменати града Чипровец, Копиловец, Желязна и Клисуре, нападна града Кутловица (дн. Монтана), отгдето прогони неприятелите, след като изби мнозина от тях... Въстаниците завързаха ожесточено сражение, без да имат подкрепа отникъде. Няколкото хиляди не можаха да издържат напора на неприятелите. Поради това бяха избити заедно със своите семейства, а други бяха отведени в робство...“

*Из спомените на Георги Пеячевич,  
един от ръководителите на Чипровското въстание*

- Кой са свидетелствата за размаха на въстанието?
- Прочете и представете на табло приносите на рода Пеячевич за свободата на българите.

„Макар и често потискани към покорност, вродената любов към свободата още живее у българите [...] Българският народ страстно желае възмездие и копнее горещо за освобождение, и ако дойде подходящ момент, неочакваният пламък на гневната ярост ще въодушеви сърцата...“

*Уилям Хънтър, английски пътешественик от края на XVIII в.*

- Към какво се стремят българите според автора?



## БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА ПРЕЗ „ТЪМНИТЕ ВЕКОВЕ“ (XV – XVII В.)

Османското завоевание нанесло силен удар на българската култура, която била лишена от подкрепата на държавата и от своя елит. Водещи личности, като Григорий Цамблак, Константин Костенечки, Киприян и др., били принудени да емигрират в Сърбия, Русия и други страни. Закриването на Търновската патриаршия оставило българите без свое висше духовенство. Въпреки това книжовният живот продължавал. Във възстановения в средата на XV в. Рилски манастир, в манастирите край София, Етрополе, Аджар (дн. Свежен, Пловдивско) и на други места възникнали книжовни школи. Талантливи творци, като Матей Граматик и поп Пейо, възвеличили подвига на мъчениците за вярата. Сериозни били постиженията на българското изкуство, съхранено в църквите в Арбанаси, Добърско, манастирите на Атон и на редица други места в Мизия, Тракия и Македония.

Онези българи, които приели католицизма през XVII в., били включени по-пълноценно в културния живот на Европа. В техните среди се появили хора със солидно образование и патриотична мотивация. Петър Богдан, виден католически духовник, родом от Чипровци, е автор на първата „История на България“. Силно впечатление прави разностранната дейност на Петър Парчевич, който в продължение на десетилетия градял планове за освобождението на „великото царство България“ и бил приеман с уважение от владетелите на Австрия, Германия, Полша, Влахия, Молдова.

През „тъмните векове“ в опора на културата се превърнали семейството, родът, местната църква или манастир. Българите мюсюлмани запазили своята народна култура, а в песните и преданията им прозирало тяхното родство със сънародниците християни. С появата на печатната книга сред българите навлизали нови идеи от Западна Европа, Русия и съседните балкански страни. „Тъмните векове“ се оказали не чак толкова тъмни – изгрявала епохата на Възраждането, на завръщането на българите на европейската политическа и културна сцена.

### ОЩЕ ЗА: *Петър Богдан*

Петър Богдан Бакшев (1601 – 1674) е виден български духовник и книжовник, роден в Чипровци. Получил отлично католическо образование в Италия. През 1642 г. бил избран за духовен водач на католиците в България, чийто център бил София, с ранг на архиепископ. Петър Богдан развивал усилена дейност, с което подготвял духовете на тогавашните българи за въстание и възстановяване на българската държава. Автор е на богословски трудове, поезия, пътеписи и др., включително на първата „История на България“ (1667 г.).



Стенописна композиция от Кремиковския манастир край София – дарителят му боляринът Радивой и неговото семейство, 1493 г.

- Опишете изображението.
- Какви изводи за състоянието на българското общество могат да се направят?



Сборникът „Абагар“ – първата печатна книга на новобългарски език, дело на никополския католически епископ Филип Станиславов, изд. 1651 г.



Гербът на България в книга на Петър Богдан

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Средец се намира недалеч, в пределите, така да се каже, на Голяма Европа. Около себе си има и превисоки планини. С тях е обкръжен като с крепост и се напоява обилно от сладките води, изтичащи оттам. Има и много свежест на въздуха, особено по време на жътва; тя чудесно разхлажда знойното бreme и прогонва от всичко живо голямото зло на болестта. Но в полите на неговите преславни планини заедно със студените води, както се каза, извира обилно и горещи води. Много пъти обхванатите от различни страдания се избавят чрез Христовата благодат с потапяне в тях. И не малко други подобни неща ще откриеш, ако имаш време да се задълбочиш. Такава е местността и в самата ѝ сърцевина се намира преславният и достохвален град София... Не можем да изкажем достойно, както вече се спомена, великолепието на този град!“

*Описание на София в житието на св. Никола Нови Софийски от Матей Граматик, ср. на XVI в.*

- Кои природни богатства на града са описани в документа?
- Кои изрази показват възхищението на автора?

## КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО:



**Църквата в Добърско**

В село Добърско близо до Разлог е съхранена средновековната църква „Св.св. Теодор Тирон и Теодор Стратилат“, изградена през 1614 г. Нейните стенописи са сред най-ценните образци на българското изкуство от времето на османското владичество.



**Църквата „Рождество Христово“ в Арбанаси, края на XVI – първата половина на XVII в.**

Арбанаси е селище до Велико Търново, създадено през XVI в. от преселници от Западните Балкани, предимно православни албанци и българи. Ползвало се с редица привилегии, а неговите жители развивали оживена търговия в българските земи и съседните страни. В Арбанаси са запазени няколко църкви с ценни стенописи („Рождество Христово“, „Св. Архангели“ и др.), два манастира, както и изградени от камък къщи, приличащи на малки крепости. Посещава се от хиляди туристи от страната и чужбина.



## ПОРТРЕТ:

### Св. Пимен Зографски

Пимен Зографски (ок. 1540 – 1620), наричан още Софийски, бил прочут в своето време монах, строител на храмове, художник и книжовник. Приел монашеството в българския манастир „Св. Георги Зограф“ на Света гора Атонска, където развил своята дарба на художник. Според преданието получил „знак“ от св. Георги да се завърне в България и в родния си град София, за да служи на своя народ. Обиколил редица български градове (Пловдив, Видин, Силистра и др.), но основната му дейност била в Софийско. Авторитетният монах изградил редица манастири, включително в западните български земи, които днес са част от Сърбия.



**Снимка на Черепишкия манастир, основан от св. Пимен Зографски**

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Кои са били основните центрове на българската култура през периода и защо?
2. Прочетете и представете паметници от периода XV – XVII в. в близост до вашето селище.

## БЪЛГАРИТЕ И ИСЛЯМСКАТА РЕЛИГИЯ

Във вековете на османското иго части от българския народ приели исляма – една от големите световни религии. Разпространението на новата вяра ставало както с принуда, така и заради опазването на дом, семейство, близки и роднини. В някои райони ислямът имал почва и поради това че там било силно богомилството. Преследвани от християнската църква, тези българи по-лесно приемали вярата на завоевателите.

Влияние за нарастването на броя на мюсюлманите имал и т.нар. „кръвен данък“. Насилствено събираните български момчета за армията на султана – така наречените еничари („нови войници“), били превръщани в мюсюлмани. Децата били отнемани от семействата им на всеки пет години в продължение на векове. Често роднините на тези българчета също приемали исляма, за да бъдат поне „на оня свят“ заедно с децата си.

По време на войни османската армия, особено еничарите, както и мюсюлмански проповедници обръщали в „правата вяра“ цели райони. Сменяли имената на българите с мюсюлмански, а църквите били превръщани в джамии или разрушавани. Тогавашните хора погрешно смятали, че приемането на исляма е „потурчване“, а религията – „турска вяра“. Истината е, че тези българи запазвали своя език, обичаи, песни, начин на живот – вярата нямало как да „смени“ тяхната българска природа. Дълго време поколения мюсюлмани помнели своите корени, имали роднини християни, общи събирания по радостни и тъжни поводи.

Приелите исляма били наричани помаци, ахряни, торбеши, горани и т.н., но същността им си оставала една – българска. През вековете българският народ, независимо от своята християнска или мюсюлманска вяра, запазил своите завещани от прадедите земи – Добруджа, Мизия, Македония, Тракия, Родопите, Беломорието.

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Между българите има повече от един милион мюсюлмани. В това число не влизат нито татарите, нито черкезите. Тези мюсюлмани не са дошли от Азия, за да се установят в България, както се вярва повсеместно: те са наследници на потурчени българи, приели исляма по време на завоеванието и след това. Те са синове на тази страна, на същата тази раса, от същия народ... Между тях има и такива, които говорят само български.“

*Думи на османския държавник Митхад паша от 1878 г.*

■ Кое е особеното в произхода на българите мюсюлмани?



*Село на българи мюсюлмани в Беломорието (в дн. Гърция)*



*Превръщане на отнети християнски момчета в еничари, османска миниатюра от 1558 г.*

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Християните, най-сетне, като виждат, че са бедни, жалки, смазани, опозорени, лишавани от децата си, подложени на наглостта на всеки мошеник, те започват да премислят и да предпочитат настоящия свят пред отвъдния, който почти не разбират. Това кара хиляди да се обърнат към мохамеданството.“

*Хенри Блаунт, английски пътешественик, 1634 г.*



**Българки с мюсюлманска вяра от групата на т.нар. горани в Албания и Косово**

## ОЩЕ ЗА:

Т.нар. горани (или горанци) са малка общност от българи с мюсюлманска вяра, които живеят в Албания и Косово. Те са прочути майстори сладкари, които работят и в много други страни. Най-често наричат своя старинен български език „нашенски“ и са съхранили много автентични български народни песни и обичаи.

- Опишете костюмите на момичетата. Сравнете ги с традиционни носии от вашия край.

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Поради качествата на българите [...] султанът избира от техните деца най-добрите си войници и най-закалените бойци от гвардията си (еничарите).“

*Из пътеписа на френския пътешественик Пуле, XVII в.*

- Прочетете документа. Опишете изображението.
- По какво се разбира, че това действие е важно за османската власт?

## ПОРТРЕТИ:



Камен Боляров / Ариф Бейски (1915–1951) е роден в Смолян. Образован мюсюлмански духовник, един от основателите и пръв председател на дружба „Родина“ – патриотична културно-просветна организация на българи мюсюлмани и християни, създадена през 1937 г. Комунистическият режим след 9 септември 1944 г. обявява организацията за „фашистка“. Дружба „Родина“ е забранена, а Камен Боляров умира в затвора. Организацията е възстановена през 2009 г.



Светослав Духовников / Мехмед Дервишев, главен мюфтия на Родопите за Дружба „Родина“:

„Родина“ имаше успех, защото беше самородно движение, дело на самите българи мохамедани. Дошло е време пак ние да подемем борбата срещу лъжите и измамите.“

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Разграничете различните начини на налагане на исляма сред българите и техните последници.
2. Дискутирайте върху ролята на образованието и просветата за преодоляване на недоверието и предразсъдъците между хората.

**Залезът на османското могъщество.** От края на XVII в. Османската империя започнала да губи превъзходството си над своите съседи. Влиянието на големите европейски държави над Високата порта се засилило, а поредицата от военни поражения принудили султана да отстъпи значителни части от своите владения на Русия и Австрия. Корупцията и беззаконието достигнали невиджани размери. Бунтовете срещу централната власт зачестили. **Кърджалийски** банди нападали села и градове, грабели и насилвали. В края на XVIII в. анархията обхванала цялата империя.

**Българското възраждане.** Слабостта на османската държава се отразила и върху живота на подвластното християнско население. Пред българите се открили възможности за стопанска инициатива. Хиляди предприемачи се възползвали от големите пазари на Европа. Селскостопанското и градското производство нараснали чувствително. Появили се първите **манифактури**, а малко по-късно възникнали и първите фабрични предприятия.

Развитието на търговията и занаятите подтикнали богатите българи да отделят повече внимание на просветното и на църковното дело. По примера на напредналите европейски страни започнали да се откриват модерни светски училища. Поставено било началото на книгопечатането на български език. Появили се първите български вестници и списания. Духовната проба да помогнала за укрепване на националното съзнание на българите, а постигнатите успехи и натрупаният обществен опит повдигнали тяхното самочувствие. Желанието за свобода също нараствало и това довело до разрастване на освободителните борби на българския народ.

Настъпилите промени в живота на българите дават основание на историците да отделят последните две столетия от петвековното турско владичество по българските земи като самостоятелен период от националната ни история под името Българско възраждане. Началото на този период се поставя в началото на XVIII в., а за негов край се приема Освобождението на България през 1878 г., когато се създават реални възможности за възстановяване на българската държава.



*През 1834 – 1835 г. Добри Желязков създава в Сливен първата фабрика по българските земи.*

■ Потърсете информация за съдбата на първата българска фабрика.

### ПОРТРЕТ: Индже войвода



*рис. Илия Петров*

Един от известните водачи на кърджалийски отряди бил Индже войвода. Българин по произход, той бил взет за еничар. След като обучението му приключило, участвал в преследването на разбойническите банди в Тракия, но скоро сам се присъединил към кърджалиите. С отряда си нападал градове, села, търговски кервани. Страданията на християните го подтикнали обаче да се откаже от кърджалийството и повел хайдушка дружина, с която обикалял Странджа и Сакар, за да брани българите от набезите на разбойниците. Загинал в геройска битка с турците, а подвизите му вдъхновили писателя Йордан Йовков да напише увлекателния си разказ „Индже“.

■ Обсъдете какви лични качества могат да предизвикат промяна като тази на Индже.

### РЕЧНИК

**кърджалии** – разбойници

**манифактура** – организация на производството, при която няколко занаятчийски работилници обединяват усилията си за ръчното изработване на съответните стоки



**Балканите, според Санстефанския договор от 3 март 1878 г.**

През XVII в. Османската империя владее огромни територии. В края на същото столетие Високата порта изгубила цяла Унгария, Далмация и Западна Сърбия. Загубите продължили през целия XVIII в., а до края на XIX в. гърци, сърби, черногорци, българи и румънци успели да възстановят и своите самостоятелни държави.

### ОЩЕ ЗА: **Възрожденският периодичен печат**

През епохата на Възраждането се ражда българският периодичен печат. Първият български вестник бил в „Български орел“, издаван през 1846 г. в Лайпциг. До Освобождението броят на вестниците и списанията достигнал близо 100, като особено популярни били вестниците на Петко Славейков, Георги Раковски, Любен Каравелов, Христо Ботев.



### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Турците сега са един изтощен, суеверен, невеж и ленив народ, открит враг на изкуствата и науката. Твърде глупави, за да могат да разбират, твърде горди, за да се учат, и твърде надменни, за да се оставят да бъдат убедени, макар че са обкръжени отвсякъде с цивилизовани и просветени народи, тяхната привързаност към мнения, създадени от глупост и поддържани от предрасъдъци, не отслабва.

Във време на война необуздатостта на войските е безгранична. Те принуждават търговците да продават стоките си на една трета от стойността и дори често им ги вземат, без да платят нещо. Ако ли пък нещастниците си позволяват да се оплачат, турците веднага ги наказват със смърт.

Правителството е крайно депотично и потисническо. Отрича природния закон, справедливостта и разума и проявява все по-голяма несправедливост, тирания и порочност. Тъпче най-светите човешки права и правдини. Султанът е смятан за всемогъщ и почитан като бог. Той има право да разполага с живота и смъртта на всички поданици и никой не може да обжалва неговите решения.“

*Из пътеписни бележки на англичанина Уилям Хънтър, 1792 г.*

- От какво страдат най-много поданиците на империята?
- Може ли да се каже, че в първия абзац е представен сблъсъкът между стремленията на възрожденските българи и обстановката в империята? Аргументирайте се.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

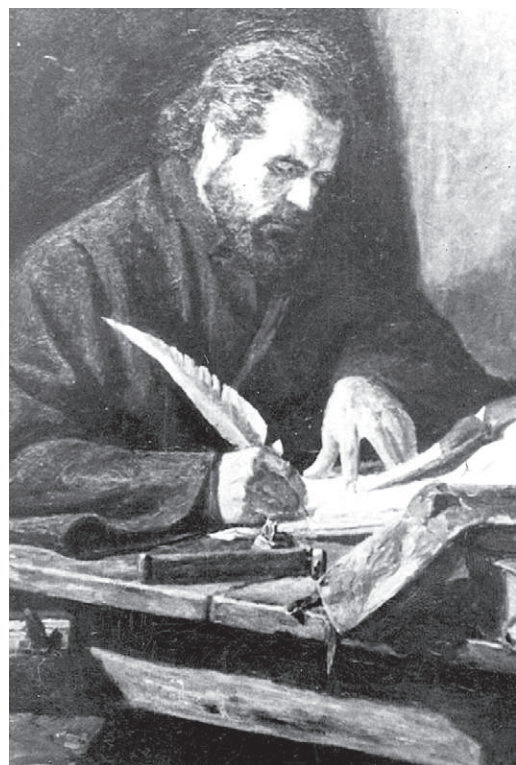
1. Какви промени настъпили в българското общество от началото на XVIII в.?
2. Защо през Възраждането нараства стремежът на българите към свобода?

## ОТЕЦ ПАИСИЙ – БУДИТЕЛЯТ

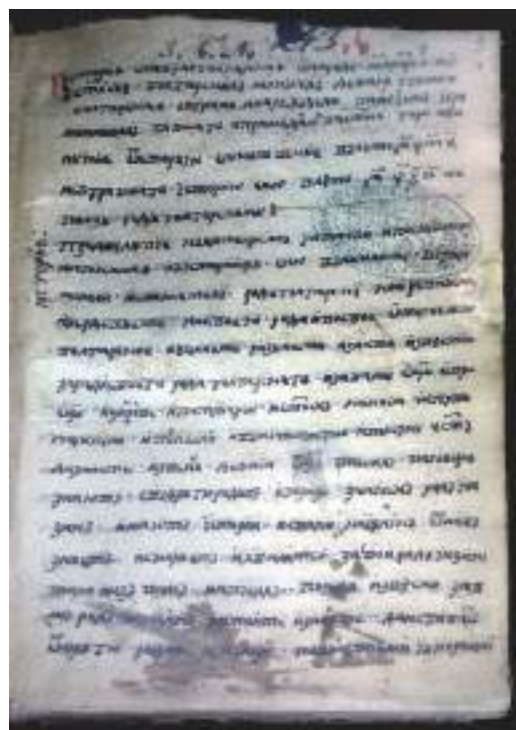
**Хилендарският монах.** Паисий Хилендарски е роден в Банско. За ранния период от живота му се знае малко. На 23 години се замонашил в Хилендарския манастир (Света гора на Атон, дн. Гърция). Подобно на своите събратя той обикалял села и градове, събирал помощи, организиран посещения на поклонници в Атон, проповядвал Божието слово и поддържал вярата в душите на обезправените си сънародници. По време на пътуванията си открил множество свидетелства за историята на българите и постепенно у него се оформила идеята да събере всичко в една книга под заглавие „История славянобългарска“.

Отец Паисий ползвал разнообразни материали – жития на български светци, летописни разкази, царски грамоти отпреди османските завоевания. Неизвестни за него факти от миналото на своя народ той открил и в книги на чужди автори. През 1762 г. по време на престоя си в другия голям български манастир на Атон – Зографския манастир, Паисий завършил труда си, след което започнал да го разпространява по българските земи.

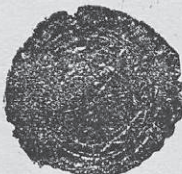
„История славянобългарска“. Паисиевата история не е голяма, но стойността ѝ за нашите предци била неocenима, тъй като изиграла решаваща роля за тяхната духовна пробуда. До 1762 г., през всичките три столетия и половина османско владичество в духовния живот на българите нямало друга творба с подобно значение. Страница след страница, хилендарският монах разкривал пред своите читатели миналото на българския народ. Един след друг възкръсвали образите на ханове и царе, на патриарси и светци. Описвали се славните победи и мощта на някогашната българска държава. Паисий не говорел открито за бунт, но с призивите си за опазване на българския език и опознаване на българската история, той разпалвал сред мрака на робските столетия искрата на българското самочувствие, вдъхвал вяра, пробуждал надежда. Точно това предопределило и успеха на „История славянобългарска“. Тя била многократно преписвана чак до Освобождението, като първият препис бил направен в Котел през 1765 г. от Софроний Врачански.



Паисий Хилендарски (1722 – 1773)



Страница от „История славянобългарска“



Паисийа Хилендарски

Подписът на Паисий Хилендарски



**Зографският манастир „Св. Георги“, Света гора, Атон**

### ОЩЕ ЗА: **Зографският манастир „Св. Георги“**

Според старо предание българският манастир „Св. Георги“ бил основан при управлението на цар Симеон от трима братя благородници от Охрид, които се отказали от богатствата си и се оттеглили на Атон. Отначало братята заживели в отделни килии, но постепенно към тях се присъединили и други монаси. Тогава всички заедно решили да се построи обща църква. Тъй като не било постигнато съгласие кой светец да бъде избран за покровител на новия манастир, оставили главната икона на църквата неизписана. През нощта по чудодееен начин върху иконата се появил ликът на св. Георги. В прослава на случилото се чудо манастирът бил именуван „Св. Георги Зограф“ – от гръцката дума „зограф“, т.е. живописец.

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„За вас е потребно и полезно да знаете известното за делата на вашите бащи, както знаят всички други племена и народи своя род и език, имат история и всеки грамотен от тях знае, разказва и се гордее със своя род и език.

Така и аз ви написах подред това, което е известно за вашия род и език. Четете и знайте, за да не бивате подигравани и укорявани от други племена и народи. Твърде много обикнах българския род и отечество и много труд употребих да събирам от различни книги и истории, докато събрах и обединих историята на българския род в тая книжица за ваша полза и похвала. Написах я за вас, които обичате своя род и българското отечество и обичате да знаете за своя род и език. Преписвайте тая историйца и платете, нека ви я препишат, които умеят да пишат, и пазете я да не изчезне!“

*Из „История славянобългарска“, 1762 г.*

- Към кого е адресирано посланието на Паисий? Какво е въздействието на стила му върху читателя?
- Какъв е личният подтик на хилендарския монах за написването на Историята?
- Как разбирате думите на Паисий „събрах и обединих историята на българския род... за ваша полза и похвала“?
- Коментирайте призива в последното изречение.

### ПОРТРЕТИ:

Паисий Хилендарски имал двама по-големи братя – Лаврентий и хаджи Вълчо. Лаврентий бил игумен на Хилендарския манастир, а хаджи Вълчо станал влиятелен търговец. Негови кербани пътували до близки и далечни земи. Успял да натрупа солидно богатство, той започнал да прави дарения за българските манастири. Особено значителни суми хаджи Вълчо предоставил за обновяване и разширяване на Хилендар и Зограф.

- Продължител на коя традиция от средновековна България бил хаджи Вълчо?
- Обсъдете ролята на семейството за съхраняване на българщината в условията на чуждата османска власт.



### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Как монашеските задължения на Паисий са му помогнали за написването на Историята?
2. С какво Паисиевата история е заела своето особено място в духовния живот на българите през XVIII век?



## СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ – КНИЖОВНА И ПОЛИТИЧЕСКА ДЕЙНОСТ

**По стъпките на Паисий.** Сред последователите на отец Паисий се откроява Софроний Врачански. Роден в Котел, той учил в местното училище, а през 1762 г. станал свещеник. Три години по-късно имал шанса да се срещне с Паисий Хилендарски и по поръка на местните първенци направил първия препис на неговата история през 1765 г.

Повлиян от идеите на Паисий, Софроний се посветил на книжовните занимания и на издирването на нови сведения за родната история. За целта той посетил Атон, а по-късно изготвил и втори препис на „История славянобългарска“.

Животът му на свещеник и народен будител не бил лек. Преследван за това, което вършел, Софроний трябвало да преодолява много изпитания и трудности. Веднъж дори поискали да го обесят само защото оженил една хубава българска девойка и така предотвратил нейното отвлечане от турците.

**Врачански епископ.** През 1794 г. Софроний бил ръкоположен за врачански епископ. Въпреки новите опасности, които го дебнели, той разгърнал и тук активна просветителска дейност. Продължил да съставя ценни ръкописни сборници. Подтиквавал българските първенци да помогнат за организирането на училища, в които техните деца „да се изучат на философско и книжно учение“.

Славата му бързо се разнесла и извън пределите на Врачанската епархия, но точно тогава турският управник на Видин го задържал принудително за повече от три години. След като бил освободен, Софроний решил да емигрира и се установил в Букурещ, където останал до смъртта си през 1813 г.

**Книжовно творчество и политическо дело.** В началото на XIX в. Софроний се очертал като най-талантливият български книжовник. В Букурещ той завършил автобиографичната си творба „Житие и страдания грешнаго Софрония“. По-късно превел и издал известния си „Неделник“ – първата печатна книга на новобългарски, а по време на поредната руско-турска война успял да привлече съмишленици, с които започнал да работи за освобождението на България. По негова инициатива се сформирали и самостоятелни български отряди, включили се активно в бойните действия.



Автопортрет на Софроний Врачански (1739 – 1813)

### КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО



„Неделник“ – първата печатна книга на новобългарски

#### РЕЧНИК

**епископ** – висш духовен/църковен служител, на когото са подчинени всички свещеници в съответната епархия

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Оле, безразсъдство българско и голяма глупавина! Потъмнели и помръкнали от пианство и не се хванат да се потрудат да доведат един мъдър даскал и наставник, да научат чедата си на мъдро книжно учение..., ами ходят като слепи в тъмнина. О, глупави и неразумни човече! Защо си прахосваш стоката дето не е необходимо? [...] Я вижте, о, роде български, кой друг народ е така глупав и неучен и под иго толкова покорен и на толкова народи подвластен? Ами защо? Не е ли от неучение? Не е ли от немара към книгите и невнимание към мъдростта? Я вижте гърците, вижте арменците, вижте и евреите, вижте и европейците – а те всичките не са ли хора като нас? Ала с това учение станали господари, станали властители и с блясъка на знанието светят по света, а не са като нас помръкнали, потъмнели в умствен и телесен мрак. Ах, наша немарливост, ах, наша неразумност и наша небрежност!“

*Из ръкописен сборник, съставен от Софроний Врачански през 1802 г., по време на принудителния му престой във Видин*

- В какво се открива влиянието, което Паисий е оказал върху Софроний? (виж тема 25)
- Какъв упрек отправя Софроний към своите сънародници? Към какво ги призовава?
- Как според Софроний знанието и просветата влияят върху бъдещето на всеки народ?

## ОЩЕ ЗА:

### *Делото на Софроний като Врачански епископ*

„И доходх в епархията си, ала и тя не е по-добра от затвор. Нека бъде! И ме приеха християните радостно и ходех по църквите в неделни дни и в празници и им казвах поучения на нашия български език. А ония християни, като не чували от друг епископ такава на наш език поучение, имаха ме за философ. Ходих по селата да събирам църковния данък, ала помощ милостиня, както що е обичай, много малко ми подаряваха, понеже през оная година имаше голям глад по цяла България.“

*Из „Житие и страдания грешнаго Софрония“*

- В какви условия е проповядвал Софроний във Враца?
- Кое негово действие се приемало радостно от християните и защо?
- Предположете защо вярващите са го приемали за философ.

## ПОРТРЕТ:

### **Георги Мамарчев (1786 – 1846)**

Сред водачите на българските доброволчески отряди, които участвали в Руско-турската война от 1806 – 1812 г., се откроявал котленецът Георги Мамарчев. При боевете за силната Силистренска крепост проявил героизъм, за което получил офицерско звание и бил награден с Георгиевски кръст. По време на следващата Руско-турска война от 1828 – 1829 г., вече като капитан, действал отново в района на Силистра и командвал български конен отряд, с който достигнал до Одрин. По-късно се включил и в подготовката на прочутата Велчова завера от 1835 г., за което бил осъден на заточение.



**Военен план на Силистренската крепост, към 1827 г.**

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Защо наричаме Софроний Врачански продължител на делото на Паисий?
2. Кои са приносите на Софроний в българската възрожденска книжнина?
3. Какви действия предприел той за освобождение на България?

## СТОПАНСКИ ПОДЕМ НА БЪЛГАРИТЕ

**Първи стопански инициативи.** Слабостта на Османската империя и засиленото влияние на големите европейски държави на Балканите създали добри предпоставки за изява на стопанската инициатива на подвластното християнско население. Мнозина българи успешно се включили в доставките на хранителни продукти за нуждите на османската армия и на големите имперски градове. Увеличеното търсене на памук, вълна, коприна, восък, кожи от страна на западноевропейските търговци дало тласък за разрастването на земеделието, скотовъдството и на градските занаяти. Особено видим подем се наблюдавал при занаятите, свързани с текстилното производство. Десетки селища, като Котел, Жеравна, Сливен, Пловдив, Карлово, Пазарджик, преживели възход покрай развитието на абаджийството, бояджийството, гайтанджийството, копринарството. В края на XVIII в. били създадени и първите манифактури, които произвеждали големи количества коприна за износ към Русия и Австрия.

**Българите заемат ключовите позиции в имперската икономика.** Натрупаният опит и самочувствие позволили на по-предприемчивите българи да натрупат сериозни капитали. Български търговци успешно се вписали в обмена на Османската империя с големите европейски страни. През 1835 г. Добри Желязков открил в Сливен първата текстилна фабрика. По-късно започнали да се развиват банковото и акционерното дело. Сред най-крупните предприемачи се откроявали имената на братя Христо и Евлоги Георгиеви, братя Моравенови, Робевци, Пулиевци, х. Станьо Врабевски. Десетки български фамилии поддържали свои печеливши фирми в Одеса и Виена, в Калкута и Смирна, в Букурещ и Браила. Стопанският просперитет намерил израз и в изграждането на първите жп линии, в строителството на съвременни пътища и мостове, в модернизацията на дунавските и черноморските пристанища. Само за две-три десетилетия българите овладели ключовите позиции в икономиката на Османската империя.

С влиянието и материалните си възможности богатите търговци, занаятчии и предприемачи допринесли много и за духовното възраждане на своите сънародници. С техни средства се издавали книги и вестници, стряли се училища, издържали се български младежи, учещи в чужбина, купувало се оръжие, подготвяли се въстания.

### ОЩЕ ЗА: Панаирите през Възраждането

Важна роля за разрастване на търговията по българските земи през епохата на Възраждането играели панаирите. Провеждани на строго определени дати, големите панаири привличали търговци от всички провинции на империята и от чужбина.



**Вършитба в българските села, XIX в., гравюра на Феликс Каниц**

- Опишете изображението.
- Кое свидетелства за тежкия труд на селяните?

### ОЩЕ ЗА: Варна – Русе – първата жп линия в българските земи

Линията била построена от чужди предприемачи през 1866 г., като локомотивите и вагоните били изработени в Англия. В началото пътуването било безплатно, тъй като пътниците се страхували да ползват новата транспортна придобивка. На завоите някои предпочитали дори да скачат от вагоните, опасявайки се, че ще се обърнат. Затова на кондукторите се налагало да слизат по гарите и да убеждават пътниците в безопасността на влаковете.

- Разговаряйте с ваши близки или потърсете информация за подобно отношение към технически нововъведения.



## ПОРТРЕТИ: Братята Евлоги и Христо Георгиеви



Братята Евлоги и Христо Георгиеви от Карлово били сред най-успешните български предприемачи преди Освобождението. Започнали като младши партньори на своите вуйчовци, търгувайки с ориз, зърно и самоковско желязо. Установили се в Галац, където открили своя кантора. Постепенно разширили дейността си, включили се и в банкерски операции. Натрупали значително богатство, двамата братя се включили активно и в обществения живот на българската емиграция. Под формата на дарения, те осигурили възможност на десетки български младежи да получат отлично образование в чужбина. Помагали на училища и читалища, а след Освобождението с техни средства бил построен и Софийският университет, пред който са поставени техни скулптури.

## КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО:



Улицата на занаятите в музейния комплекс „Етра“, Габровско

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

### „Вносна търговия на България

Вносна търговия на България е огромна. Няма нито една вносна чужда стока, която да не се продава там с печалба.

### Износна търговия на България

Износната търговия се състои във въськ, коприни, вълни, биволски и волски кожи, мед, масло, тютюн, сахтияни (фино обработени овчи или кози кожи), желязо, селитра, солено месо, коне, ориз, вино и др.

### Воськ

От България се изнася огромно количество воськ. Той е жълт, великолепен по качество. Главни места, откъдето го събират, са Търново, Ямбол, Плевен, Никопол, Свищов, Русе, Тутракан, Силистра, Провадия, Пазарджик, Айтос, Загора, Казанлък, Чирпан, Шумен и Разград.

### Коприна

Коприната е извънредно изобилна в България, без да говорим за тази в Одрин, която е станала сега значително търговско перо. В този град има близо 300 работилници за точене на коприна. Този артикул се дължи на жителите на Бруса, които са дошли да се настанят в този край и са посадили там огромно количество черници. Българската коприна е много доброкачествена. Тя почти винаги е съвсем бяла, приближава брусенската. Най-висококачествената излиза от Загора, Чирпан и Казанлък.

### Вълна

От цяла България се събират вълни. Количеството е огромно.

### Кожи

От България се изнасят огромни количества биволски и волски кожи от различно качество.“

*Из доклад на френския дипломат Шарл дьо Пейсонел, XVIII в.*

- Предположете защо всякакви стоки се внасят в българските земи.
- За какъв вид стопански дейности на българите свидетелства документът?
- Какво е общото впечатление на дипломата от стопанското състояние на българските земи?



Хаджи Станьо Врабевски (1817 – 1879) е образован и авторитетен търговец, близък съратник на Васил Левски. Основател и председател на революционния комитет в Тетевен – един от най-силните във Вътрешната революционна организация. Арестуван след Арабаконашката акция и осъден на доживотно заточение в Диарбекир. Успява да избяга заедно със свои съмишленици. Включва се в Руско-турската война вероятно като разузнавач. След Освобождението е пръв кмет на Тетевен.

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Предположете защо голяма част от заможните българи се установявали извън границите на империята.
2. Как българите овладели ключовите позиции в икономиката на империята? (Виж и урок 24.)
3. Разделете се на групи, поставете се на мястото на всяка една от споменатите фамилии на предприемчиви и заможни българи и проучете дейността им. Коя е най-голяма пречка за дейността ви в империята? Защо решавате да подпомогнете просветното и културно развитие на сънародниците си?

## ВЪЗРОЖДЕНСКОТО УЧИЛИЩЕ

От килията към новото българско училище. През първите векове на османското владичество съществували само килийни училища. Учителите в тях били монаси и свещеници. Липсвали учебници, а обучението се изразявало в придобиване на умения за писане, четене и малко смятане. За възрожденските българи подобно елементарно образование се оказало недостатъчно, защото за развитието на занаятите и търговията, на фабричното производство и предприемачеството, били нужни знания, съобразени с най-новите постижения на науката и техниката. Затова мнозина български младежи, недоволни от старото килийно образование, започнали да посещават гръцки училища. В тях се изучавали география, математика, история, природознание. В отделни селища се открили и училища, в които се преподавало смесено – на български и на гръцки език.

**Модерното светско образование.** Силно влияние за налагането на модерната просвета в българските земи оказал „Рибният буквар“, отпечатан през 1824 г. Авторът на този учебник – Петър Берон, си поставил за задача да покаже предимствата на светското образование и да популяризира опита на другите европейски държави. Особено полезна се оказала идеята за използване на т.нар. взаимоучителен метод, който позволявал на един учител да обучава едновременно до 100 ученици.

През 1835 г. в Габрово било открито първото взаимно училище. Много скоро примерът на габровци бил последван и от други градове. Започнали да се строят специални училищни сгради и да се отпечатват нови учебници. През 1840 г. в Плевен отворило врати и първото девическо училище. Покъсно се създали и класните училища, в които броят на изучаваните предмети се увеличавал още повече. Особена популярност придобили училищата в Елена, Копривщица, Калофер, Стара Загора, Пловдив. Впоследствие някои от тези училища прераснали в гимназии.

Успехът на просветното дело се дължал на усилията на много българи. Богатите и влиятелни търговци и занаятчии предоставяли чрез щедри дарения нужните парични средства. Общинските и училищните настоятелства пък се грижели за осигуряване на добре подготвени учители. Важна роля изиграл и опитът на стотиците българи, получили образованието си във Франция, Италия, Германия, Австрия или Русия, които се завръщали в родината и с желание помагали на своите сънародници.



### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Калофер е едно село [...] Има три църкви и три женски манастира, в които богослужението се извършва на славянски. В него се произвежда главно вълнен гайтан, който се разнася по цяла Турция и под названието Калоферски гайтан се почита за най-добър и най-чист от всякъде. От старо време в него съществувало училище, но в което друго нищо не се учело само църковно четене и писмо, та затова рядко може в него да се намери човек, който да не знае поне да пише. Но както от някое време почувствали нуждата на просвещението, жителите на Калофер се решили да турят на добър ред училището. То защото беше малко и не можеше да събира всичките в село деца, оставиха него и направиха друго, голямо, в което да могат да се вместят не само тукашните деца, но и които дойдат от околните села. Свърши се благополучно наченатото дело...“

*Из дописка в Цариградски вестник, 1852 г.*

- Опишете развитието на образователното дело в Калофер.
- Как авторът на дописката обяснява това развитие?



Класното училище в Копривцица

## ПОРТРЕТ: Петър Берон

Петър Берон (1800 – 1871) е роден в Котел. Учил в Букурещ, а по-късно завършил медицина в Мюнхен. Работил като практикуващ лекар в Румъния, след което се установил в Париж. Занимавал се с научни изследвания в областта на физиката, химията, геологията, медицината. Изнасял лекции в редица известни европейски университети, правел и големи дарения в подкрепа на българската просвета.

- Опишете изображението.
- Кои елементи от него показват интересите и заниманията на Петър Берон?

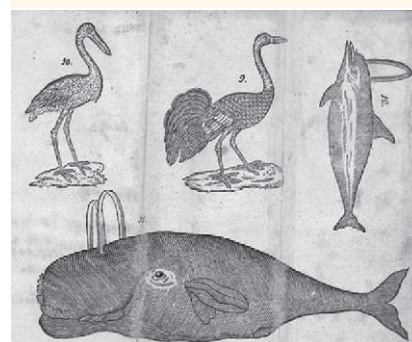


Троянското училище, рис. Феликс Каниц

- Опишете изображението.
- Каква е атмосферата в класната стая?

## ОЩЕ ЗА: Рибният буквар

Букварът на Петър Берон бил сред най-популярните учебници в българските училища преди Освобождението. По него учениците усвоявали не само българската граматика и математиката, но могли да се запознаят и с географията и историята, с растителния и с животинския свят. Името пък, с което остава в нашата история – „Рибен буквар“, се дължало на изображенията на кит и делфин, поставени в края на учебника.



## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Кои промени в българското общество предизвикали потребността от ново светско образование?
2. Прочетете какво представлява взаимоучителният метод.

## ОЩЕ ЗА:

### Напредъкът на просветното дело до Освобождението

Възрожденски учители	мъже	жени	общо	учили в чужбина
XVIII в. – до 30-те години на XIX в.	461	15	476	4
30-те – 40-те години на XIX в.	1082	71	1153	13
60-те – 70-те години на XIX в.	2742	359	3101	97

- С какви темпове се развива просветното дело?
- Коя група учители търпи най-голямо нарастване?

## ЦЪРКОВНИТЕ БОРБИ. БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ

През първите столетия на чуждото владичество сериозни противоречия между българското население и гръцкото духовенство нямало. През XVIII в. обаче Цариградската патриаршия засилила контрола над християнското население. Църковните такси се увеличили, църковните постове започнали да се откупуват, гръцкият език се наложил в църковните служби, в книжовността и в ежедневието. Всичко това породило напрежение между българите и местните гръцки духовници. Русия утвърдила гръцкото духовенство като наследник на византийската традиция. По тази причина Русия щедро го подпомагала финансово и политически.

**Начало на църковните борби.** Най-ранната проява на съпротива срещу гръцките **архиереи** била организирана през 1824 г. във Враца. По-късно конфликти възникнали и в Скопие, Самоков, Стара Загора. Навсякъде българите настоявали за замяна на гръцките църковни служители с български. Най-масови били протестите в Търновско. Местните първенци се противопоставили на злоупотребите му и поискали той да бъде заменен от Неофит Бозвели. За митрополит обаче бил изпратен отново грък, а Бозвели бил заточен.

Когато се завърнал от заточение, Неофит Бозвели се установил в Цариград. Тук, пред очите на европейските дипломати, българите можели открито да поставят своите искания: назначаване на българи за архиереи, признаване на българския език за равноправен на гръцкия в училищата и в църковните служби, фиксиране на заплатите на архиереите, изграждане на български храм в Цариград и др. В отговор гръцкото духовенство се договорило с османската власт Неофит Бозвели и най-близкият му съратник Иларион Макариополски да бъдат заточени. Въпреки това цариградските българи продължили борбата.

**Победата.** В Цариград се сформирало българско представителство, което поискало възстановяване на независимата българска Църква. Опитите за постигане на компромис с Патриаршията се провалили. Тогава, на 3 април 1860 г., в Цариград била организирана известната Великденска акция, при която българите отказали да се подчиняват на патриарха. Примерът им бил последван във всички по-големи общини в българските земи. Страхувайки се от нови конфликти, Портата издала на 27 февруари 1870 г. **ферман**, даващ право на българите да възстановят църковната си независимост под формата на Екзархия. Утвърдените граници на Екзархията покривали българските земи. В Цариград се провел събор, който изработил устава, а през 1872 г. за първи екзарх бил избран Антим I. Това било изграждане на първата българска общонационална институция и официалното признаване на българите като самостоятелна общност в пределите на Османската империя.

### ПОРТРЕТИ:

**Неофит Бозвели**  
(1785 – 1848)



■ Прочете и представете участие на Неофит Бозвели в просветното движение.

**Екзарх Антим I**  
(1816 – 1881)



### РЕЧНИК

**архиерей** – обобщаващо название на висшите църковни служители (епископ, митрополит, архиепископ, екзарх, патриарх)

**ферман** – султански указ

## Иларион Макариополски (1812 – 1875)



Един от водачите на църковното движение бил Иларион Макариополски. Роден в Елена, и той като Неофит Бозвели се замонашил в Хилендарския манастир. Получил много добро за времето си образование, Иларион се включил активно в борбата срещу гръцкото духовенство, заради което бил на два пъти заточван по искане на Патриаршията. Негова е заслугата да се проведе успешно Великденската акция, пак той организирил и протестите, принудили турското правителство да признае Антим I за български екзарх.



Граници на Българската екзархия

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Това поведение на гръцкото духовенство по отношение на българите, естествено, не би могло да се търпи вечно и българите се оплакаха на Великата черква за неправилното управление на архиереите, за гонението на българския език, българската грамотност и народност, за насилственото събиране на данъци и неуместните парични искания. Но патриарсите не само че не искаха да се погрижат за унищожаване на безпорядъка, несъвместим с **духа на времето**, но искаха с притеснения да подвоят пробуждащото се чувство на самосъзнание у българите. Виждайки непреклонността на патриарха, българите започнаха да се обръщат със същите оплаквания към турското правителство и да искат да се отстранят за в бъдеще тези безредици, да се назначават в българските епархии архиереи, българи по произход.“

Из записка на Найден Геров за българския църковен въпрос, 1864 г.

■ Как бихте разтълкували подчертания израз?

### КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО:

Построяването на българска църква в Цариград било сред първите искания, отправени от Неофит и Иларион към Високата порта. За издействането на съответното разрешение помогнал внукът на Софроний Врачански – Стефан Богориди, който бил сред най-приближените съветници на тогавашния турски султан. Той дарил и свой имот, върху който през 1849 г. била построена малка дървена църква. Тук именно започнали да се събират водачите на църковното движение. Тук се замисляли акциите срещу Патриаршията. Тук се провела и прочутата Великденска акция. След Освобождението на България на мястото на старата дървена постройка бил издигната нова църква, прочула се като Железния храм, тъй като основната конструкция се състояла от предварително изработени железни плоскости. На самия бряг на Златния рог, тя може да се види и днес.

■ Потърсете информация за други исторически български места в Истанбул и ги представете във вид на туристическа брошура.



Българската църква „Св. Стефан“ в Цариград

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Припомнете си промените, които настъпват в българското общество през XVIII в. Как те допринасят за съпротивата на българите срещу Цариградската патриаршия?
2. Защо учредяването на Българската Екзархия има голямо значение за самочувствието на възрожденските българи и за техните освободителни борби?



И през епохата на Възраждането нашите деди не се примирали с участието си на безправна рая. Съпротивата срещу чуждото владичество намерила най-ярък израз в хайдутството. Стотици българи участвали и като доброволци във войните, които големите християнски държави водели през XVIII в. срещу Турция, или пък във освободителните борби на съседните балкански народи (сърби и гърци). През първата половина на XIX в. вдигнали многобройни въстания срещу османския поробител.

**Велчовата завера.** След поредната руско-турска война, завършила с разгром на султанската армия, група български патриоти решили да отхвърлят чуждото иго като организират въстание с център Търново. Начело на подготовката застанали Велчо Атанасов и кап. Георги Мамарчев. През 1834 г. те спечелили много съмишленици, но през пролетта на 1835 г., непосредствено преди въстанието да избухне, властите разкрили заговора и повечето от заговорниците били арестувани. Георги Мамарчев бил заточен, а Велчо Атанасов и неговите другари били обесени.

**Селските въстания.** Освободителните стремежи на българите намерили израз и във въстанията в Северозападна България. Основната причина за тези вълнения била неспособността на властите да се справят с безчинствата на местните аги и бейове. Само за две десетилетия в тези райони избухнали няколко големи бунта. Най-масов и организиран характер имали Нишкото въстание от 1841 г. и Видинското въстание от 1850 г., които предизвикали международен отзвук и допринесли за привличане вниманието на европейската дипломатия към съдбата на българите.

**Емиграцията се включва в борбата.** По същото време се активизирала и родната ни емиграция. Още в началото на XIX в., покрай кърджалийските размирици и руско-турските войни, стотици хиляди българи потърсили спасение във Влашко, Молдова и Русия. Числеността на българските общности в съседните на Османската империя страни продължила да нараства и през следващите десетилетия. И когато бунтовете в страната зачестили, емигрантските дейци също се включили в борбата за освобождение на България. В днешния румънски град Браила например през 1841 – 1843 г. били предприети три опита за прехвърляне на доброволчески отряди в Българско, които трябвало да предизвикат въстание на юг от р. Дунав.

**ПОРТРЕТ: Велчо Атанасов  
(1778 – 1835)**

Велчо Атанасов бил буден и предприемчив младеж. Заради спречкване със сина на един турски велможа обаче бил принуден да забегне в чужбина. След години странствания се завърнал в родното Търново и отворил свой търговски дюкян. Натрупал влияние и вече позамогнал се, той се посветил на борбата за освобождение на България. Замисленият от него и съмишлениците му бунт трябвало да започне в Търново и постепенно да обхване всички околни селища. Под предлог че се набират строителни работници, към заговора били привлечени стотици привърженици, но предателство позволило на властите да разкрият заверата.



*Плаковският манастир край Търново, където били заловени някои от ръководителите на Заверата*

**РЕЧНИК**

**завера** – заговор, съзаклятие



Изглед от Браила през XIX в.

### ОЩЕ ЗА: Първият Браилски бунт

Благодарение на удобното си пристанище Браила се превърнала през втората четвърт на XIX в. във важно и бързо развиващо се селище, свързващо все по-разрастващата се дунавска и черноморска търговия. Това привлякло значителен брой преселници – българи, гърци, сърби, евреи, арменци. Сред установилите се в града български емигранти се откроявал Васил Вълков. Роден в Котел, той се включил като доброволец в по-редната руско-турска война и за доблестното си участие в боевете срещу турците получил капитанско звание. През пролетта на 1841 г., по негова инициатива бил изработен план за организиране на въстание в българските земи. Отряд от около 300 души се подготвил да премине р. Дунав, но вследствие на предателство, местните власти осуетили осъществяването на замислената въоръжена акция. При избухналото сражение повечето доброволци загинали, а оцелелите били осъдени на каторга.

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Дойде време да обясним истинската същност на това въстание, което нашата европейска загриженост беше преписала на чисто политически причини. Но съвсем не е така. [...] Разните видове данъци, с които е обложена раята, бяха обобщени и изразени в една обща цифра, в която бяха включени всички, без да са увеличени. Но вместо да ги плащат по един път, нещастните християни се видяха принудени да ги плащат по два или три пъти. Бирниците твърдяха, че не са получили това, за което данъкоплатците поддържаха, че е платено и което те наистина бяха платили.“

*Из доклад на международната анкетна комисия след Нишкото въстание, 1841 г.*

- Защо според доклада селяните от Нишко са се вдигнали на бунт? Кои са доказателствата за извършвания произвол спрямо местното население?
- Кое потвърждава международния отзвук на въстанието?

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Складове, пълни със стоки, работилници, гъмжащи от разни работи, къщи, градини, овощни дървета, вътре в дворовете кладенци с най-бистра вода за пиене и вади с течаща вода, хълмове с лозя, най-плодородни полета, вечно течащи реки, гори, забележителни чифлици, най-здрав климат и охололен живот. Всичко това, плод на толкова векове и безброй ръце, трябвало в един миг да изчезне, а в него намираха утеха хиляди семейства на старини. Въпреки всичко те трябваше да го напуснат с най-голямо равнодушие само и само да се избавят от нечестивото и непоносимо турско иго. За да достигне човек до такова решение, да пожертва всички блага на своето благоденствие и да се изложи на нови нещастия с неизвестен завършек, показва и всеки трябва да повярва, че турското владичество е най-страшното от всички.“

*Из спомените на Иван Селимински за емиграцията на хиляди българи след Руско-турската война 1828 – 1829 г.*

- Опишете природните богатства на българските земи.
- С помощта на допълнителна информация обсъдете защо българите са принудени да напускат родните си места.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Припомнете си информацията за Георги Мамарчев (с. 57). Като имате предвид неговия опит, направете изводи за целите и подготовката на Велчовата завера.
2. Какво е значението на първите самостоятелни въстанически действия на българите през XIX в.?

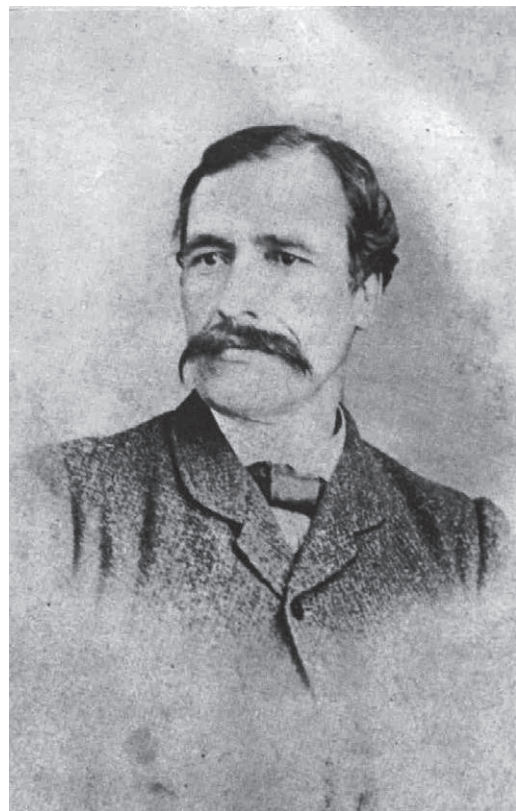
## БЪЛГАРСКИТЕ ЧЕТИ И ЛЕГИИ

**Георги Раковски.** През 50-те и 60-те години на XIX в. освободителните борби на българския народ получили осезаем тласък благодарение на дейността на Георги Раковски. Роден през 1821 г. в Котел, той получил много добро образование. Отрано се включил в освободителното и в църковното движение, заради което бил няколко пъти арестуван. Бил осъден на смърт, но успял да избяга и продължил да работи за свободата на своя народ. По-късно, преследван от турските власти, Раковски емигрирал и до края на живота си не успял да се завърне в България. Раковски многократно е посочвал, че Русия е враг на българския народ и на независима България.

Странствайки из различни държави, Георги Раковски достигнал до разбирането, че освобождението на България може да се постигне само чрез едно всенародно въстание. Затова подготвил няколко конкретни плана и навсякъде, където пребивавал, привличал привърженици за делото. По негова инициатива била сформирана Първата българска легия в Белград, а впоследствие той замислил и организирането на десетки въоръжени чети, които трябвало едновременно да преминават от Сърбия и Румъния в българските земи и да вдигнат народа на въстание. Сред последователите на Раковски се откроявали известните войводи Панайот Хитов, Филип Тотю, Ильо войвода.

**Легии и чети.** Първата българска легия, създадена през 1862 г. в Белград, била замислена като отряд от 1000 предварително обучени доброволци, които трябвало да се превърнат в ядро на бъдещата въстаническа армия. В легията се записали стотици български младежи, между които бил и Васил Левски, но предварителният план се провалил. След смъртта на Раковски, отново в сръбската столица, била сформирана и Втора българска легия.

Участниците във Втората българска легия продължили да следват заветите на Раковски. През лятото на 1868 г. повечето от тях се включили в подготовката на най-голямата дотогава четническа акция. Под ръководството на войводите Хаджи Димитър и Стефан Караджа четата преминала през р. Дунав и след тежки сражения с турската армия достигнала до Стара планина. Героизмът и саможертвата на четниците вдъхнали увереност на българите в собствените им сили и показали на цяла Европа, че българският народ е готов да воюва за възстановяване на своята независима държава.



*Георги Раковски (1821 – 1867)*

### КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО:



*Родната къща на Хаджи Димитър в Сливен*

### РЕЧНИК

**легия** – отряд от доброволци

**мемоар** – писмено изложение по политически, обществен или международен въпрос

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„...Един всеобщ и силен удар ще реши нашата славна бъдущност, като разгони и изтреби мръсните кръвници мюсюлмани от нашите предели! Докога, братя, веке да търпим безчестие, грабителства, убийства и тежки угнетения от турската зверска невярност? Ето вес Балкански полуостров в огън запален. Нашите единородни и единовенни братя и съседи, храбри черногорци и сърби, сички на оръжие храборно и победоносно бият, секат и трепят общия неприятел стар кръвник турчин! Може ли да бъде и за нас по-добро друго благовремие от това? Нека никой не мисли, че свобода се добива без кръв и без скъпоценна жертва! Нека никой не чака от другото да го освободи. Нашата свобода от нас зависи! Нека всеки запише дълбоко в сърцето си за свята възторгна реч – свобода или смърт – и с пламен меч да върви в бойното поле под знамена на непобедимия български лъв; а Божя всесилна десница нам ще помогне!“

*Из Позив на Георги Раковски към българите, 1 август 1862 г.*

- Към какво призовава своите сънародници Раковски? Посочете изречението, което ви е въздействало най-силно. Обсъдете избора си.
- Прочетете за кои действия на съседните народи говори Раковски. Защо според него това е благоприятният момент за действие?
- Използвайки и основния текст, обобщете приносите на Георги Раковски за освободителното дело.

## ОЩЕ ЗА: Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа

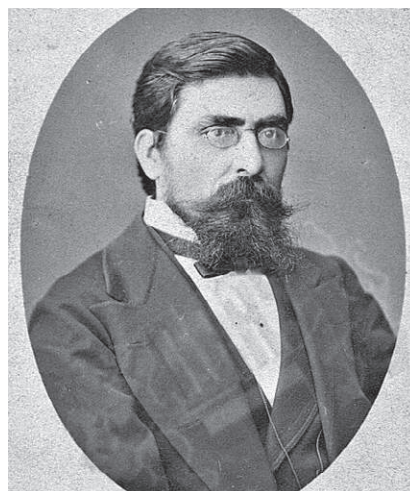
Добре обучени и умело командвани от двамата войводи, четниците успешно отблъснали атаките на многократно превъзходящия ги противник и продължили героичния си път към Стара планина. Властите били стреснати, защото за пръв път трябвало да се справят с толкова добре подготвена във военно отношение българска чета.



„Боят на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа на 8 юли 1868 г.“, литография, худ. Хенрих Дембицки

## ПОРТРЕТ:

Иван Касабов (1837 – 1911)



Той е сред най-близките помощници на Георги Раковски. Участвал в организирането на Първата българска легия, а след нейното разтуряне завършил право в Белград. По-късно се установил в Букурещ и през 1866 г. създал Таен български централен комитет (ТБЦК), който привлякъл вниманието на европейската дипломация към съдбата на българския народ. Сред многото акции на ТБЦК се откроява изготвянето на **Мемоар** до султана, в който се настоявало българите да получат възможност да се самоуправляват в рамките на Османската империя. Мемоарът достигнал до султанската канцелария чрез специален пратеник на комитета, който, преоблечен като френски моряк, успял да влезе в султанския дворец.

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Какви действия за освобождението на България предприел Георги Раковски?
2. Как българските революционни дейци продължили делото на Раковски?
3. Обсъдете значението на героичните, но трагично завършили български освободителни действия от 50-те и 60-те години на XIX в.

**Българският революционен централен комитет в Букурещ.** Четническите акции привлекли вниманието на европейските дипломати към съдбата на българския народ, но усилията на Раковски и неговите сподвижници да предизвикат въстание чрез четите, не дали очаквания резултат. Затова, през есента на 1869 г., по инициатива на по-революционно настроените емигрантски дейци, в Букурещ се създаде Български революционен централен комитет (БРЦК). Комитетът си поставил за цел да организира бъдещото всенародно въстание, но възникнали спорове как по-точно да се осъществи подготовката. Любен Каравелов настоявал за общи действия със Сърбия, докато Васил Левски се противопоставял на обвързването с чужди държави.

**Делото на Левски.** Роден на 18 юли 1837 г. в Карлово, Левски имал богат революционен опит. Участвал в двете български леги, бил и знаменосец в четата на Панайот Хитов. За да опознае по-добре настроенията на народа, той извършил и две обиколки из българските земи. Левски се включил с желание в работата на БРЦК, но за разлика от Каравелов вярвал, че подготовката на въстанието трябва да се пренесе във вътрешността на страната. Затова той се завърнал в Българско и само за две години изградил широка комитетска мрежа, която се заела с практическата подготовка на освободителната революция. За да се осигурят пари за закупуване на оръжие, през есента на 1872 г. било организирано нападение над турската поща в прохода Арабаконак. Властите обаче разкрили извършителите и десетки комитетски дейци били арестувани. Левски също бил заловен и осъден на смърт, като присъдата била изпълнена в София на 18 февруари 1873 г.

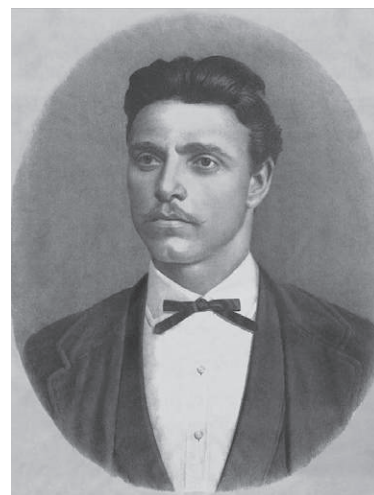
**Христо Ботев.** Гибелта на Левски и ударът, който бил нанесен на комитетското дело, се отразили върху съдбата на БРЦК. Опитите да се намери заместник на Апостола се провалили, а свиканите общи събрания не дали резултат. През пролетта на 1875 г. в Босна и Херцеговина избухнали бунтове. Точно по това време все по-активна роля в живота на революционната организация започнал да играе Христо Ботев. По негова инициатива емигрантските дейци решили да се възползват от възникналата ситуация и да вдигнат въстание и в Българско. Заради кратките срокове на подготовка обаче опити за въстание били предприети единствено в Стара Загора, в Русенско и в Шуменско. Провалът на замислената акция довел до саморазпускането на Букурещкия комитет.

**РЕЧНИК** *апостол* – пратеник; ученик на Христос, избран да проповядва новото учение. Левски е определян като Апостол на българската свобода, защото, подобно на Христовите ученици, тръгва сред народа за да проповядва идеите за свобода и за всенародна революция

*псевдоним* – измислено име, използвано за да се скрие истинското име на човека



*Ръкописен оригинален екземпляр от Устава на БРЦК, 1872 г.*



*Васил Левски (1837 – 1873)*



*Христо Ботев (1848 – 1876)*

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„...Не ще бъде така в наша България, както е в Турско сега. Всичките народи в нея щат живеят под едни чисти и святи закони, както е дадено от Бога да живее човекът; и за турчинът, и за евреинът, и пр., каквито са, за всичките еднакво ще е, само ако припознаят законите равно с българинът. Така ще е в наша България!... Ний не гоним турския народ, ни вярата му, а царят и неговите закони (с една дума [турското] правителство), което варварски владее не само нас, но и самият турчин. В Българско не ще има цар, а Народно управление и всекиму своето. Всеки ще си служи по вярата и законно ще се съди както българинът, така и турчинът. Свобода и чиста република!“

*Из писмо на Васил Левски от 10 май 1871 г.*

- Как според Левски ще бъде устроена бъдещата българска държава?
- Кои права на хората отстоява Левски?
- Какво е отношението на Левски към обикновените турци. Как аргументира той това отношение?
- Актуални ли са тези възгледи на Апостола и днес? Аргументирайте се.



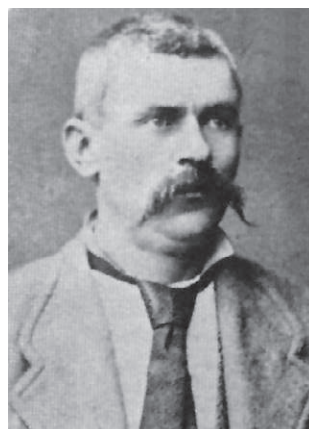
*Васил Левски създава таен комитет, худ. Васил Стоилов*

## ОЩЕ ЗА: **Комитетската мрежа**

Създадената от Васил Левски комитетска мрежа във вътрешността на страната имала широк обхват и се ръководела от Ловешкия комитет. Към делото били привлечени занаятчии, търговци, учители, свещеници, селяни. В кореспонденцията си отделните комитети ползвали **псевдоними**, а връзката помежду им се осъществявала чрез тайни куриери. Апостола обмислял изпращането на избрани комитетски дейци в Сърбия или Русия, където те трябвало да преминават през военни училища, за да усвоят нужните за въстанието военни знания и опит.

- Опишете картината. Какви изводи за участниците в комитета може да направите?
- По какъв начин художникът е представил отношението към Апостола?

## ПОРТРЕТ: Христо Иванов – Големия (1838 – 1898)



Христо Иванов-Големия – един от най-верните сподвижници на Левски. Участва и в двете български легии, а по-късно и в Априлското въстание и в Руско-турската освободителна война. По инициатива на Апостола създава тайна комитетска полиция, която следи за спазване на устава на БРЦК и предпазва организацията от предателства и от турски шпиони.

## КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО:



*Родната къща на Васил Левски*

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Потърсете допълнителна информация и представете вижданията на Левски за освободителната революция.
2. Потърсете информация за вестниците, издавани от Христо Ботев и за най-известните му публикации в тях.

**Гюргевските апостоли.** През есента на 1875 г. по-изявените комитетски дейци се събрали в Гюргево и се заели да изработят план за ново въстание. Гюргевските апостоли били млади, решителни, повечето от тях имали и богат революционен опит. Заседанията се ръководели от Стефан Стамболов, а негов секретар бил Стоян Заимов. В навечерието на Коледа планът бил готов, а в началото на новата 1876 г. апостолите преминали в Българско и пристъпили към подготовка на предстоящото въстание. Най-добра била подготовката в Панагюрския окръг, където действали Панайот Волон и Георги Бенковски. В другите окръзи (Търновски, Сливенски и Врачански) комитетската мрежа също се активизирала, но военната подготовка не била на висота и липсвала цялостна стратегия за действие.

**Априлското въстание.** Въстанието избухнало преждевременно на 20 април 1876 г. в Копривщица. Същия ден то било обявено и в Панагюрище. Георги Бенковски сформирал конен отряд – т.нар. „Хвърковата чета“, с която разпалил бунта из цялото Средногорие и в част от родопските села. Въстанически чети действали и в района на Търновско, Севлиевско, Сливенско. Безпримерен героизъм показала и четата на Христо Ботев, която превзела кораба „Радецки“, слезла на българския бряг край Козлодуй и оттам се насочила към Врачанския Балкан, където войводата Ботев бил убит. Срещу въстаналия народ обаче властите изпратили башибозук и армията, които смазали въстанието с изключителна жестокост. Най-драматична била съдбата на Перушица, Батак, Клисурса и Панагюрище, където хиляди българи били посечени или живи изгорени.

Въпреки неуспеха на Априлското въстание, саможертвата на българите впечатлила цяла Европа. В Русия, Англия, Франция, Германия, Италия, Австро-Унгария, както и в САЩ, навсякъде се надигнало възмущение срещу Портата и съчувствие към изстрадалите българи. Политици, писатели, учени, работници се обявили в тяхна защита. Организирали се събрания и митинги, предизвиквали се парламентарни дебати. Виктор Юго, Гарибалди, Бисмарк, Уилям Гладстон, Чарлз Дарвин, Толстой, Менделеев, Макгахан – това са само част от имената на най-видните представители на тогавашния свят, които застанали на страната на българите. Важна роля за огласяване на българската кауза имала и мисията на Драган Цанков и Марко Балабанов, които посетили европейските столици, за да представят борбата на българския народ да добие право на самостоятелно управление.

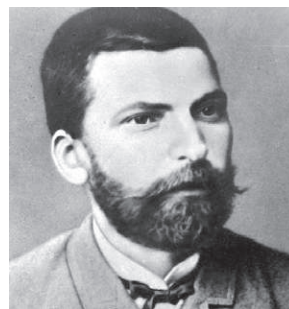


*Райна Княгиня, с ушито от нея знаме – един от символите на Априлското въстание*



*Ботевата чета превзема кораба „Радецки“, пощенска картичка*

#### КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО:



В своите „Записки по българските въстания“ Захари Стоянов пресъздава по неповторим начин героизма и саможертвата на българите в Априлското въстание.



	Район на подготовка на въстанието		Революционни окръзи и апостоли
	Район на масово участие във въстанието		Стефан Стамболов
	Път на Ботевата чета		Иларион Драгостинов
	Път на четата на Таньо Стоянов		Стоян Заимов
	Път на Хвърковатата чета		Панайот Волон Георги Бенковски
	Гюргевски революционен комитет		
	Революционен окръг		

### Априлското въстание, 1876 г.

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Братя българи!

Дойде краят на зверската тирания, която от пет века насам търпим под османска насилническа власт. Всеки от нас очакваше това с нетърпение. Настъпва денят на народното въстание на всички българи в България, Тракия и Македония. Всеки честен българин, в жилите на когото тече чиста българска кръв, тъй както тя е текла и в жилите на нашите царе от старо време – Крум, Симеон, Борис и Асен, трябва да въстане с оръжие в ръка, та с първия ни още удар да зашеметим врага.

Нашите юнаци българи не трябва ни най-малко да се боят от смъртта. Те не трябва да се страхуват от прогнилата от самосебе си турска власт, която отдавна чака своята разруха. Напред, братя! Грабнете оръжие в ръце и с него всички дружно да се бием храбро и против нея, за да защитим по такъв начин свободата си и родината си!

О, българино, докажи, че си жив, покажи, че знаеш да цениш свободата си! Въставайки днес, спечели свободата си с бой и със собствената си кръв! Нека се строши хомотът, що реже врата ти като трион!

Ти, който търсиш чест и правото на свобода, защити честта, правото и свободата на оная, който ще потърси закрила от теб! Бъди смел и храбър! Бий се безстрашно срещу врага, но не отказвай великодушното си към падналите в плен.

От днес от името на нашия народ ние обявихме пред целия цивилизован свят: Пълна свобода или смърт!

Напред, напред, братя, Бог е с нас!“

*Из Възвание към българския народ, април 1876 г.*

- Предположете защо са посочени имената на точно тези български средновековни владетели.
- В името на кои ценности са призовани българите да се вдигнат на борба?
- Обсъдете какъв е призивът в подчертаното изречение.

### ОЩЕ ЗА: Априлското въстание

Априлското въстание имало най-масов характер в района на Средногорието и в Родопската област. В Търновския революционен окръг били сформирани няколко големи чети, като особено ожесточени боеве били водени от четата на поп Харитон в района на Дряновския манастир и от четата на Цанко Дюстабанов в района на Ново село, Батошево и Кръвеник. В Сливенския балкан действала четата на Стоил войвода.

- Проследете пътя и действията на други чети по време на въстанието.

### ПОРТРЕТ: Васил Петлешков (1845 – 1876)

Един от героите на Априлското въстание. Като председател на Революционния комитет в Брацигово той спомогнал много за организиране на въстанието в родопските селища. Десет дни продължила съпротивата на брациговските въстаници срещу превъзхождащата ги турска войска. За да спаси съгражданите си от отмъщение, приел искането на турския паша сам да се предаде. На път за Пловдив бил подложен на жестоки мъчения, горен между три огъня, погълнал отрова и накрая, без да предаде никого, издъхнал с думите „Сам съм, други няма“.



**Васил Петлешков**

- Потърсете информация за саможертвата на други участници в Априлското въстание и я представете в „Пантеон на героите“.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Запознайте се с обръщението на Христо Ботев до капитана и пътниците на „Радецки“ и посочете в него аргументите на войводата за превземането на парахода.
2. С помощта на картата направете хронология на въстаническите действия.
3. Проучете националността и основното занятие на споменатите личности, защитили българите и направете изводи за отзвук на трагичните събития от въстанието.



**Опити за мирно уреждане на конфликта.** Потушаването на Априлското въстание и тежката съдба на християните в Османската империя подтикнали великите сили да се намесят в търсенето на изход от разрастващата се политическа криза. В Цариград била организирана конференция, на която европейските дипломати обсъдили различни проекти за реформи в Империята. Високата порта обаче отказала да ги приеме. Последвали нови опити за мирно уреждане на кризата, но Портата отхвърлила и тях. Русия се възползвала от слабостта на Османската империя, за да стигне Проливите. Русия обявила война на Османската империя на 24 април 1877 г.

**Освободителната война.** Бойните действия на юг от р. Дунав започнали през юни 1877 г., като в сраженията се включило и създаденото българско опълчение. Руската армия настъпила бързо към Стара планина, а отрядът на ген. Гурко, към който били зачислени и българските опълченци, достигнал до Стара Загора. След ожесточени сражения обаче градът бил напълно опожарен от турците. Последвали героични боеве при Шипка, където през август 1877 г. българските опълченци успели да спрат превъзхождащите ги турски сили.

През есента на 1877 г. войските се насочили към Плевен. Градът бил обсаден и по-късно превзет. Победата позволила на руската армия да поднови настъплението. С помощта на българското население, при изключително трудни зимни условия, руските отряди преминали Балкана и се насочили към Одрин и Цариград. За да избегне пълната катастрофа, Портата поискала примирие и на 3 март 1878 г., в Сан Стефано, бил подписан предварителният мирен договор.

**Берлинският конгрес.** Санстефанският договор удовлетворявал надеждите за обединяване на всички български земи в обща държава. Но големите европейски държави отказали да го признаят, защото Русия предварително се ангажирала бъдещият мирен договор да бъде изработен с участието на всички велики сили. През лятото на 1878 г. в Берлин се провел международен конгрес, на който българският въпрос заел централно място. След продължителни спорове се приело Северна България и Софийско да се обособят в **трибутарно Княжество**, а на юг от Стара планина се образувала автономната провинция Източна Румелия. Всички останали български земи: Поморавието, Северна Добруджа, Одринска Тракия, цяла Македония били или върнати на Османската империя, или дадени на Сърбия и Румъния.



*Преминаването на р. Дунав при Свищов (27 юни 1877 г.), Николай Дмитриев-Оренбургски*



*Защитата на „Орлово гнездо“, Алексей Попов*



*Берлинският конгрес, 1878 г.*

#### РЕЧНИК

**трибутарно княжество** – зависимо княжество; княжество поставено в подчинено положение на друга държава

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Ние първоначално си поставихме за цел да постигнем подобрене на положението на източните християни по пътя на мирни преговори и съглашения със съюзните и приятелски нам велики европейски държави. Ние не сме преставали да се стремим в продължение на две години към това да склоним Портата към преобразувания, които биха могли да предпазят християните на Босна, Херцеговина и България от произвола на местните власти. [...] Нашите усилия, поддържани от съвкупните дипломатически настоявания на другите правителства, не доведоха обаче до желаната цел. Портата остана непреклонна в своя решителен отказ от всякакво действително обезпечаване на безопасността на своите християнски поданици и отхвърли постановленията на Цариградската конференция. [...]

Изчерпвайки докрай Нашето миролюбие, Ние сме принудени от високомерното упорство на Портата да пристъпим към по-решителни действия. Това го изисква и чувството ни за справедливост, и чувството за Нашето собствено достойнство. Турция със своя отказ Ни принуди да се обърнем към силата на оръжието.“

*Из манифеста на руския император Александър II за обявяване на война на Турция, 24 април 1877 г.*

- По какъв начин първоначално великите сили са опитали да постигнат подобрене на положението на християните в Османската империя?
- Основателно ли е решението за война, взето от руския император.



Балканите след края на Руско-турската война, 1877 – 1878 г.

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Върху линия на времето запишете най-важните събития от освобождението на България.
2. Проследете по картата границите на България според двата международни форума (в Сан Стефано и в Берлин). Формулирайте ваше определение на израза „български национален въпрос“. Сравнете след това с определението, което дават историците.

## ПОРТРЕТ:

### Българското опълчение



Българските опълченци получават бойното си знаме, подарено им от жителите на гр. Самара. В сражението по време на войната знамето се превърнало в символ на храбростта на българското опълчение. В боевете за Стара Загора например загинали трима знаменосци, а командирът на III-та дружина подполковник Калитин го спасил от плен с цената на живота си.

- Обсъдете какво значение е имало обособяването на българите опълченци в отделна военна част със свое знаме: за тогавашните българи; за днешните поколения?

## ОЩЕ ЗА:

### Берлинският конгрес

Берлинският конгрес е тържествено открит на 13 юни 1878 г. от германския канцлер Ото фон Бисмарк. В работата на конгреса участвали представители на шестте велики сили и на Турция. Български делегати не били допускани, въпреки че българският въпрос заел централно място в дебатите. Подписаният на 13 юли 1878 г. договор очертал новата политическа карта на Европа. Сърбия, Румъния и Черна гора получили независимостта си, а българските земи били разпокъсани на пет части. Пасивността на Русия по време на Берлинския конгрес потвърждава незаинтересоваността към съдбата на България.

## СТРОИТЕЛИТЕ НА МОДЕРНА БЪЛГАРИЯ

**Основите на нова България.** Просвещение, демокрация и патриотизъм – това завещава Възраждането на строителите на нова България, на които се пада тежката задача да изградят модерна държава върху тези основи. Разпокъсаното на пет части обаче Отечество тръгва по път, предопределен от великите сили – монархия с чужда династия, неосъществен национален идеал, огромни дългове към Османската империя, които българите продължават да изплащат.

Първата задача на свободна България е приемането на основния закон на страната – **конституцията**. В древната българска столица Търново е свикано Учредително събрание. Всички депутати показват единодушие младото Княжество да следва демократичните традиции на Европа. Затова за образец се взема текстът на конституцията на Белгия. Идеалът на Левски за „чиста и свята република“ не се осъществява. Отхвърля се обаче идеята за създаване на парламент с две камари, каквито има и до днес в Англия, защото у нас няма аристокрация. Всеки български поданик може да бъде избирател без имотен или образователен ценз.

**Търновската конституция.** Първата българска конституция е приета на 16 април 1879 г. и е една от най-модерните за времето си, защото дава свобода на словото, граждански права, защита на частната собственост. Тя е израз на стремежа на нашия народ да догони съвременна Европа, тъй като пет века е лишен от възможността да бъде част от европейското семейство.

След приемането на Конституцията се пристъпва към избор на монарх. За целта е свикано Велико народно събрание. То избира за пръв български княз 22-годишния принц от немско-полски произход Александър Батенберг – племенник на руската императрица. Князът назначава за пръв министър-председател Тодор Бурмов.

**Трудното начало.** Младият княз няма държавнически опит и допуска редица грешки. С цел да засили своята власт той премахва Конституцията и въвежда **Режим на пълномощията** (1881 – 1884). Това води до намаляване на неговия авторитет и скоро той е принуден да върне старото конституционно управление. Неоспорими са обаче заслугите му за формирането на модерна българска армия и особено на силна конница. Тя изиграва ключова роля по-късно при Съединението на България и по време на Сръбско-българската война.

След седемгодишно управление Русия предприема действия за свалянето на княз Александър от трона. Привържениците ѝ извършват военен преврат, арестуват владетеля и тайно го извеждат извън страната. Дори силна личност като Стефан



Търновската конституция



Мавзолеят на княз Александър I в София

■ Потърсете допълнителна информация за историята на Мавзолея.

### РЕЧНИК

**конституция** – върховен закон на страната

**ценз** – задължителни условия за заемане на някаква длъжност

**Режим на пълномощията** – период, в който княз Александър I управлява чрез Държавен съвет след премахване на Търновската конституция

**русофили** – лица със силно изразена обич към Русия

**русофоби** – лица, които смятат, че България може да съществува независимо от волята на Русия



**Злата на Учредителното събрание във Велико Търново**

Стамболов не може да се противопостави на Освободителката. Последниците от това са силно разделение на обществото на **русофили**, които смятат, че „без Русия няма България“ и **русофоби** – за които единственият цивилизационен избор е европейската идентичност на българина. Отстраняването на владетеля от престола води до династическа криза. След усилено търсене на кандидат за престола през 1887 г. за княз е избран Фердинанд Сакс-Кобург-Готски.

Строителите на нова България се отличават със своя висок морал, чувство за дълг пред Отечеството и жертвоготовност в името на националния идеал. Липсата на политически опит се компенсира от активното участие на народа в държавното управление. Обществото изисква от своите водачи да бъдат истински лидери с възрожденски плам и патриотизъм.

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„57. Всички български поданици са равни пред закона.

61. Никой в Българското княжество не може нито да купува, нито да продава човешки същества. Всеки роб от какъвто пол, вяра и народност да бъде, свободен става, щом стъпи на българска територия.

67. Правата на собствеността са неприкосновени.

73. Никой не може да бъде наказван без присъда от надлежния съд, която вече е добила законна сила.

77. Частни писма и частни телеграфни депеша съставят тайна и се броят за неприкосновени.

78. Първоначалното обучение е безплатно и задължително за всички поданици.

79. Печатът е свободен. Никаква цензура не се допуска.

82. Жителите на Българското княжество имат право да се събират мирно и без оръжие, за да обсъждат всякакви въпроси.

83. Българските граждани имат право да съставят дружества без всякакво предварително разрешение.“

*Из Търновската конституция, 1879 г.*

■ Опишете правата и свободите, предвидени в Търновската конституция.

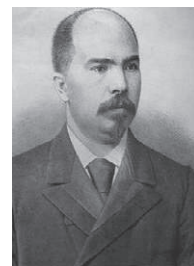
### ОЩЕ ЗА: **Разбирането за равенство**

„Един панагюрец отишъл при Петко Р. Славейков да търси служба и той го уведомил, че ще го вземат за вратар с 60 франка месечна заплата.

– Какво? – попитал възмутен панагюрецът. – На мене 60 франка, а на Марин Дринов 1000 рубли, а и той е от същото село, от гдето съм и аз.“

■ Дискутирайте описаната представа на следосвобожденския българин за равенството. Срещаме ли я и днес?

### ПОРТРЕТ:



Стефан Стамболов е сред видните строители на нова България. На младини е активен участник в революционните борби – член на БРЦК, апостол в Старозагорското въстание, председателства Гюргевския революционен комитет, вдъхновител на Кресненско-Разложкото въстание и на Съединението на България. Неговото стихотворение „Не щеме ний богатство, не щеме ний пари“ е най-популярната песен по време на Априлското въстание. След Освобождението е председател на Народното събрание и министър-председател на Княжеството. Убит от наемници от русофилски кръгове с мълчаливото съдействие на княз Фердинанд.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. *Кои са трудностите пред младото българско княжество?*
2. *Кои са последиците от намесата на Русия в политическия живот на Княжеството?*
3. *В какво се изразява приемствеността с възрожденските идеали през началните години на свободна България?*

## СЪЕДИНЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ (1885 – 1886)

**Подготовка и обявяване на Съединението.** По волята на великите сили през 1878 г. България е разпокъсана на пет части. Княжеството, начело с Александър Батенберг, си поставя задача да извърши обединение първоначално само с Източна Румелия с център Пловдив. Навсякъде се създават комитети „Единство“ с главен организатор Захари Стоянов. Започва военна подготовка на населението под формата на гимнастически дружества. Русия отказва подкрепа, с което губи ореола си на Освободителка. Въпреки това българският народ, разчитайки само на своите сили, се обединява в името на националния идеал.

На 6 септември 1885 г. се вдигат жителите на героично Панагюрище, а след него въстава цяла Тракия. Четата на Продан Тишков, наречен Чардафон Велики, първа влиза в Пловдив и арестува генерал-губернатора Гаврил Кръстевич. Жандармерията отказва да стреля срещу народа и се присъединява към въстаниците. Княз Александър Батенберг не се поколебава да оглави бунта, преминава Стара планина и навлиза в Пловдив, като се обявява за княз на Северна и Южна България. Навсякъде народът ликува.

**Сръбско-българска война.** Българската войска е съсредоточена на границата с Турция, откъдето се очаква нападение. Вероломният удар обаче идва в гръб. В началото на ноември 1885 г. сръбският крал Милан навлиза в българските земи и настъпва към столицата София с цел да я завладее. В името на обединеното Отечество народът ни показва кураж и готовност за саможертва. С неимоверни усилия армията и хиляди доброволци изминават пеша огромни разстояния, за да отблъснат неочакваното нападение. В този тежък за страната момент Русия отзовава всичките си офицери и оставя българската армия без командири. Това не сломява духа на войските, оглавени от млади български военни. Започва „войната на капитаните срещу генералите“.

Решителните боеве се провеждат край Сливница, където българските бойци разгромяват числено превъзходящия ги противник и навлизат в сръбска територия, превземайки Пирот. Там са заплашени от Австро-Унгария да прекратят настъплението. Удивени от воинския подвиг на българите, великите сили са принудени да признаят Съединението, решено на бойното поле. Мирът със Сърбия е подписан на 19 февруари (3 март) 1886 г. в Букурещ, като България е принудена да се откаже от всякакви компенсации за дадените жертви. Съединението получава окончателно дипломатическо и международно признание през март 1886 г.

**Последици от Съединението.** Въпреки външнополитичес-



*Съединена България, литография на Николай Павлович, XIX в.*

### ОЩЕ ЗА:

#### **„Войната на капитаните срещу генералите“**

„Войната на капитаните срещу генералите“ е известен израз от времето на Сръбско-българската война през 1885 г. Младата българска армия, няма добра военна подготовка. Липсва въоръжение, униформи и мундирни. Военни болници изобщо не съществуват. След като Русия изтегля своите офицери от българската армия, най-високият офицерски чин е капитан, а за сержанти са назначени млади юнкери. Независимо от това българската войска записва първите си военни подвизи в Сливнишката епопея, която показва как един народ трябва да брани най-святото – своята свобода. Така капитаните побеждават генералите.



**Съединението и Сръбско-българската война (1885 – 1886)**

кия успех, националното единение по време на Съединението рухва и обществото се разделя на русофили и русофоби. Русия поставя условие: „Съединение без Батенберг“. По волята на Освободителката „героят от Сливница“ е свален от престола чрез военен преврат и принуден да подпише своята абдикация. Така народът, който сам се опълчва срещу несправедливите решения на великите сили и променя Берлинския диктат, не намира достатъчно национална воля да отстоява интересите си докрай.

България навлиза в политическа криза – без владетел, без външна дипломатическа подкрепа и вътрешно разделена. Русия прави опит да спласи Регентите, като изпраща бойни кораби в пристанището на Варна. В отговор на това в страната се създават дружества под мотото „България за себе си“. Целта им е да се съхрани българската независимост и да се сложи край на руското вмешателство във вътрешнополитическия живот на страната. Уповавайки се на този широк народен вот, правителството устоява на руските искания за оставка и това води до скъсване на дипломатическите отношения между двете държави.

Независимо от тези драматични събития Съединението на България остава в историята като истински подвиг на нашия народ по пътя на националното обединение.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Прочетете условията на окончателното признаване на Съединението.
2. Как си обяснявате факта, че един забележителен външнополитически успех на българите води до вътрешно разделение и политическа криза?
3. В какво се изразява историческото значение на Съединението?

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

#### Чуждата преса за българските военни победи

„Българите се бият като лъвове, дори без офицери. Те заслужават един спомен в историята дори ако бъдат победени.“

*Цариградският вестник „Стамбул“, 6 ноември 1885 г.*

„Пред победата на българите при Сливница трябва да се преклонят както малките, така и големите държави.“

*Австрийският вестник „Нойе фрайе пресе“, 9 ноември 1885 г.*

■ Може ли да се твърди, че тези оценки за българската войска са обективни? Аргументирайте се.



**Паметник на Съединението в Пловдив, издигнат през 1985 г.**

### ПОРТРЕТ: Захари Стоянов

Захари Стоянов е летописецът на българското революционно движение. Неговите „Записки по българските въстания“ са ненадминат шедевър в нашата литература. Той е самороден талант с усет за българската народопсихология. Участник в Старозагорското и Априлското въстание след Освобождението той оглавява Българския таен централен революционен комитет, който подготвя Съединението на Княжество България с Източна Румелия. Избран за депутат и за председател на Народното събрание.

## МОДЕРНИЗАЦИЯ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ

**Културните институции.** След Освобождението на България икономическите възможности на страната са много скромни. Малкото Княжество, ограничено между Дунав и Стара планина, обаче е заредено с невероятен патриотизъм, възрожденски културен патос, стремеж към модернизация и просперитет. Затова много скоро то показва на света на какво е способен един мотивиран народ, готов да изгради своето европейско бъдеще.

Още преди Освобождението през 1869 г. българите създават своята първа институция – Българско книжовно дружество (днес Българска академия на науките). Така знанието и просветата стават водещи в духовното израстване на поколенията. Създаденото през 1888 г. Висше училище прераства в университет. Сградата на „Алма матер“ е построена с дарения на известните благодетели – братята Евлоги и Христо Георгиеви. През 1904 г. врати отваря първият театър. Откритата през 1907 г. модерна сграда приема зрители и днес. От неугледен ориенталски град столицата София бързо се превръща в културен и политически център на държавата.

**Стопанският напредък.** Пословичната пестеливост на българите им позволява да постигнат и икономически успехи. За това допринася добрата банкова политика. В резултат първата българска парична единица – българският лев, скоро се изравнява по стойност с швейцарския франк.

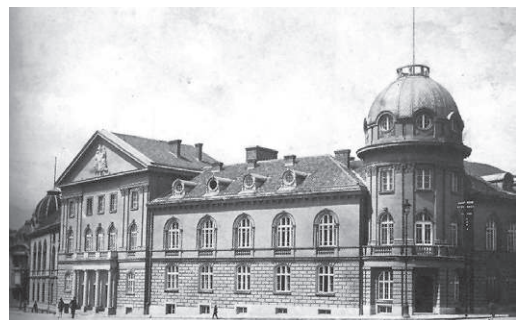
Първата телефонна връзка е осъществена между София и Пловдив. Честта да говори се паднала на премиера Стефан Стамболов, но той така се развълнувал, че запял една народна песен. В края на XIX в. в експлоатация са пуснати първите електроцентрали, с което започва електрификацията на страната.

Стратегическа роля за стопанския напредък има разрастването на железопътната мрежа. Първите трамваи, пуснати в движение през 1901 г., са внос от Белгия. Софийските вестници отразяват събитието като „явление на всемирния прогрес“. Три от мотрисите се движат по софийските улици чак до 1976 г. Първият автомобил у нас е френски модел с парен двигател и дървени колела. Гумена тромба плашела невнимателните пътници, а полицаите дебнели превишилите скоростта от 8 км/час с дълга дъска, накована с пирони. По-късно за нуждите на двореца са внесени автомобили „Мерцедес“, един от които може да се види днес в Музея за история на София.

На Първото българско земеделско-промишлено изложение в Пловдив през 1892 г. е направена демонстрация на въздухоплавателни средства с френски дирижабъл. Български офицери са изпратени в Европа да се обучават за пилоти. Така за нуждите на армията се създава „Въздухоплавателно отделение“. По време



*Софийският университет през 30-те години на XX в.*



*Сградата на Българската академия на науките*



*Народният театър „Иван Вазов“*



*Първите трамваи в София с открита платформа*



**Сградата на Министерството на земеделието**

### ОЩЕ ЗА: **Железопътният транспорт в Княжеството**

България наследява от Османската империя стари железопътни линии, собственост на банкерската къща на барон Хирш. Първата от тях Русе – Варна е открита през 1866 г. През 1885 г. Народното събрание приема Закон за железниците, според който строителството и експлоатацията на железопътната мрежа е монопол на държавата. Провъзгласяването на българската независимост през 1908 г. дава възможност за изкупуването на жп линиите, макар и при завишени цени. С това се слага край на собствеността на чужди компании в този стратегически за страната сектор. До войните дължината на жп линиите се увеличава повече от 4 пъти.

на Балканската война 1912 г. авиацията извършва разузнавателни полети над Одрин и хвърля от въздуха ръчни гранати.

**Резултати от модернизацията.** Индустриализацията на България е резултат от трудолюбието на народа, както и на държавната политика на протекция за родната индустрия. Тя се осъществява с безлихвени заеми и намалени данъци и такси за средния и дребния бизнес. Насърчава се частната инициатива, съчетана с държавен контрол и привличане на чужд капитал.

„Българското чудо“, както европейските вестници наричат бързия културен и икономически напредък на страната, е израз на реалния потенциал на народа да изгради истинска модерна държавност и да върви по пътя на създанието и националната консолидация.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

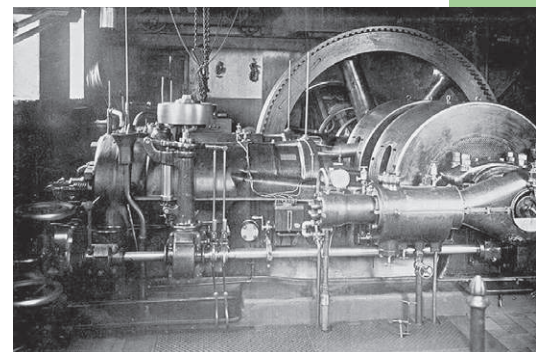
1. Потърсете и представете примери за културния и стопански напредък на вашето селище или на региона, където живеете.
2. Разделете се на групи и представете пред класа как се променя всекидневието на българите вследствие на модернизацията (облекло, развлечения, детски игри и занимания).

### КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО: Сградата на Министерството на земеделието

Модернизацията в началото на ХХ в. се проявява и в строителството на красиви и представителни обществени сгради. В бароков стил е изградена Окръжната палата, дело на архитект Никола Лазаров. Конкурсът е обявен в 1912 г., но поради войните тя е завършена през 1927 г. В нея са се помещавали Сметната палата и Дирекцията на статистиката. След 1944 г. сградата е достроена и предадена на Министерството на земеделието, храните и горите.



**Български самолет от Балканската война 1912 г.**



**Турбогенератор на софийската електроцентрала**



**Автомобил по улиците на София**



## ДЕНЯТ НА НЕЗАВИСИМОСТТА – 22 СЕПТЕМВРИ 1908 Г.

**Тежестите на зависимостта.** След Освобождението младото българско княжество продължава да бъде зависимо от Османската империя, защото е със статут на васална държава. На страната са наложени тежки финансови задължения, свързани главно с т.н. Режим на капитулациите – система от неравноправни договори на Османската империя с великите сили, които запазват своите стари привилегии. Според тях България няма право да сключва търговски, митнически, морски и военни договори, да тегли външни заеми, да има свои дипломати в чужбина, да прогонва чужденци дори когато са криминално проявени. Затова България решава да сложи край на тази васална зависимост и унижителен статут и да стане пълноправен член на европейското семейство.

**Обявяване на Независимостта.** За успеха на делото се изчаква благоприятна международна обстановка. Такава настъпва през 1908 г. Тогава в Турция избухва революция. Под формата на модернизация на държавата, реформаторите водят политика за отоманизиране на цялото население в империята, включително и българите в Тракия и Македония. Правят опити да поставят под контрол ВМО, за да се ликвидира съпротивителното четническо движение. Наред с това започва агресивна политика към България с цел да се засили нейната икономическа и васална зависимост. Този нов османизъм изостря българо-турските отношения до краен предел. В международен план реформаторите се дистанцират от османските задължения по Режима на капитулациите, което води до преосмисляне на европейската политика. Двете велики сили – Австро-Унгария и Русия разбират, че е опасно да продължават да покровителстват Турция с нейния нов режим. Те се споразумяват Австро-Унгария да присъедини окончателно към себе си териториите на Босна и Херцеговина, а Русия да получи правото нейни бойни кораби да преминават от Черно в Егейско море. България се възползва от тази благоприятна политическа ситуация.

**Независима България.** На 22 септември 1908 г. България е обявена за царство. При голяма тържественост в църквата „Св. Четиридесет мъченици“ във Велико Търново е прочетен Манифест, с който се провъзгласява българската независимост. Основен двигател за осъществяване на Независимостта е министър-председателят Александър Малинов.

Така България се превръща в истински суверенна независима държава. Укрепва международния авторитет на страната. Нашият народ може да продължи уверено по пътя към осъществяването на националния идеал чрез освобождението и на останалите части на Отечеството – Тракия и Македония.



*„Свободна България“ литография,  
худ. Георги Данчов – Зографина*



*Цар Фердинанд, Александър Малинов с други политици и военни пред Триумфалната арка на хълма Царевец в Търново по случай провъзгласяване на Независимостта на България, 22 септември 1908 г.*

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Винаги миролюбив, Моят Народ днес копнее за своя културен и икономически напредък; в това направление нищо не бива да спъва България; нищо не трябва да пречи за преуспяването ѝ. Такова е желанието на Народа Ми, такава е неговата воля – да бъде според както той иска.

Въодушевен от това свето дело и за да отговоря на държавните нужди и народното желание, с благословието на Всевишния **ПРОВЪЗГЛАСЯВАМ СЪЕДИНЕНАТА НА 6 СЕПТЕМВРИЙ 1885 ГОДИНА БЪЛГАРИЯ ЗА НЕЗАВИСИМО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО** и заедно с народа си дълбоко вярвам, че този Ни акт ще намери одобрението на Великите Сили и съчувствието на целия просветен свят.

**Да живее свободна и независима България!  
Да живее Българският Народ!**

Издаден в древната столица Велико Търново на 22 септември 1908 год., двадесет и втората година от Нашето царуване

**Фердинанд I“**

*Из Манифест за обявяване на независимостта, 1908 г.*

- Как е аргументирано решението за обявяване на независимостта?
- Защо Съединението от 1885 г. е специално подчертано в Манифеста?



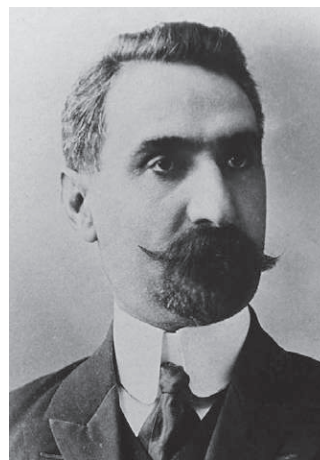
*Пощенска картичка с Манифеста, посветена на събитието*

## ОЩЕ ЗА: Финансовите задължения на Княжеството

След Освобождението страната е задължена да изплаща по 3 милиона данък на Турция всяка година; да изплати окупационния дълг на Русия за времето на 9-месечния престой на руските войски в България; да изплати средствата заради Съединението от 1885 г.; да поеме неизплатените турски военни задължения към Русия от времето на Освободителната война 1877 – 78 г.

## ОЩЕ ЗА: ВМРО

ВМРО – е революционна организация на българите в Македония. Тя възниква под името ВМОРО (Вътрешна македоно-одринска революционна организация), но след Балканските войни териториите на Източна Тракия вече имат друг международен статут. След Първата световна война организацията е възстановена от Тодор Александров. Под натиска на Коминтерна се формират леви течения, които започват самоубийствена война вътре сред дейците. Нейни жертви стават Тодор Александров, ген. Александър Протогеров, Яне Сандански, Гоце Делчев и др.



**Александър Малинов (1867 – 1938)**

Роден в Бесарабия, той завършва право в Киев. След смъртта на Петко Каравелов през 1903 г. става лидер на Демократическата партия. В периода 1908 – 1931 г. пет пъти е министър-председател на различни правителства.

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Кое в развитието на Княжеството до началото на XX в. налага отхвърлянето на васалната зависимост?
2. Какви задачи стоят пред България след обявяването на Независимостта?



**Църквата „Св. Четиридесет мъченици“ във Велико Търново**

- Защо тази църква е избрана за обявяване на независимостта?

## БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ (1912 – 1913) – ВОЙНИ ЗА НАЦИОНАЛНО ОБЕДИНЕНИЕ

**Подготовка.** Причините за войните са неосъщественият национален идеал: обединението на Мизия, Тракия и Македония – един народ в свободна държава. Безправното положение на нашите сънародници, останали под турска власт, и нежеланието на великите сили да проведат реформи за защита на правата на населението.

През 1912 г. България сключва съюзи със Сърбия, Гърция и Черна гора без ясно очертаване на бъдещите граници. За арбитър по териториалните спорове е определена Русия, което се оказва голяма дипломатическа грешка.

Макар да разполага с малка територия и население, България мобилизира най-мощната армия на Балканите, една четвърт от населението е на бойното поле. В нейна подкрепа се сформира Македоно-Одринско опълчение от доброволци. Сърбия и Гърция заедно разполагат с два пъти по-малко войска от България. Срещу съюзниците Османската империя изпраща милионна армия, въоръжена с най-модерно германско оръжие.

**Първа Балканска война (5.10.1912 – 17.05.1913 г.).** Съюзните държави нямат общ военен план за действие и главната тежест пада върху българската армия в Източна Тракия. Войната е изпитание за българския флот. Турските кораби правят блокада на пристанищата Варна, Бургас и Каварна. След успешно нападение на торпедоносца „Дръзки“, който изважда от строя турския крайцер „Хамидие“, обсадата е снета и турският флот се оттегля. През войната самолетите служат главно за разузнаване. За първи път обаче българите ги използват и за хвърляне на ръчни гранати от въздуха.

Решаващо за изхода на войната е превземането на Одринската крепост, смятана дотогава за непревземаема. След няколкокомесечна обсада българските войски я завладяват за три дни в края на март 1912 г. Пътят към Цариград е открит.

Тогав Русия и Франция предупреждават цар Фердинанд да не продължава настъплението си към османската столица. И докато българите се сражават с основните турски сили, сръбската армия окупира Македония. Командването ѝ задържа настъплението на Седма българска Рилска дивизия и Солун е предаден от турския паша на гърците. Положението на фронта се влошава поради недостиг на храни, лекарства и върлуващата холера, която взема повече жертви от военните действия.

На 17 май 1913 г. е подписан Лондонският мирен договор, според който Турция губи всички земи на запад от линията Мидия – Енос. Неуредено между съюзниците остава владението над Македония, която става ябълка на раздора и повод за нова война.



*Одрин – български подофицер дава вода на ранен турски войник*

### ОЩЕ ЗА: **Резултатите от Балканските войни**

България получава излаз на Бяло море.

Ликвидирана е властта на Османската империя на Балканите с изключение на Източна Тракия.

Сърбия и Гърция удвояват своите територии за сметка на България. Тяхната власт се оказва много по-тежка от османската.

България е принудена да предаде Южна Добруджа на Румъния.

Българските жертви са повече, отколкото тези на Сърбия, Гърция и Черна гора, взети заедно.

250 хиляди бежанци идват в България.

Един милион българи остават под чужда власт.

Нерешеният национален въпрос на Балканите изпраща страните в нов въоръжен конфликт в последвалата Първа световна война. Разочарована от Русия, България се ориентира към съюз с Германия.



### Балканските войни (1912 – 1913)

**Междусъюзническа война (16.06.1913 – 28.07.1913 г.).** Междувременно Сърбия и Гърция сключват тайна военна конвенция срещу България, към която е привлечена и Румъния. Започват репресии над българите в окупираните от Сърбия и Гърция територии. Това води до подновяване на военните действия между доскорошните съюзници. Изтощената българска армия, понесла най-много загуби във войната, е принудена да се бие срещу съседите си. Въпреки това нашите войници записват героични страници в боевете при Калиманци, Голак, Кресна.

В този тежък момент Русия и Франция насърчават Румъния да навлезе в българските територии, достигайки до околностите на София. Великите сили не се противопоставят на нахлуването на Турция в Източна Тракия, където се извършват масови кланета на българи. На 28 юли 1913 г. България подписва Букурещкия мир.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Припомнете си действията за национално обединение до 1912 г.
2. Кои са най-значимите български победи в Първата Балканска война?
3. Проследете по картата резултатите от Балканските войни.

### ПОРТРЕТ: Свещеник Иван Дочев (1879 – 1972)

През 1894 г. завършва прогимназия в гр. Русе, а през 1899 г. – Самоковското богословско училище. Завръща се в родното си село, където учителства четири години, основава читалище и спомагателна каса. През 1904 г. е ръкоположен за свещеник и до 1949 г. служи в храма „Св. Три светители“ в гр. Шумен. Има пет деца, някои от които умират рано. Въпреки че е инвалид и се придвижва с бастун, участва като доброволец в Балканската война. Докато е на фронта, води „Дневник“.



### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

#### Войната в Дневника на военния свещеник Иван Дочев

„Даже жена ми, като всяка жена тя ми се противопоставяше, не искаше да чуе дума от устата ми за войни и победи. Тя не искаше да ме пусне. Такава е психологията на жената. И сигурно, ако управлявах света жени, нямаше да има войни. Поне това мен тъй ми се струва“.

- Как си обяснявате нежеланието на съпругата да слуша за предстоящата война?
- Дискутирайте върху твърдението в подчертаното изречение.

## УЧАСТИЕ НА БЪЛГАРИЯ В ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

**България на кръстопът.** След разгрома на България в Балканските войни, идеалът за национално обединение не угасва. В Първата световна война (1914 – 1918) страната ни търси подходящ съюзник, за да си върне заграбените територии. Войната се води между двата враждуващи лагера Антантата и Тройния съюз. Поради геостратегическото си разположение България е желан съюзник и от двата военни блока. Затова тя изчаква „с пушка при нозе“, за да получи най-изгодна оферта. Антантата предлага териториални компенсации, но след края на войната. Германия гарантира присъединяване на Македония и съдействие за връщане на земите, отнети от Румъния и Гърция и България избира Тройния съюз.

**Военни действия.** През есента на 1915 г. българската армия започва военни действия срещу Сърбия в Поморавието, Западните покрайнини и Македония. Фронтът се простира от Охридското езеро до Беласица. Българските войски се бият храбро на Червената стена, при завоя на река Черна и при Дойран. В отговор на българските успехи руска военна ескадра обстрелва Варна, а британски кораби – Дедеагач. За подсилване на бреговата отбрана България се сдобива с първата си подводница. Сформира се и водна самолетна станция „България“, базирана във Варненското езеро.

След влизането на Румъния на страната на Антантата през 1916 г. започва Добруджанската епопея. Трета българска армия начело с ген. Стефан Тошев и Първа конна дивизия на ген. Иван Колев освобождават Добрич, Балчик, Каварна, Тутракан, Силистра, достигат до Тулча и Сулина. На река Серет българите влизат в сражение с руски войски, които са отблъснати, а знамето им е пленено. Иван Вазов с огорчение пише в стихотворението „На руските воини“:

*О, руси, о, братя славянски,  
защо сте вий тука? Защо сте  
дошли на полята балкански  
немили, неканени гости?*

*О, колко ви, братя, жалея!  
О, как би желал, братя клети,  
свобода и вам и за нея  
кат нас да живеите и мрете!*

След тези успехи започва вътрешна конфронтация между съюзниците. Германия и Турция отказват да върнат на България цяла Добруджа заради залежите на нефт и богатите житни полета. Макар че разбива британските и гръцките войски при Дойран, останала без средства и военни резерви, българската армия, атакувана от английски и френски войски допуска пробив при Добро поле. В тежката обстановка агенти на социалистите и на БЗНС агитират войниците да не влизат в бой. Това е скъпо струващо национално предателство. На 29 септември 1918 г. е сключено примирие и България излиза от войната.



**Български войници с богати трофеи от пленено британско оръжие, Дойран, лятото на 1917 г.**

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Право и разум, изискванията за справедливост и най-настоятелните призови за необходимост, всичко това съветваше сърбите да отстъпят най-малко безспорната зона.

Ако съюзниците бяха в състояние да осигурят на България незабавното отстъпване на безспорната зона и пристанището на Кавала, изглеждаше много вероятно, че българите щяха да склонят през месец юли 1915 г. да ни дойдат на помощ и да маршируват към Одрин.“

*Из „Световната криза 1911 – 1918“, Уинстън Чърчил  
(виден английски политик  
и държавник от XX в.)*

- На какво се основават според автора българските искания за Македония?
- Кое се е оказало решаващо за избора на България?
- Какво всъщност признава с твърденията си английският политик?

### РЕЧНИК

**геноцид** – действия, извършени с намерение да бъде унищожена изцяло или отчасти една национална, етническа, расова или религиозна група като такава



България след Първата световна война 1919 г.

**Последици от войната.** Българският цар Фердинанд напуска страната, оставяйки на трона своя син цар Борис III. Като победена, България не е допусната в преговорите за мир в Париж. На 27 ноември 1919 г. е подписан изключително тежкият Ньойски договор. Според него България отстъпва Западните покрайнини на Сърбия, Беломорска Тракия на Гърция, а Румъния си присъединява Южна Добруджа.

Страната ни няма право на модерна армия, флот и авиация, а военната служба става платена. България трябва да изплати огромен военен дълг на победителите в пари, руда, въглища, храни и домашни животни. Икономическите условия са по-сурови, отколкото тези на главния виновник за войната – Германия.

След войната България е изправена пред хуманитарна катастрофа. От завзетите земи в свободното отечество идват хиляди нови бежанци. От изток пристигат руски емигранти, които бягат от болшевишкия режим. Спасение от турския геноцид търсят и хиляди арменци. Близко 1 милион българи остават в чужди земи, подложени на етническо преследване и асимилация.

Поради всичко това участието на България в Първата световна война е наречено национална катастрофа.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Дискутирайте по въпроса можела ли е България да запази неутралитет по време на Първата световна война.
2. Кои са най-значимите български победи във войната?
3. Опишете по картата териториалните последици от участието на България в Първата световна война.

### ОЩЕ ЗА:

#### Военните блокове в Първата световна война

**Антанта:** Франция, Англия, Русия. На Балканите на страната на Антантата са Сърбия, Гърция и Румъния.

**Троен съюз:** Германия, Австро-Унгария, Италия (преминала към Антантата). В хода на войната се присъединява и Османската империя.



Български бежанци в Царево

### ПОРТРЕТ: Ген. Владимир Вазов (1868 – 1945)

Един от най-големите български военачалници. Брат на поета Иван Вазов. Доброволец в Сръбско-българската война. Един от основоположниците на българската артилерия. По време на Първата световна война се прославя в Дойранската епопея.

Военният му гений получава признание и от противниците. През 1936 г. е поканен в Лондон като специален гост на конгрес на Британския легион (организация на ветераните от Обединеното кралство). Сред посрещачите е и лорд Милн, командващ съглашенските войски при Дойран, който така обяснява присъствието си: „Аз дойдох с удоволствие да ги посрещна и чувствам голямо уважение към българските воини, тъй като те, както и англичаните, бяха не само храбри, но и джентълмени“. По спомените на самия ген. Вазов, председателят на конгреса го е представил с думите: „Ще дам думата на българския генерал Вазов. Той е от малкото чужди генерали, чието име фигурира в официалната ни история!“

## ПОЛИТИЧЕСКИ СТРАСТИ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК

**Управление на БЗНС (1920 – 1923 г.).** По силата на Ньойския диктат от 1919 г. България е изправена пред икономическа, финансова и хуманитарна катастрофа. Наред с хилядите български бежанци от Македония и Тракия в страната пристигат около 36 000 руски емигранти, последвани от друга вълна бездомни – 22 000 арменци, жертви на поредния турски геноцид. С тези проблеми трябва да се справя новият кабинет на земеделския водач Александър Стамболийски.

Правителството на БЗНС обаче няма управленски опит и не се ползва с подкрепата на градовете. Затова целта му да установи еднолична селска власт се проваля. Правителството провежда редица реформи. Особено катастрофална е външната политика на кабинета, който тръгва на сближаване със Сърбия, въпреки завладените от нея български земи и избитото в тях население. В интерес на Белград забранява дейността на ВМРО и води тайни преговори за създаване на Балканска федерация начело със сръбския крал. България не успява да си върне Западна Тракия, макар тя да ни е присъдена по Ньойския мирен договор. Положително значение има влизането на България в Обществото на народите.

**Дестабилизация на политическия живот.** Методите на управление предизвикват остри реакции, защото БЗНС все по-често налага политиката си със сила, в нарушение на демократичните и парламентарните норми. Срещу премиера е организиран неуспешен бомбен атентат в Народния театър.

На 9 юни 1923 г. с подкрепата на цар Борис е извършен военен преврат. Стамболийски е убит жестоко в родното си село. През септември 1923 г. под натиск от Съветска Русия Българската комунистическа партия организира въстание с цел установяване на комунистическа диктатура. В страната идват нелегално комунистически функционери, които доставят оръжие. За Център на бунта е избран Врачански окръг, тъй като е близо до Югославия. Армията застава на страната на новото правителство. Потушаването на въстанието е свързано с репресии над земеделци и комунисти. Водачите Георги Димитров и Васил Коларов позорно бягат през Югославия в Съветския съюз.

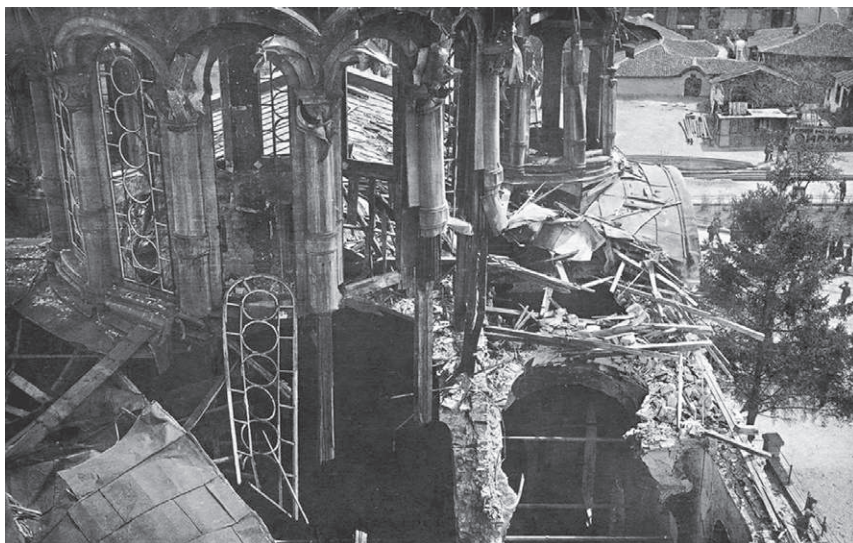
Въпреки това вътрешното положение на България не се стабилизира. Започва период на жестоки терористични атаки. След въстанието БКП е забранена със закон и преминава в нелегалност. Тя създава своя тайна военна организация, която се снабдява директно от Москва с оръжие и военни специалисти. Извършени са серия терористични актове. Правителството отвръща на удара със Закона за защита на държавата и на свой ред ликвидира мнозина комунистически функционери.



**Александър Стамболийски**  
(1879 – 1923)

**ПОРТРЕТ: Никола Милев**  
(1881 – 1925)

Никола Милев е българин от Костурско, Македония. Изгражда се като виден български историк при Константин Иречек във Виена, след което става преподавател в Софийския университет. Наред с това е привърженик на дясното крило на ВМРО. Редактор на в. „Слово“, той започва политическа кариера в Министерството на външните работи. Заради ерудицията си е определен за съветник на България в ОН в Женева. През 1925 г. е назначен за пръв български посланик в САЩ, но е убит от комунисти три дни преди заминаването си.



*Вътрешен вид на взривения храм „Св. Неделя“*



*Храмът „Св. Неделя“ след атентата*

По решение на Москва започва дестабилизация на Балканите на етническа основа. Целта на Сталин и на Георги Димитров е да създадат условия за комунистическа революция. Москва признава съществуването на „тракийска“, македонска“ и „добруджанска“ нация. Мнозина дейци от ВМРО са избити.

**България в навечерието на Втората световна война.** Поддривните действия дават своите плодове. Държавата е обхваната от политическа криза. През 1934 г. е извършен нов военен преврат, а властта на цар Борис се засилва. В следващите години изострянето на обстановката в Европа дава възможност България да се освободи от някои ограничения на Ньойския договор. През лятото на 1938 г. страната получава свобода да се въръжава. Това ѝ позволява да води по-гъвкава външна политика. Скоро обаче България отново е изправена пред съдбовен избор.

### **ОЩЕ ЗА:** *Терористични акции на Военната организация на БКП*

Сред терористичните актове е атентатът срещу цар Борис в прохода Арабаконак, при който загиват двамата му спътници, но той се спасява. В същия ден в София е убит ген. Константин Георгиев пред църквата „Св. Седмочисленици“ в присъствието на неговата внучка. По време на погребението му в църквата „Св. Неделя“ в София е осъществен най-кръвеният атентат. Целта е да бъде убит цар Борис, както и управленският елит на страната. На тавана на църквата е монтирано голямо количество експлозив. Куполът на храма пада, затрупвайки много невинни жертви, включително и деца. На място загиват 134 души, а ранените са 500.

### **ОЩЕ ЗА:** *Обществото на народите*

Обществото на народите (ОН) е международна организация, създадена след Първата световна война през 1919 г. по идея на американския президент Удроу Уилсън. Целта е разрешаване на международни спорове, които биха застрашили отново мира на планетата. Независимо че е победена държава, България е сред първите членки на ОН (1920 г.).

### **ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:**

1. Каква е обстановката в страната след Първата световна война? (виж урок 40)
2. Обсъдете кои са най-опасните последици от опитите с терористични действия да се решават основни въпроси в обществото.



## БЪЛГАРИТЕ В НЕОСВОБОДЕНИТЕ ЗЕМИ

**Българският национален въпрос.** След Освобождението България е единствената държава на Балканите, която граничи със свое население, останало в пределите на съседните страни. Причината за това е егоизмът на великите сили и интересите им да няма голяма и силна България. За българите преходът от опиянение от свободата към пълна катастрофа след Берлинския конгрес е удар страшен и неочакван. Митът за силата на руското оръжие и непобедимата Освободителка за миг се стопява, след като народът разбира, че много преди подписването на Берлинския договор Русия и Англия са се споразумели българските земи да бъдат разпокъсани. Опитът за протест до Берлинския конгрес и изпращането на специална делегация е осуетен. Така българите са единственият народ, който няма свое представителство на конгреса, където се решава неговата съдба.

Покрусата бързо прераства в желание за бунт и още в същата 1878 г. избухва Кресненско-Разложкото въстание, оглавно от Охридския митрополит Натанаил и Стефан Стамболов. При срещата с редовна османска войска чуждите офицери изтеглят четите си и оставят населението на произвола на съдбата. В панически ужас жителите на пограничните райони търсят спасение през Кресненското дефиле в България. Погромът на въстанието води до възобновяване на освободителното движение под ръководството на ВМОРО – най-мощната организация на Балканите, която брани беззащитното население и се бори за свободата на Тракия и Македония.

Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. е поредният опит на българите да се освободят от османската власт. Резултатите и този път са покъртителни – стотици опожарени села, хиляди изклани или изгорени живи мирни жители. Паметни ще останат думите на видния английски археолог Артър Евънс: „В Македония няма македонци – има българи“.

**Опити за военно решаване на националния въпрос.** След дадените стотици жертви националният въпрос на Балканите се решава по военен път. Създадена е коалиция на християнските страни с цел пълен разгром на Османската империя. Започва епопеята на Балканските войни. На бойното поле народът от всички български краища показва нечуван героизъм. Грешките на дипломатията обаче се оказват фатални – Сърбия, Гърция и Румъния нанасят неочакван удар на България и си поделят по-голямата част от освободените български територии. Русия, която трябва да бъде арбитър в спора, защитава сръбските интереси. Спрямо покореното българско население гръцките и сръбските власти водят по-



*Разделена България след Берлинския конгрес. Литография на Николай Павлович.*



**ПОРТРЕТ:** Митрополит Натанаил Охридски и Пловдивски

Роден в Македония. Монах от Зографския манастир. Приятел на Георги Раковски. Игумен на Добровецкия манастир в Молдова. Един от борците за независима Българска църква. Първ митрополит на Българската екзархия в Охрид. Един от организаторите на Кресненско-Разложкото въстание. В края на живота си е Пловдивски митрополит. За многобройните му книжовни трудове е провъзгласен за действителен член на Българското книжовно дружество (БАН).

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Когато Вие ще празнувате голямото тържество при откритие на Вашето събрание, ще забравите ли Вашите братя, потънали в сълзи и кръв, които с прострени към Вас ръце молят Ви да им дадете време и средства за последна отчаяна борба с нашия вековен притеснител и мъчител? Ще отвърнете ли очите си от тях и ще ги оставите ли да пропаднат свършено? Петстотин години нашият народ в съвокупната си цялост е носил на плещите си тежкото бреме на турският ярем; петстотин години той е живял с едничка надежда – да се види един ден изцяло свободен и независим, и ето днес на пригответената трапеза не е поканена освен една част от народа, за да се наслади с преимуществата и приятностите на свободата... Голяма отговорност ще падне върху тия, които можаха да бъдат полезни народу си, а не искаха да сторят това... Оставам в надежда да се радваме всички наедно, както и пет века сме плакали наедно“.

*Из Апела на митрополит Натанаил до Учредителното събрание в Търново, 1879 г.*

- Кое в апела ви въздейства най-силно?
- Потърсете допълнителна информация защо депутатите в Учредителното събрание решават да прекратят действията за освобождението на Тракия и Македония.



Войводите на конференция, 1903 г.

## ОЩЕ ЗА: Илинденско-Преображенското въстание 1903 г.

Въстание на българите от Македония и Одринско срещу османския деспотизъм. Наречено е така по името на двата големи християнски празника, на които избухва – Илинден и Преображение Господне. Ръководи се от ВМОРО, като се предшества от няколко български атентата – взривяването на сградата на Отоманската банка в Солун, френския кораб „Гвадалкивир“.

Независимо от героизма на четите, въстанието е потушено с масови репресии над мирни жители. След жестокия му погром от страна на османската власт около 30 000 българи се преселват в България.

## ОЩЕ ЗА: Охридско-Дебърското въстание, 1913 г.

Въстаниците прогонват сръбските полкове, пленяват войници и офицери, и установяват временно българско управление. В този момент по искане на Белград те са атакувани в гръб от гръцката армия. Упоритата съпротива ожесточава сръбските войски и те пристъпват към повсеместен погром над беззащитното население. Отново стотици села са сринати или опожарени, гр. Дебър е разрушен почти до основи. Мирното население е разстрелвано масово с картечници, а жени и деца са хвърляни в огъня. Нова вълна от хиляди бежанци търсят спасение в Родината.

литика на физическо унищожаване и обезличаване на националното самосъзнание.

Въпреки обезлюдяването на цели региони, българите от Вардарска и Егейска Македония продължават борбата. Населението е подложено на репресии, унищожение и прогонване от родните огнища. В резултат на това избухва Охридско-Дебърското въстание през септември 1913 г. То показва нежеланието на българите да търпят издевателствата на новата гръцка и сръбска власт.

Участието на България в Първата световна война е пореден опит за решаване на националния въпрос. Хиляди български воители дават живота си за свободата на своите събратя. Независимо от славните победи на българската армия, войната приключва отново със загуба за България. Ньойският диктат (1919 г.) е запомнен в европейската история като поредното престъпление срещу един народ, чийто единствен грях е желанието за национално обединение.

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Каква е същността на българския национален въпрос?
2. Опишете въстаническите опити за национално освобождение.
3. Прочетете кой е Яне Сандански и обсъдете неговата мисъл „Да живееш, значи да се борим – робът за свободата, а свободният за свършенство“.

## БЪЛГАРИЯ ПО ВРЕМЕ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (1939 – 1944)

**Южна Добруджа отново българска.** Втората световна война започва на 1 септември 1939 г. с нападението на Германия над Полша. В началото на войната правителството обявява неутралитет. В хода на последвалите събития страната постига успех в политиката си на мирно преразглеждане на Ньойския договор. На 7 септември 1940 г. в Крайова е сключена спогодба с Румъния, съгласно която Южна Добруджа се връща отново в българските предели. Споразумението е посрещнато с ликуване и в Добруджа, и в цяла България.

**Избор под натиск.** Натискът от страна на воюващите върху България обаче се засилва и на 1 март 1941 г. тя е принудена да се присъедини към Трестранния пакт (съюза между Германия, Италия и Япония). През април 1941 г. Германия и Италия окупират Югославия и Гърция и населените с българи територии на Вардарска Македония и Беломорска Тракия са предадени под временно българско административно управление. Въпреки ограниченията, наложени ѝ от Германия, страната полага много усилия за възстановяване на българските национални институции там.

Макар и германски съюзник, България запазва дипломатическите си отношения със СССР, а цар Борис III отклонява докрай исканията на Хитлер да изпрати български войски на Източния фронт. Германското нахлуване в СССР през юни 1941 г. променя позицията на комунистите спрямо войната. Те приемат призива на Москва за въоръжена борба против правителството. Създават се въоръжени групи и отряди, които извършват саботажи и терористични нападения над общински и държавни служители.

В края на 1941 г. правителството, под натиска на Германия, обявява „символична война“ на Великобритания и САЩ. Отговорът е масирани англо-американски бомбардировки, главно над София, с над 4200 цивилни жертви и огромни материални щети.

В началото на 1943 г. България е подложена на силен германски натиск да изпрати в лагерите на смъртта своите евреи. В тяхна защита се обявяват депутати и общественици, Българската православна църква, Дворецът. Депортирането не се осъществява и така България, единствена от страните под германски контрол, спасява своите 48 000 евреи.

**България в съветската сфера на влияние.** Смъртта на цар Борис III през август 1943 г. слага началото на политическа криза. Събитията са ускорени от напредването на съветските войски на Балканите през есента на 1944 г. На 5 септември СССР обявява война на България. На 8 септември съветските войски окупират страната. На 8 срещу 9 септември правителството е свалено с преврат от коалицията Отечествен фронт. Българското общество отново е в тревожна неизвестност за бъдещето.



Цар Борис III (1894 – 1943)

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Чл. 21. Лицата от еврейски произход не могат:

- а) да бъдат приемани за български поданици;
- б) да бъдат избиратели или избираеми както в публични избори, така и в избори на всякакви дружества и сдружавания;
- в) да заемат държавни, общински или други служби;
- е) да встъпват в брак или извънбрачно съжителство с лица от български произход.“

*Из Закон за защита на нацията, 1940 г.*

■ Какви забрани са наложени на евреите с този закон?



**Добрич, септември 1940 г.**

- Кое събитие е отразено на снимката? Аргументирайте се.
- Какво изразява поведението на хората?



**Цар Борис III на шествие по повод присъединяването на „новите земи“, 1942 г.**

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Св. Синод е усърдно молен от много страни – от добри и изпитани български общественици, от познати културни дейци и родолюбци, от български майки – да иска правда и човечност за еврейското малцинство в страната. Св. Синод на Българската Църква не може да се откаже от тая божествена повеля и от тоя свещен дълг. Божественият закон, който стои над всеки човешки закон, ни задължава повелително да не стоим равнодушни пред страданията на невинни човеци, от която и раса да са те.

Предвид на всичко това, Св. Синод реши да Ви замоли най-настойчиво:

1) Да не се лишават християните от еврейски произход и евреите въобще в страната от елементарните права на човеци и граждани, и да не бъдат лишавани от правото да живеят в страната и от възможност за работа и човешки живот.

Призоваваме над Вас Божието благословение и оставаме Ваши во Христе усърдни

Молиствуватели...“

*Из Изложение на Светия Синод на БПЦ до министър-председателя и министър на външните работи и изповеданията срещу расисткия характер на ЗЗН, 5 април 1943 г.*

- Как е аргументирана позицията на Българската православна църква?



**Резултатите от „символичната война“ – англо-американски бомбардировки над София, 1943 – 44 г.**

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Кои са успехите на България в отхвърлянето на разпоредби на Ньойския договор?
2. Потърсете допълнителна информация и обсъдете защо спасяването на българските евреи се определя като проява на гражданско съзнание.

## ГОЛЕМИТЕ ИМЕНА НА ТРЕТОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

**Българската интелигенция.** Периодът 1878 – 1944 г. е наситен не само с големи политически фигури, но и с дейци, допринесли за културния възход и напредъка на българската нация. Голяма част от нашите учени, художници, музиканти и други културни деятели завършват висшето си образование или специализират в Европа. Мнозина са доктори на чужди университети. Въпреки уважението им към чуждите достижения всички те се завръщат в Родината, за да изградят европейското бъдеще на своя народ.

На тях дължим бързото преодоляване на вековната изостаналост, ускореното развитие на науката и културата, формирането на нова ценностна система. Такава е тогавашната българска интелигенция – с европейски измерения, но и с високо съзнание за дълг към Отечеството.

**Развитие на културата.** Възрожденската традиция в областта на литературата достига своите върхове в творчеството на Иван Вазов, който заслужено носи званието „народен поет“. Творбите му са преведени на много европейски езици. До него се нареждат имената на големите майстори на българската литература – Захари Стоянов, Елин Пелин, Йордан Йовков. Нежната лирика на Пейо Яворов, Петко Ю. Тодоров и Димчо Дебелянов, острата сатира на Алеко Константинов, са само част от върховете на литературните достижения.

Възход бележи театралното изкуство, наследило възрожденските традиции. През периода процъфтява талантът на актьори като Иван Попов, Васил Кирков, Кръстьо Сарафов, Адриана Будевска, Сава Огнянов и по-младите Петя Герганова, Зорка Йорданова, Константин Кисимов.

Даровити художници като Антон Митов, Димитър Гюдженев, Владимир Димитров – Майстора, Никола Ганушев, Александър Жендов, както и талантливите карикатуристи Александър Божинов и Райко Алексиев полагат основите на модерното българско изобразително изкуство.

Музикалната култура се развива главно в областта на класическата музика и оперното изкуство. Магическите гласове на Елена Николай, Христина Морфова и Борис Христов завладяват европейските сцени.

**Българската наука.** Класическият период в развитието на българската наука между двете световни войни се отличава преди всичко с постижения в областта на хуманитаристиката. Първоначално научната колегия е съсредоточена в Софийския университет, а след 1911 г. и в Българската академия на науките. Историци, като Васил Златарски, Петър Ников, Никола Милев, Петър Мутафчиев, Иван Дуйчев, полагат основите на



Иван Вазов (1850 – 1921)

### ОЩЕ ЗА: *Началото на българското кино*

Първата прожекция на филм у нас се състои в Русе през 1897 г. Началото на българското кино е поставено през 1915 г., с прожекцията в София на филма „Българан е галант“ – дело на талантливия режисьор и актьор Васил Гендов. Първият български звуков филм има за свой герой Бай Ганьо.



Васил Гендов (1891 – 1970)

## КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО: Българската архитектура

Модернизацията на България е немислима без нейните талантиливи архитекти. Повечето от тях са възпитаници на европейски университети, но в своята работа те съчетават местните български традиции с чуждите достижения. Така например Петко Момчилов изгражда Централната минерална баня, Българската народна банка, Александровска болница, Синодалната палата, вплитайки във фасадите им елементи от стари български средновековни традиции. Талантът на архитект Никола Лазаров проличава при строежа на сгради като Военния клуб, двореца Врана, двореца Евксиноград. Привърженик на национално-романтичното течение в архитектурата е и арх. Наум Торбов, който изгражда Централните софийски хали, хотел „Континентал“ и др.



Вътрешен изглед от Народния театър „Иван Вазов“ в София

системно проучване на българското минало. Литературоведите Боян Пенев и особено Иван Шишманов са водещи университетски преподаватели.

След Първата световна война отваря врати първото частно висше училище – Свободният университет (днес УНСС). Целта му е да подготвя кадри за дипломатическите и консулски служби. Мнозина от нашите учени са членове на световни академии и научни дружества. В София са учредени клонове на световната асоциация на писателите ПЕН-клуб, а през 1927 г. се основава българска секция на Паневропейския съюз начело с Иван Шишманов, която прегръща идеята за създаване на единно европейско политическо, икономическо и културно пространство.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Каква е ролята на интелигенцията за напредъка на българското общество?
2. Обсъдете в клас коя творба на писател от периода ви харесва и защо.
3. Според вас актуални ли са и днес думите на Презвитер Козма, изречени в далечния Х век: „И не казвайте: не можем да бъдем такива в тия години, защото Бог всичко може, ако ние го пожелаем“.

### ОЩЕ ЗА:

#### Паневропейският съюз

През 1926 г. във Виена се състои учредителен конгрес на Паневропейския съюз, който има за цел да изгради политическо, културно и икономическо сътрудничество между европейските народи, след разрушителните последици от Първата световна война. България има свой представител в лицето на университетския професор Иван Шишманов, който произнася реч и има ръководна роля в секцията за култура и малцинства. През 1927 г. у нас е учредена Българска секция на Паневропейския съюз с председател Иван Шишманов, а сред членовете ѝ са видните интелектуалци Асен Златаров, Петко Стайнов, Екатерина Каравелова, Димитър Мишев и др.



Захари Стоянов



Елин Пелин



Йордан Йовков



П. Яворов



Д. Дебелянов



П. Ю. Тодоров



Ал. Константинов

## СЛЕДВОЕННА БЪЛГАРИЯ (1944 – 1948)

Участието на България в първите години на Втората световна война (1939 – 1945) на практика е символично. Страната се стреми да запази политиката си на неутралитет, не изпраща войски на Източния фронт, българските евреи са спасени, както и много евреи от други държави, бесарабски българи и други. Въпреки това при разпределението на сферите на влияние между победителите България попада в лагера на Съветския съюз. На 9 септември 1944 г. е извършен преврат, предизвикан от навлизането на Съветската армия в България. По волята на съветския окупатор и сложната международна обстановка България участва в заключителната фаза на войната срещу Германия. Проявеният героизъм и дадените над 30 000 жертви по бойните полета в Македония, Сърбия и Унгария не водят до съществена промяна в отношението към страната. На мирната конференция в Париж през 1947 г. България е третирана като победена страна, губи отново Македония – Беломорието, но запазва Южна Добруджа.

В коалицията „Отечествен фронт“ най-силна е БКП, подкрепяна от Съветския съюз. Започват масови репресии към инакомислещите. Без съд и присъда са избити десетки хиляди българи. Близо три хиляди са осъдени на смърт от т.нар. Народен съд, страната е покрита с мрежа от лагери. Част от дейците на БЗНС и социалдемократите се нагаждат към новия режим. Други, водени от Никола Петков, напускат ОФ, с което се създава политическата опозиция. Ярка демонстрация на силата на властта е провеждането на референдума за народна република на 8 септември 1946 г., който „отхвърля“ монархията.

При изборите за Велико народно събрание с насилие и фалшификации комунистите, начело на ОФ, печелят смазващо мнозинство. Министър-председател става завърналият се от Москва Георги Димитров. Гласувана е нова („Димитровска“) конституция, с която се налага контролът на БКП и държавата във всички сфери на живота. Партиите от ОФ са принудени да приемат програмните цели на БКП и прекратяват съществуването си. Само БЗНС остава като декоративна „съуправляваща“ партия.

Срещу настъпващия тоталитарен комунистически режим още от 1945 г. се организира въоръжена съпротива – движението на т. нар. горяни. Срещу тях е хвърлена цялата мощ на армията и милицията. Хиляди са избити, други са изпратени в лагери и затвори. Горянското движение отрежда на България особено място в борбата с комунистическия режим в Източна Европа до 1989 г.

Започналата през 1947 г. епоха на Студената война между СССР и Запада прави България част от територията на световния комунистически експеримент, което предопределя нейното развитие и място в света за следващите десетилетия.



**Васил Коларов обявява новата конституция за приета, 1947 г.**

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Разчитайки на сътрудничество и взаимопомощ със СССР... сме твърдо решени... да поощряваме и увеличаваме несломимото единство, приятелство и всестранно сътрудничество със СССР...“

„Държавата служи на народа, като поощрява и укрепва приятелството, сътрудничеството и взаимопомощта със СССР“.

*Текстове от т.нар.*

*Димитровска конституция на Народна република България, приета през 1947 г.*

■ Кое в откъсите доказва, че България е обвързана и зависима от Съветския съюз?



**Паметна плоча на загиналите горяни в Сливен**

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

„Да се задържат най-активните деятели на бившите опозиционни партии, като една част от тях бъдат изпратени на принудителна работа.

Да се създаде специален лагер за всички уволнени офицери.

Да се изселят от София, Пловдив, Варна, Бургас, Габрово и др. по-големи градове в страната уволнените офицери, адвокати, индустриалци и др., някои от които, особено най-злостните, да бъдат изпратени на принудителна работа.“

*Из Решение на Политбюро на ЦК на БКП от 21 юли 1948 г.  
(Политбюро е най-висшият орган на БКП)*

- Какви репресивни мерки са разпоредени с решението?
- Срещу представители на кои обществени групи са насочени репресивните мерки? Предположете защо.
- Предположете защо има отделно решение за офицерите.



Митинг с искания за „народен съд“



Бригадири

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. При какви обстоятелства България излиза от Втората световна война?
2. Дайте примери за жестоката разправа на управляващите с политическите им противници.

## ПОРТРЕТ: Никола Петков (1893 – 1947)



Син на видния политик стамболовист Димитър Петков, брат на убития през 1925 г. Петко Д. Петков. Лидер на левите земеделци и участник в Отечественния фронт. След 9 септември 1944 г. е министър, но през 1945 г. застава начело на опозицията срещу режима на БКП. Несправедливо съден и убит през 1947 г.

- По какъв начин съдбата на Никола Петков потвърждава тоталитарния характер на режима, установен след 9 септември 1944 г.?

## ОЩЕ ЗА:

### Бригадирското движение

След 9 септември 1944 г. един от начините за привличане на младите хора от села и градове към новата власт е т.нар. бригадирско движение. Разчитайки на техния ентузиазъм, БКП и нейната младежка организация (наричана по съветски образец Комсомол) използват хиляди в строителството на заводи, пътища, жп линии, язовири и други обекти. Символи на движението са Проходът на републиката, новият град Димитровград и др. През десетилетията на социализма бригадите се превръщат във форма на безплатен или нископлатен труд, който само на думи е „доброволен“.

- Разговоряйте с ваши близки за спомените им от бригадирското движение.



## КЪМ „ИЗГРАЖДАНЕТО НА СОЦИАЛИЗЪМ“ В БЪЛГАРИЯ

Разполагайки изцяло със заграбената държавна власт, БКП провежда политика на груба намеса в личния и обществения живот, стопанството, образованието, културата. Продължават репресиите над всички, които имат различно мнение от това на партийната върхушка. Нанесени са тежки удари на българската православна църква и на другите религиозни общности. Политиката на насилие достига и до „врага с партиен билет“ – езекутиран е Трайчо Костов, един от най-видните ръководители на БКП.

След смъртта на Георги Димитров начело на партията и държавата застава Вълко Червенков, към който се налага т. нар. „култ към личността“ по подобие на култа към Сталин в Съветския съюз.

Задачата за „изграждане на социализма“ е поставена от V конгрес на БКП през декември 1948 г. Тоталната власт на държавата осигурява средства за строителството и индустриализацията, но за сметка на личната инициатива и свободния пазар. Частните предприятия и търговията са отнети от техните собственици в полза на държавата. Извършва се масово насилствено коопериране на частните селски стопанства по съветски модел, а десетки хиляди хора напускат селата в посока на градовете. Образованието, културата и изкуството попадат в зависимост от управляващия комунистически режим, което се отразява неблагоприятно на цялата българска нация.

Едно от най-големите престъпления на БКП е предателството на националните интереси. Георги Димитров, който е македонски българин по произход, признава съществуването на измислената „македонска“ нация. Българите от Пиринския край насилствено са принуждавани да се обявят за „македонци“.

Подписани са двустранни договори със СССР и другите социалистически страни от Източна Европа. България става член на СИВ (Съвет за икономическа взаимопомощ) и на Варшавския договор (военния блок, ръководен от Москва), което я обвързва със Съветския съюз.

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

В протокола се говори за укрепването на сигурността по българската граница, за ролята на БКП в ръководството на селското стопанство, за изграждането на Азотноторовия завод в Димитровград, приема се предложение за строителство на мост на р. Дунав, за кампания „Съветският филм в борбата за мир“ и др.

- Как обсъжданите въпроси и начинът на вземане на решения по тях доказват тоталитарния характер на властта?



Георги Димитров на митинг в София



Протокол от заседание на Политбюро на ЦК на БКП от 28 април 1950 г. под ръководството на Вълко Червенков



*След смъртта на Георги Димитров (2 юли 1949 г.) в духа на „култа към личността“ тялото му е балсамирано и положено в мавзолей в центъра на София.*

■ Потърсете информация за ролята на Мавзолея при тоталитарния режим и съдбата му след 1989 г.

### ОЩЕ ЗА: **Цената на ускореното развитие**

Овладеяването на икономическите ресурси от държавата създава възможности за усилено строителство. Въвеждат се 5-годишни планове за икономическото развитие на страната – т.нар. петилетки. Изграждат се заводи, язовири, електроцентрали и пътища. В столицата София и много градове са построени жилищни блокове, стадиони, обществени сгради, болници и др. Напредъкът на икономиката е факт, но той е за сметка на ниските доходи на населението и експлоатацията на неговия труд. Машините и технологиите, доставяни от Съветския съюз, са остарели и неефективни в сравнение с онези в Западна Европа.

■ Дискутирайте върху цената на напредъка в икономиката.



**Металургичният комбинат „Кремиковци“**



**Язовир „Копринка“ (преди 1989 г. „Георги Димитров“) при гр. Казанлък**

### ПОРТРЕТ:

**Пеньо Пенев (1930 – 1959)**



Поетът е една от най-популярните личности на онази епоха. На 16 години се включва в бригадирското движение. Свързва своя живот и творчество с изграждането на Димитровград. Неговият идеализъм се сблъсква с неразбирането, фалша и господството на комунистическата бюрокрация. Огорчен и отчаян, Пеньо Пенев сам слага край на живота си.



**Пропаганден плакат с Вълко Червенков**

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Посочете най-сериозните проблеми пред българското общество.
2. Разгледайте плакатите и ги опишете. По какъв начин те отразяват явлението „култ към личността“?

## ТОДОР ЖИВКОВ И „АПРИЛСКАТА ЛИНИЯ“ НА БКП

Смъртта на съветския диктатор Сталин на 5 март 1953 г. предизвиква промени в политическата линия на КПСС (Комунистическата партия на Съветския съюз) и на повечето социалистически страни. Започва процес на ликвидиране на т. нар. „култ към личността“, амнистиране на политически затворници и закриване на лагери. Избраният през 1954 г. за първи секретар на ЦК на БКП Тодор Живков получава подкрепата на съветския партиен лидер Никита Хрущов. На Априлския пленум през 1956 г. Вълко Червенков е изтласкан от водещите си позиции в партията и държавата. С подкрепата на Москва Живков постепенно отстранява своите противници и съперници.

Петдесетте години на ХХ в. са време на първите противопоставяния и бунтове в страните от „социалистическия лагер“. Особено ярка е революцията в Унгария през 1956 г., смазана от танковете на нахлулата Съветска армия. В тази обстановка БКП ликвидира всеки опит за съпротива и свобodomислие.

Ускорената индустриализация на страната ангажира голяма част от бившите частни земеделски стопани. Огромни сили и средства са хвърлени за развитие на добив на електроенергия, металургия, химия и машиностроене. Пълното коопериране на земята, национализацията на индустрията и търговията дават основание на своя VII конгрес БКП през 1958 г. да обяви „победата на социализма“.

През 60-те години репресивният режим е смекчен, което отново става под влияние на актуалната политика в Съветския съюз. Когато Хрущов е свален от власт, Живков успява да си спечели пълна подкрепа и от новия съветски лидер Леонид Брежнев, а в отплата прави България „най-верния сателит на Съветския съюз“.

Плахите опити за действия в духа на пазарното стопанство са прекратени по идеологически съображения след събитията в тогавашна Чехословакия през 1968 г. „Прахката пролет“ е опит за политическа либерализация, смазан с военната сила на Съветския съюз и сателитите му.

След Сталин съветското ръководство възприема политическата линия за „мирно съвместно съществуване“ със Запада. България започва да развива икономически връзки с Федерална република Германия, Франция, Япония и др. В подобен дух е и балканската политика на България по отношение на Гърция, Турция, Румъния. Най-проблемен е въпросът с Югославия. Живков прекратява антинационалната линия по т.нар. македонски въпрос, провеждана от БКП и Георги Димитров, но не се бори за правата на българското малцинство в Югославия.



Тодор Живков и Никита Хрущов

### ОЩЕ ЗА: **Автомобилът „Булгаррено“**

През 60-те години в Пловдив се сглобяват автомобили „БУЛГАРРЕНО“ и „БУЛГАРАЛПИН“ в сътрудничество с Франция. Те показват високи качества, а продажбите имат отлична перспектива. Под натиска на Съветския съюз, който се стреми да продава своите автомобили в България, заводът е закрит. Френската компания прехвърля дейността си в Румъния.



## ОЩЕ ЗА: „Сливането“ със СССР

През 1963 г. партийното ръководство обсъжда предложение на Тодор Живков за „по-нататъшно свързване и най-тясно всестранно сближение, а в перспектива и обединение на Народна република България със Съветския съюз“. Изготвено е и писмо до Хрушчов с предложение за „сливането“. Живков получава възторженото одобрение на членовете на ЦК на БКП за присъединяването на България като република в „семејството на великия Съветски съюз“. Живков заявява, че решението трябва да остане в тайна, докато присъединяването бъде добре подготвено. Предложението е маневра, с която Живков демонстрира своята вяроност към Москва.

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ: VII конгрес на БКП, 1958 г.



■ Какво е внушението на снимката?



Тодор Живков и Леонид Брежнев

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. В какво се изразява т. нар. Априлска линия?
2. Как международните събития се отразяват върху България?

## ПОРТРЕТ:



**Димитър Димов** (1909 – 1966) е един от най-талантливите български писатели. Най-известният му роман е „Тютюн“, издаден през 1951 г. Десет години по-късно е заснет филм по това литературно произведение, който го прави още по-популярен. За да бъде откроята ролята на комунистическата партия, авторът е заставен да преработи своя роман след „срещи с трудови колективи“.

## ПОРТРЕТ:

**Васко Абаджиев** (1926 – 1978) е прочут български цигулар, сравняван с италианския виртуоз Паганини. Още като дете печели международна известност. През 1953 г. е удостоен с „Димитровска награда“ – най-високото отличие в България. Васко Абаджиев не е политически противник на режима на БКП. Оставането му на Запад след 1956 г. обаче е причина да бъде отречен и забравен.

■ Потърсете други примери за натиск и репресии спрямо интелектуалци. Дискутирайте върху причините за тях.

## „РАЗВИТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ОБЩЕСТВО“ (1971 – 1989)

В началото на 70-те години на XX в. в България, както и в други социалистически страни, започват промени в политическия живот и в икономиката. За да се избегне конфузната ситуация с обявеното построяване на комунизма, което трябва да настъпи през 1980 г., на X конгрес на БКП през 1971 г., е издигната тезата за изграждане на „развито социалистическо общество“. Тази постановка влиза в новата конституция на страната. Създаден е нов върховен орган – Държавен съвет. Т. Живков е избран за негов председател – пост, равнозначен на президент, което още повече укрепва позициите му.

В българското общество многократно се засилват критиките към съществуващия тоталитарен модел на управление. Привлекателността на западните демокрации става все по-силна. Постиженията на Западна Европа и САЩ в икономиката, културата, литература, киното, музиката привличат все по-силно младите хора в България. Продължават опитите за бягства през границите, а пътувания в капиталистически страни са практически невъзможни. Политиката на БКП против свободата на личността става все по-абсурдна, буди масово недоволство и ежедневен присмех. Любимо занимание на огромното мнозинство от българите са политическите вицове, осмиващи социализма, самия „бай Тошо“ (така подигравателно е наричан Живков) и Съветския съюз.

В опитите си да отклони недоволството в друга посока, режимът се заема с т.нар. Възродителен процес. Първоначално цел са българите мюсюлмани (т.нар. помаци), но връх е кампанията от 1985 – 1989 г. за принудителна смяна на всички арабско-турски имена с български. Това улеснява турската пропаганда срещу България и се стига до масова емиграция в Република Турция на над 300 хиляди български граждани.

Развитието на „социалистическата“ икономика неизбежно налага въвеждането на пазарни елементи, нови технологии и др. Изградени са нови производствени предприятия, вкл. Атомната електроцентрала в Козлодуй. Икономическата политика, въпреки обвързаността със Съветския съюз и СИВ прави опити за сътрудничество със западните страни. Това води до слабо повишаване на жизнения стандарт, но се увеличава външната задлъжнялост на страната. През 80-те години на XX в. започват хаотични опити за излизане от икономическата безизходица. Провеждат се безсмислени реорганизации на министерства и предприятия. Замисят се реформи като „нов икономически механизъм“, промени към пазарно стопанство от дребен тип, например известният в онези години Указ 56, но дните на социализма в България са преброени.



*Командната зала на атомната електроцентрала „Козлодуй“, 80-те години на XX век*



*Карикатура на Борис Димовски от книгата с епиграми „Лютчи чушки“ на Радой Ралин. Опашката на прасето е оформена като подписа на Тодор Живков. Книгата е спряна от печат и унищожена.*



*Секретно решение на ръководството на БКП начело с Т. Живков за борба с „вражеската емиграция“ от 27 юни 1977 г.*

## ОЩЕ ЗА: **Гражданското общество**

Една от първите прояви за защита на гражданските права в България са протестите в Русе срещу замърсяването на въздуха от румънски химически завод. Началото е поставено от русенски майки, които са подкрепени от популярни български артисти, учени и други свободомислещи хора. В името на „пролетарския интернационализъм“ Живков, БКП и правителството действат нерешително по отношение на съседната „братска държава“. Те се опитват да прикрият и прекратят общественото недоволство в дунавския град, София и цялата страна, но нямат успех.

■ Гледайте филма на режисьора Юрий Жиров „Дишай“, документиран протестите на русенци. Споделете чувствата, които филмът предизвиква у вас.



**Демонстрация в Русе през 1988 г.**

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

Ръководството на БКП се опасява от възникване на опозиция в българското общество. За особено опасна е смятана „вражеската емиграция“ – избягалите в чужбина българи, противници на комунистическия режим. В документа се казва:

„МВР да подобри своята дейност за недопускане на бягства от страната, като засили мерките по охрана на държавната граница и контрола на граничните контролно-пропускателни пунктове.

Задгранични пътувания да се разрешават на лица, доказали своята политическа и морална устойчивост, предани патриоти, които със своето поведение, професионална подготовка, личен пример в работата и бита и идейна убеденост да могат да печелят приятели на делото на социализма“.

- Кое човешко право е било силно ограничено и с какви средства?
- При какви условия се разрешават задгранични пътувания?
- Предположете какво означава подчертаният израз.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. *Кои са най-сериозните проблеми пред страната през 70-те и 80-те години на ХХ в.?*
2. *Потърсете карикатури от преди 1989 г., осмиващи режима, и коментирайте изразните средства.*



**На българо-турската граница по време на т.нар. „Голяма екскурзия“ през 1989 г.**

■ Опишете драмата на изселващите се семейства.

### ПОРТРЕТ: **Людмила Живкова (1942 – 1981)**



Дъщерята на Тодор Живков е една от най-противоречивите личности в модерната история на България. Тя заема високи държавни и партийни постове и е възприемана като наследница на своя баща. Същевременно работи за отваряне на България към световната култура (посредством българското историческо наследство и българското изкуство) и за утвърждаване на националните ценности. По нейна идея тържествено е отбелязана 1300-годишнината на българската държава. И до днес около смъртта ѝ има много слухове, включително, че е убита от съветските тайни служби.

За разлика от някои други държави от „социалистическия лагер“ (например Полша, Унгария, Чехословакия) в България не се стига до организиране на опозиция. Под натиска на промените в Съветския съюз едва в края на 80-те години на XX в. се изявяват „Независимото дружество за защита на правата на човека“ на Илия Минев, дружеството „Екогласност“, синдикатът „Подкрепа“ и др. В т.нар. „Клуб за гласност и преустройство“ се включват и някои представители на интелигенцията, членове на БКП. На 10 ноември 1989 г. Живков е принуден да подаде оставка.

През 1990 г. е възстановена многопартийната система. Създаден е Съюз на демократичните сили (СДС), който се превръща в главен опонент на комунистите. Под напора на събитията самата БКП променя името си на БСП (Българска социалистическа партия). През същата година на първите свободни избори печели БСП, но масовите протести предизвикват нови, спечелени от СДС. Първият демократично избран президент е Жельо Желев.

Скъсването с наследството на социализма се оказва трудна задача. Най-тежки са последиците за икономиката. Държавните предприятия са във фалит, а корупцията и половинчатите реформи водят до остра криза. Нейният връх е през 1997 г., когато се стига до огромно обезценяване на парите – т.нар. хиперинфлация. Масовите протести в София и в цялата страна водят до падането на тогавашното правителството на БСП.

Независимо от забавените реформи, между парламентарно представените политически сили е постигнато съгласие за утвърждаването на демокрацията и европейските ценности. България отново има възможността да води независима външна политика.

През 1991 г. бившата югославска република Македония обявява независимост от разпадащата се Югославия. България първа в света признава новата балканска държава, в която мнозинството от населението е българско, и ѝ оказва всестранна подкрепа.



*На 10 ноември 1989 г. Тодор Живков е отстранен от партийната и държавната власт. На негово място е избран Петър Младенов (на трибуната), а в средата е министър-председателят Георги Атанасов*

## **ОЩЕ ЗА:** Протестното лято на 1990 г.

За да бъде успокоено напрежението в обществото, в началото на 1990 г. започва да работи т.нар. „Кръгла маса“, на която са договорени общи парламентарни избори за Велико народно събрание и приемане на нова конституция. Изборите след близо половин век тоталитарна власт са спечелени от доскорошната комунистическа партия, макар тя да е под ново име и с много нови личности. Налице обаче са много нередности, манипулации и фалшификации, което води до бурно недоволство в обществото. През лятото на 1990 г. София и големите градове са обхванати от демонстрации, митинги, стачки, блокиране на улици и т.н. Сред най-ярките прояви на недоволство е студентската стачка в университетите в София, Велико Търново, Варна, Пловдив и други градове.

## ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:

Ние, народните представители от Седмото Велико Народно събрание, в стремежа си да изразим волята на българския народ, като обявяваме верността си към общочовешките ценности: свобода, мир, хуманизъм, равенство, справедливост и търпимост; като издигаме във върховен принцип правата на личността, нейното достойнство и сигурност; като съзнаваме неотменимия си дълг да пазим националното и държавното единство на България, прогласяваме своята решимост да създадем демократична, правова и социална държава, за което приемаме тази

## КОНСТИТУЦИЯ

### Глава първа.

### ОСНОВНИ НАЧАЛА

Чл. 1. (1) България е република с парламентарно управление.

(2) Цялата държавна власт произтича от народа. Тя се осъществява от него непосредствено и чрез органите, предвидени в тази Конституция.

(3) Никоя част от народа, политическа партия или друга организация, държавна институция или отделна личност не може да си присвоява осъществяването на народния суверенитет.

Чл. 2. (1) Република България е единна държава с местно самоуправление. В нея не се допускат автономни териториални образувания.

(2) Териториалната цялост на Република България е неприкосновена.

Чл. 3. Официалният език в републиката е българският.

Чл. 4. (1) Република България е правова държава. Тя се управлява според Конституцията и законите на страната."

*От „Конституция на Република България“, приета на 12 юли 1990 г.*

- Посочете принципите и ценностите, в името на които е изработена Конституцията.
- Кой според Конституцията притежава върховната власт?
- Опишете устройството и управлението на страната.



## ПОРТРЕТ: Блага Димитрова (1922 – 2003)



Българска поетеса, автор на романи и критик на комунистическия режим. Преди 10 ноември 1989 г. участва в комитета за екологична защита на Русе и в Клуба за подкрепа на гласността и преустройството. През 1992 г. е предложена от СДС и избрана за вицепрезидент на Република България, но година по-късно подава оставка поради разногласия с президента Жельо Желев. Наред с поетичните си творби е запомнена с честната си гражданска позиция по наболелите политически и обществени въпроси в продължение на десетилетия.



*На 7 юни 1990 г. в София е проведен най-големият митинг в новата ни история, организиран от СДС в навечерието на първите свободни парламентарни избори. Стоотици хиляди българи изпълват бул. „Цариградско шосе“ от района на Орлов мост в израз на своята надежда за демокрация и достоен живот.*

## ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Кои промени осигуряват прехода към демокрация в страната.
2. Кои са неговите трудности?



България стъпва в новия век и новото хилядолетие с укрепнала демократична система. Общественото развитие води до обрати и поява на нови партии. През 2001 г. изборите за Народно събрание са спечелени от „Национално движение Симеон Втори“ (НДСВ), оглавявано от последния български цар, който става министър-председател на републиката. Нова партия е и „Граждани за европейско развитие на България“ (ГЕРБ) с лидер Бойко Борисов, която в периода 2009 – 2017 г. три пъти печели изборите. Българската социалистическа партия (БСП) и Движението за права и свободи (ДПС) запазват стабилно присъствие в политическия живот. Засилва се влиянието на партиите с по-изразен националистически профил. Т.нар. „стара десница“ – Съюз на демократичните сили (СДС) се разпада на няколко по-малки партии.

След 1989 г. България започва много по-активен диалог със своите сънародници в чужбина. Сред историческите общности най-многобройни са македонските българи (в Бивша югославска република Македония, Гърция и Албания, както и в Америка и Австралия), бесарабските българи (в съвременните държави Украйна и Молдова), сънародниците ни в съседните Сърбия, Румъния и Турция. Сред тях доминират православните, но има и католици, като банатските българи, а също и мюсюлмани. След 1989 г. се увеличава броят на българите в Западна Европа, САЩ, Канада и други страни. През 1992 г. е създадена Държавната агенция за българите в чужбина. Диалогът с българите по света е грижа и на различни обществени сдружения (Фондация „Българска памет“, „Асоциацията на българите по света“, „Асоциацията на българските училища в чужбина“ и др.), на университети, творци, учени, на различни български медии, включително такива на самите българи по света.

Въпреки икономическите и социални проблеми от началото на новото хилядолетие България успешно се интегрира в Европа и модерния свят. През 2004 г. страната става пълноправен член на военната организация НАТО, а от 1 януари 2007 г. и на Европейския съюз. Това не само разширява възможностите за развитие пред България и българите, но е и признание за ролята ни като държава и нация в съвременния свят.



**Откриването на паметник на кан Кубрат при с. Мала Перешчепина, Украйна, на събор на бесарабските българи през лятото на 2001 г.**

■ Проучете защо паметникът на кан Кубрат е издигнат на това място.



**Среща на Асоциацията на българските училища в чужбина**

## ОЩЕ ЗА: **Функциите на Държавната агенция за българите в чужбина**

Държавната агенция за българите в чужбина е координиращ орган на правителството за осъществяване на държавната политика спрямо сънародниците ни по света. Функциите ѝ са ориентирани към единението на всички българи. Поддържа контакти с разнородни български организации – дружества, землячества, клубове, асоциации, с църковни общини, библиотеки, училища, подпомага тяхното формиране и утвърждаване. Изучава миналото и днешното състояние на нашите общности зад граница и изготвя програми за работа с тях.



**Събор на българи от Централна Европа за откриването на паметника на Светите братя Кирил и Методий в археологическия резерват Микулчице, Чехия, 24 май 2009 г.**



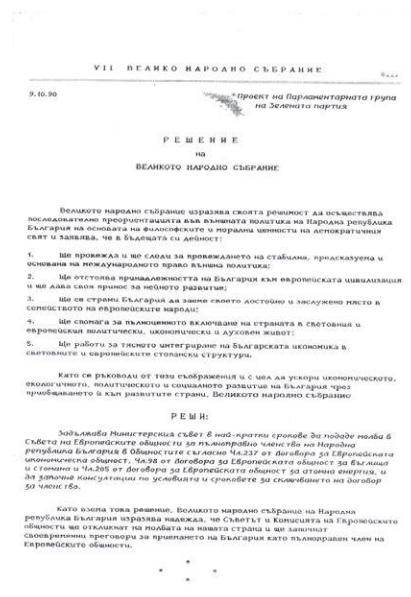
**Семинар на Фондация „Българска памет“ с млади българи от Украйна, Молдова, Сърбия, Македония и България във Варна през 2015 г.**

■ За какви страни от живота на българите в чужбина свидетелстват снимките?

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Как се променя диалогът със сънародниците ни в чужбина в последните десетилетия?
2. Представьте си, че училището ви е домакин на среща на ваши връстници – българчета от други страни. Подответе програма: цел и формат на срещата, теми за обсъждане, съпътстващи културни събития, забавления и др. Потърсете съдействие на други институции и опитайте да осъществите проекта си.

### ДОКУМЕНТИТЕ ГОВОРЯТ:



**Проект за присъединяване на Република България към Европейските общности (от 1992 г. Европейски съюз), приет от Великото народно събрание през 1990 г.**

## БЪЛГАРСКИ ПРИНОСИ ЗА СЪВРЕМЕННАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Установеният на 9 септември 1944 г. тоталитарен режим забавя развитието на културата и изкуството, но не е в състояние да го спре. През 60-те години на ХХ в. те възвръщат своите национални черти. Независимо от идеологическия диктат българският културен живот създава стойностни автори и явления. Писателите Димитър Димов, Димитър Талев, Йордан Радичков и др. създават впечатляващи белетристични произведения. Т.нар. партийни поети, толерирани от БКП, не могат да мерят ръст с творци като Атанас Далчев, Валери Петров, Блага Димитрова, Христо Фотев, Константин Павлов. Творчеството на художниците Илия Петров, Златю Бояджиев, Димитър Казаков – Нерон и редица други е с европейски измерения. Високо признание получават българските музиканти, особено оперните певци, които превземат световните сцени – Борис Христов, Николай Гяуров, Гена Димитрова и др. България печели милиони приятели със своя автентичен фолклор, а по света се говори за „Мистерията на българските гласове“. Въпреки трудностите и проблемите рокгрупи като „Щурците“, ФСБ, „Сигнал“ създават хитове на световно ниво. Българското кино и театър имат ярки успехи, особено през 70-те и 80-те години на ХХ в.

Високи са постиженията на българския спорт в художествената гимнастика, тежката и леката атлетика, футбола и други спортове, посрещани с патриотичен възторг от цялото общество. Своеобразен връх в отдалечаването от идеологическия прочит на историята е отбелязването през 1981 г. на 1300-годишнината на българската държава на Балканите.

Интелектуалният потенциал на нашата нация е вграден и в едно от най-великите открития на човечеството – компютъра. Негов изобретател е американецът от български произход Джон Атанасов. Българи имат заслуги за развитието на авиацията и космическите изследвания както в Съветския съюз, така и в САЩ. И днес български учени работят във водещи научни центрове и университети в Европа, Америка и по целия свят. Доказаните от много поколения предприемчивост, трудолюбие и толерантност си остават сред най-големите достойнства на българската нация в миналото и днес.



Джон Атанасов (1903 – 1995)



Валя Балканска

В „Златната плоча“, която от 1977 г. лети в Космоса с послание от Земята, е записана песента „Излез е Делю хайдутин“ на българската певица Валя Балканска.



### ОЩЕ ЗА: *Българските приноси в науката и техниката*

В редица революционни научни открития, които променят съвременния свят, има българско участие. Американският физик от български произход Джон Атанасов е признат за „бащата“ на компютъра. Асен Йорданов е летец и авиоконструктор, който участва в конструирането на някои от най-известните американски самолети. По неговите учебници са учили редица пилоти и авионавти. Иван („Джон“) Ночев е авиоинженер, създател на реактивни двигатели за ракетно-космическа техника в САЩ. Разработки на български учени са в основата на фотокопирната машина и електронния часовник.



*Българските авиатори Асен Йорданов и Александър Стоянов пред българското посолство в САЩ, където са пристигнали (с финансова помощ от правителството), за участие в международен конкурс за околосветско пътешествие със самолет, 1921 г.*

### ОЩЕ ЗА: *Българският принос в киноиндустрията*



През февруари 2017 г. софтуерът за 3D визуализиране V-Ray донесе на главния му програмист Владимир Койлазов голямата награда на Американската академия за филмово изкуство и науки за цялостен принос в киното в категория „Научни и инженерни технологии“, наричана още технологичен „Оскар“.

Над 160 филма – от „Аватар“ до „Игра на тронове“, използват V-Ray, който пресмята и превръща компютърния модел във фотореалистично 3D изображение, неразлично от реалността.



*Райна Кабаиванска е един най-значимите сопранови гласове, музикална педагожка и общественичка*

### ПОРТРЕТ: **Борис Христов (1914 – 1993)**



Световноизвестният наш оперен певец Борис Христов е роден в Пловдив и е потомък на македонски българи. Юрист по образование. Прави силно впечатление със своя басов глас като солист на хор „Гусла“ и през 1942 г. правителството и цар Борис III го пращат да учи оперно пеене в Италия. След войната се превръща в истинска оперна звезда на световните сцени. Пее в най-известните оперни театри в Европа и Америка. Има огромен принос за популяризирането на православните песнопения. Живее в Италия, но през 70-те години на XX век прави записи в църквата „Св. Александър Невски“ в София.

### ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ:

1. Потърсете и представете други българи със световни награди, рекорди и известност.
2. Представете си себе си, България и света след 50 години. Обсъдете в клас.

*проф. д-р Лизбет Върбанова Любенова*  
*доц. д-р Веселина Кирилова Вачкова*  
*проф. д-р Пламен Димитров Митев*  
*проф д-р Пламен Христов Павлов*

МОЯТА БЪЛГАРИЯ  
КРАТКА ИСТОРИЯ ЗА МЛАДИ ЧИТАТЕЛИ

Редактор *Мария Бенова*  
Художник на графичния дизайн *Анна Георгиева*  
Художник на корицата *Лало Николов*  
Художник редактор *Лало Николов*  
Технически редактор *Мариана Димитрова*  
Коректор *Васил Койнарев*

ISBN 978–954–01–3767–4

Българска. Издание I/2018 г. Формат 54x84/8. Печ. коли 13,50. Изд. коли 13,50.  
Код 20511118274.

Издателство „Просвета – София“ АД – София, ул. „Земеделска“ № 2

Печат „Дедракс“ АД – София

Лизбет Любенова • Веселина Вазкова • Пламен Митев • Пламен Павлов

# МОЯТА БЪЛГАРИЯ

КРАТКА ИСТОРИЯ ЗА МЛАДИ ЧИТАТЕЛИ

„Историята не ни прави велики. Прави ни реалисти. С нея се научаваме да изграждаме човешка ценностна система. Учим се от грешките на предшествениците си. Гордеем се с постиженията на дедите си и се научаваме да вярваме в себе си. Вярващият в себе си човек е успешен и полезен за останалите.“

*Милен Врабевски*

МОЯТА БЪЛГАРИЯ е книга за младите българи, обхващаща цялата история на България. Краткото, но съдържателно излагане на темите, съпроводено с богат илюстративен и снимков материал, прави изданието подходящо както за училищно, така и за самостоятелно ползване.



ISBN 978-954-01-3767-4



9 789540 137674

[www.prosveta.bg](http://www.prosveta.bg)

[www.e-uchebnik.bg](http://www.e-uchebnik.bg)